

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૫૪૫ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ મહિરજીતી

વિષય ૬-૩

મહિસુતા

અથવા

ભાવી માબદ્ય.

કર્તા

મહાવીરસિંહ ગયાડીનસિંહ ઠાકોર,

અર્ધ ગુલાલખેરા પોષ્ટ ખારા

ઉનાવ.

સને ૧૯૧૭ ન સંવત ૧૯૭૪

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન.)

કિંમત રૂ. ૧૥૬ હોલ.

પ્રસિદ્ધ કર્તા.
મહાવીરસિંહ અથાહીનસિંહ દાસ,
કાઠ, ક્રીયરોડ નં. ૩૦ અંબઈ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
૨૦૦૦ પાટ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૭૫૪૫

જાપનાર
ઘોંડીયા નારાયણ વનારસે.
લેડી નાથકાટ હિન્દુ ઍફાઈન
કે. એન સેલર પ્રેસ, નં. ૯૩ ચીયપોકલી
પરેલ રોડ—અંબઈ.

અર્પણપત્રિકા.

ગરમિનો અધિકાર ભૂમીથી ઉપાડવાને,
ગરજ ગંભીર ધાર વૃષ્ટિ કરતા રહો.
શેખરિત સપત્ર કરો તરૂવર સહુ સાવનમે,
દુષ્ટ એ જવાસા તણ્યા પત્ર હરતા રહો.
અન્યને ન યાચનારા આપ વિણ્યા ચાતકની,
દુર કરિ ખ્યાશિ હૃદય ભાવ ધરતા રહો.
દીનન કે દયાસિંધુ પુસ્તક નિજ હાથ ધરી,
કાઢત મહાવીર રંકે શાંત કરતા રહો.

એમ. જી. કાકોર.

સર્વ શક્તિમાન, પરમકૃપાળુ દયાના શાગર પરમાત્માને અહોનિસ
વિનય કરતાં હાથ જોડી પ્રાર્થના કરું છું કે, સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં
ભાંગી ગંગેલી કર્મ રૂપી હોડીથી બ્રજ થએલો હું સ્વાતી શરિર આપને
ચાતક રૂપે રચ્યું કરું છું. તમારા દયારૂપી પ્રવાહનું નિર્મળ જળ
પીતાં આજે આ દેહમાં રહેલા મહારા પરમ શત્રુ ક્રોધાદિકનો
નાશ કરી તમારી પરમ ભક્તિને પાત્ર થઈ સાહિત્ય

વિશે ગવાતા તમારાસુંદર ગુણોનું અવલોકન કરી

આ મહારૂં બીજી પુસ્તક કે જેમાં તમા-

રૂં જ ગુણ મતી અનુસાર વર્ણન કર

વામાં આવ્યું છે તે પુસ્તક તમારા

શિવાય કોણ ગ્રહણ કરવા

શક્તિમાન છે એમ જાણી

તમેનેજ અર્પણ કરી

કૃતાર્થ થાઉં છું

તે કૃપા કરી

સ્વીકારશો.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

મહિસુતા	૩
તપોબળ	૮
પ્રતિજ્ઞા	૧૬
કર્મગતિ	૨૫
કામાંન્ધ કામિની.	૩૨
કાળનો પ્રભવ્ય	૪૪
શમનું શોકમય સ્થાન	૫૭
મિત્ર ધર્મ	૬૯
પત્નિની શિખામણી	૮૫
પરાક્રમી અંગદ	૯૮
દૃઢ નિશ્ચય	૧૧૦
સમ અને રાવણ	૧૧૯
ધર્મો જય,	૧૨૬
શોક	૧૩૪
અંત બીજો.						
પ્રભાવ	૧૪૩
સર્વો ધર્મ	૧૫૩
સંલ સમાગમ	૧૬૮
વનલીલા	૧૭૮
ઉત્સાહ	૧૮૬
વિયોગ	૧૯૪
મહાત્મા દરશન	૨૦૦
દિવ્ય સંગિત	૨૦૫

મહારા યે બોલો.

જેની હયા વડે અતિ સુમ મહાદાની બને,
જેની હયા વડે ભવ સિંધુથી તરાય છે.
જેની હયા વડે પંગુ પહાડ ઓળંગી જાય,
જેની હયા વડે મુંગો વક્તા ગણાય છે.
જેની હયા વડે સુર ઉતારે અરિન નુર,
મહાવીર જસ જેનું જગમાં ગવાય છે.
એવી માત શારદાને પ્રેમથી પ્રણામ કરે,
કવી તણી વાણીમાં સમાણી જે સદાય છે.

એમ. જી. ઠાકોર.

મનોહર કાંન્તિવાલી મોર જેનું વાહન છે. હાથમાં લિધેલી વિણાંથી સંગિતનું ઉચ્ચાર કરી આખા જગતને આનંદ આપનાર સરસ્વતીનું વંદન કરી મહારી અદ્ય બુદ્ધી અનુસાર મહિસુતાનું ઉત્તમ વૃતાંત જનસમુહ વચે રજુ કરિશ. પ્રિય વાંચકો મહારી બુદ્ધી શું મહારૂં ગળું શું. પરંતુ જે કંઈ થયું છે તે એક દૈવી શક્તિને અનુસરીનેજ થયું છે. જે દૈવી શક્તી પ્રાણીમાત્રમાં સારી અથવા ખરાબ બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે. જે દૈવી શક્તી રંકને રાજા અને રાજાને રંક કરી ઘરેઘરે ભિક્ષા મંગાવી પોતાની અહ-ભુત શક્તિનું અવલોકન કરાવે છે. એટલુંજ નહીં. પરંતુ જે દૈવી શક્તી વડે ચઢતી અને પડતીનું જ્ઞાન થાય છે તેવી દૈવીશક્તીને સદાએ નમસ્કાર હો.

અહો કાંમીજનો અથવા દ્રવ્યનાં મદે કરીને પરમાત્માને ભુલી ગએલા મહાન્ધો જાત્રત થાયો અને જુઓ કે હું પણ તમારા જેવોજ એક વિષય વાસનાનેજ ઁષ્ઠ જાણુનારો મનુષ્ય છું તથાપી દેવીશક્તીનાં યોગે આવી પડેલી આકૃતો અને તેને અનુસરીને થએલી ચઢતી પડતીનાં બે પડો વચે ચક્રદાઘ છુંદાઘનેજ આ પુસ્તક લખવા લાગ્યશાળી થયો છું. મહારી ઇચ્છા ઠવીપણું પ્રાપ્ત કરવાની નથી. તથાપી આ પુસ્તકનું અવલોકન કરી મહારા દેશીલાઘ્યો કે જેઓ કુદરતનાં પરાક્રમને સદંતર ભુલીજ ગયા છે. તેઓનાં હૃદયમાં દેવીસતા સાથે, ધર્મનો પ્રકાશ થાય, અભિમાન દુર થાય, અને ભવિષ્યમાં દ્રવ્ય એ નાશવંત વસ્તુ છે વિષ્યવાસનાં એ નર્કમાં ધકેલી દેનારી તથા સત્વર મૃત્યુનાં પંજમાં સપડાવનારી કૃત્યા છે એમ જાણી સુજાનો આ દુરગુણોથી દૂર રહે એજ મહારો આ પુસ્તકને પ્રકાશ કરવાનો હેતુ છે—

હાલમાં જે બિના આ પુસ્તક દ્વારા મેં જનસમાજ સમક્ષ મુકવા વિચાર કર્યો છે. તે બિનાઓથી આપણા દેશનાં બાળથી વૃદ્ધ સુધિ દરેક મનુષ્યો જાણીતા છે તથાપી જેમ અરોસા વગર પોતાની મૂખકૃતિ કોઈથી અવલોકન કરી શકાતી નથી, તેમજ આ પુસ્તકનું અવલોકન કર્યા સિવાય મહિસુતા કોણ હુતી અને કયા યુગમાં વર્તમાન હુતી તે પણ કોઈથી જાણી શકાતું નથી એનું કારણ ફક્ત મનુષ્યોને આપણા ધર્મ શાસ્ત્રપર રહેલો અભાવ છે. તે અભાવને દુર કરવા અનેક પ્રકારનાં સુંદર કાવ્યો-અને વીર રસથી ભરપૂર આ લેખ કંઈ નવાજ રૂપમાં દેખાવ

દેશે. જેનું અવલોકન કરી બાળકો શુરવીરપણું અને તે સાથે પિતુભક્તિ પ્રાપ્ત કરી પુણ્ય પરાક્રમી થશે. — તરૂણો એક પતિવ્રત પાળતાં વ્યભિચારથી દુર થઈ ઉત્તમ ધર્મને ધારણ કરશે — સ્ત્રીયો પતીને પરમાત્મા સમાન ગણી તેમાંજ હૃદય લાગણી લગાડી ઉત્તમ એવા સતી ધર્મને ધારણ કરશે — તે જોઈ મને જે આનંદ થશે તે આનંદ વડે હું મહારા આશ્ચર્યદાતાએને વધારી લઈ થએલા ઉપકારો માટે સદાએ આભારી થઈશ એવી આશા છે.

વિશ્વમાં અનેક પ્રકારનાં પુરૂષો જન્મે છે અને મરે છે. તથાપી આજપર્યંત રામ અને કૃષ્ણ જેવા કોઈ પણ પ્રતાપી પુરૂષ થયા હોય એમ સંભવતું નથી, ‘રામ’

ધર્મનાં પ્રકાશ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ હતાં. ત્યારે ‘કૃષ્ણ’ ભકત વસ્તલ હતા. રામ ધર્મને અનુસરી પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવા યુવરાજ પદનું પરિત્યાગ કરી ઢંડક આર્ણિમાં વાસો કર્યો જ્યાં સીતાનું હરણ થતાં તેઓ બહુજ વિપરીત દશાએ પોહવા છતાં ધર્મને ઓળગીજ રહ્યા — ત્યારે કૃષ્ણ પોતાનાં પરમભકત પાંડવોનાં રક્ષણાર્થે પોતાની લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું ત્યાગ કરી રણસંગ્રામમાં સુહરશન ચક્ર ધારણ કર્યું એટલુંજ નહીં પણ કુન્તી સુત અર્જુનનાં શારથી થવા જેવું એક નિર્દિત કાર્ય કર્યું તથાપી પોતાનાં પ્રિય ભકતોને જરા પણ આંચ આવવા દીધી નહિ. એ શું થોડું આશ્ચર્ય ? એવા ઉત્તમ પુરૂષોને મુઠી અન્યનાં વખાણ કરવા. ખોટાને સાચું કરી બતાવવું એવી કૃતી મુને જરા પણ ઠીક લાગી નહિ. જાણી સર્વ ધર્મ સુકત એવા જે ‘રામ’ તેનું સુક્ષ્મ ચરીત્ર વર્ણન કરી લેખની સમાપ્તી કરીશ.

૨ શિક્ષ અને પ્રિય વાંચકો સમક્ષ આ મહાદ્દ હરીરસથી ભરેલું
 બીજું પુસ્તક મુકવા ભાગ્યશાળી થયો. એ માટે સર્વ
 શક્તિમાન પરમકૃપાળુ એવા પરમાત્માનો પુણ્ય હિપકારમાંનું છું.
 ગ્રહસ્થો પ્રથમ પુસ્તક પ્રસિદ્ધમાં મુકતા મુને જે વિટંબનાંએ
 પડી હતી. તે પ્રથમ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં દરશાવેલી છે છતાં
 આજે તે પુસ્તક માટે વધી પડેલી લોક લાગણી જોઈ હું તે વિટં-
 બનાંએને સહંતર વિશારી તે પુસ્તકનાં પ્રસિદ્ધ કાર્યમાં મદદ કર-
 નારા શેઠ “માધવજી ભાણુજી” તથા શેઠ “દેવકરજી ઓધવજી”ના
 તરફના અત્યંત આભાર માની મહાન કવી વાદમીકિ એ કવીએને
 માટે ખુલ્લો કરેલો માર્ગ જે “રઘુવંશ” અને જે માર્ગે અનેક
 કવિઓ ગએલા છે તેજ માર્ગે હું પણ પ્રવેશ કરું છું, જે કે મ્હારી
 યુષ્ઠિ તેઓનાં જેવી નથી. તોપણ જે પુરૂષનું વર્ણન મહાત્મા
 નારદમુનીએ વાદમીકિ આગળ કર્યું હતું અને કહ્યું હતું કે આ
 સ્મૃતિમાં જે કોઈ શ્રેષ્ઠ પુરૂષ હોય તો રઘુવંશને હિપાવનાર
 ધર્મવાન નીતીવાન સત્યતાનો સ્થંભરૂપ એક રામજ છે. એ વાક્ય
 પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ લાવી રાત્રી અને દીવસે તેનું જ ચિત્તવન કરનારા
 એવા જે વાદમીકિ તે અધમ કૃત્યોમાંથી મુક્ત થઈ ઉત્તમ એવા
 ભાર્ગવ પદને પામ્યા.

કોઈ રટે ગોવિંદ ધનશ્યામ શ્યામ કોઈ રટે.
 કોઈ રટે મોર મુકટ મુરલી કે ધારીકો.
 કોઈ રટે કંસ કે નિકંઠન, નંદ નંદનકો,
 કોઈ રટે કરપે ગોવરધન કે ધારીકો.

કોઇ રટે રામ ઔર સીતા રામ કોઇ રટે
મહાવીર રટે એક અવધ કે બિહારીકો.
હારી કો હારી કો રટત અવધવાસી સખ,
ગોપી સખ રટત જૈસે કુંજ કે બિહારીકો.

એમ. ૯. ઠાકર.

આ સૃષ્ટી પ્રાચીન સમયથી બે પ્રકારનાં પુરુષોનું જન્મ
આપે છે, જેમાં એક સજ્જન અને બીજા દુષ્ટ
જન. સજ્જન રામ હતા. ત્યારે ધર્મનો નાશ કરી અધર્મની વૃદ્ધિ
કરનાર રાવણ હતો. રામ યજ્ઞાદિત કરવા મહાત્માઓને ઉત્તેજન
આપતા. ત્યારે બુદ્ધચુકનો લાભ લઇ યજ્ઞાદિત કર્મોને નાશ કરવા
અધર્મી રાવણ તૈયારજ રહેતો, માટેજ તે રાક્ષસ કહેવાતો હતો-
તેવીજ રીતે હજુ પણ બનતુંજ બાય છે કારણ કે કોઈપણ મનુષ્ય
વધુ મહેનતે ધર્મિક કાર્યમાં ઉપસ્થિત થાય કે તુરત તેના શુભોને ન
જોતાં અવશુભોની શોધ કરવા અદ્ય બુદ્ધી છતાં બિદ્વાનોનો કોળ કરી
ફરનારા “ટીકાકારો” સર્વદા તૈયારજ હોય છે અને એવાં કામો
શોધતાજ ફરે છે. તથાપી—

સુનિંદક જનથી ડરી, કવી કૃતિ કરશે ભાજ,
સ્વાન શોર સુષિને, કદી ગતિ નવજે ગજરાજ.

મહારો હેતુ કવી તરીકે પ્રખ્યાત થવાનું નથી તથાપી કવીતાનો
લાભ બાળથી વૃદ્ધ સુધી દરેક મનુષ્યો બહુજ સરળતાથી લઇ શકે
સમજી શકે અને જાણી શકે અથવા એકજ કાવ્ય દરેક રાગરાગણીથી
ગાલી શકે એવી ગોઠવણ કરતાં માત્રાભેદનો વિચારજ કર્યો નથી,

કારણ કે તેમ કરવા જતાં કવીતાનો રહસ્ય છુપાઇ અર્થનો ગુહ્યાર્થ થઇ જાય તો વાંચક વર્ગને સમજવું ભારી થઇ પડે, કારણ કે દરેક જગ્યાએ મનુષ્યો વિદ્વાન, કવી, કે વઠતા, થતા નથી. પણ કોઇ કોઇ જગ્યાએ એવા પણ નજરે પડે છે કે જેને કવીતામાં બિલકુલ સમજજ પડતી નથી. એ કારણ પ્રત્યે લક્ષ આપતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે કવિએ પોતાનો મહાત્વ દર્શાવવા માટે કવીતાનો અર્થ પોતાનાં હૃદયમાં ઉતારી ફક્ત શાબ્દિક વાંચક વર્ગની સમક્ષ રજુ કર્યા છે. પછી જેમ લોજન પિરસેલું હોવા છતાં જમ્યા શિવાય કોઇ પણ ધરાતું નથી. તેમજ ગમે તેવી સારી કવીતા પણ સમજ્યા વગર નકામી થઇ પડે છે. એમ જાણી આ પુસ્તકની દરેક જગ્યાએ સરલતાજ દરશાવેલી છે જો કે તેમ કરવા જતાં. કેટલીએક ભૂલો પણ થઇ હશે. પરંતુ સુઝ વાંચકો તે વિશે લક્ષ ન આપતાં સુધારીને વાંચશે અને થએલી ભૂલો માટે ક્ષમા કરશે એવી મહારી નમ્ર પ્રાર્થના છે:—

કરૂણા કરિ દીન બંધુ દીન અક્ષય પાત્ર પાન,
મરજી ન હોય ઠણી શુદ્ધ અન્ન ખાનેકી.
મહાવીર મિલે આજ પર્વત એ પારસકે,
ખામી રહી નહિ અખ આનંદ ઉડાનેકી.
દાતા સખ દાનિન મે દાની મિલ આજ ગએ,
મનમે ન હોય ઇચ્છા અન્ય પાસ જાનેકી.
દીનન કે દિનાનાથ દીનનપર દયા કરી,
માંગનેકી મમતા રહી ન રાવ રાનેકી.

એમ. જી. ઠાકોર.

॥ શ્લોક: ॥

આદૌ રામ તપોવનાદિ ગમનં હત્વા મૃગં કાઞ્ચનં
વૈદેહી હરણં જટાયુ મરણં સુગ્રીવ સંભાષણમ્
વાલી નિર્વલં સમુદ્ર તરણં લંકાપુરી દાહનં
પશ્ચા દ્રાવણ કુંભકર્ણ હનનં ચૈતાન્દિ રામાયણમ્
અર્થ.

પ્રથમ રામચંદ્ર ધર્મનું પાલન કરવા અર્થે પીતા વચનનું માન્ય કરી દંડક આરણ્યમાં પ્રવેશ કીધો જ્યાં અનેક પ્રકારનાં ચરિત્ર કરતાં સુવર્ણના મૃગરૂપી મારીચને માર્યો. તે પછી વૈદેહિ જે સીતા તેનું રાવણે હરણ કરીખલવાન એવા જટાયુને પોતાના શભાવડે નાશ કરી રામ પત્ની સીતાને લંકામાં લઇ ગયો. તેની શોધ કરતાં રામ વાનર પતી સુગ્રિવને મળ્યા, પરસ્પર સખા સંબંધ બંધાયો આખરે મિત્ર ધર્મનું પાલન કરવા અને સુગ્રિવને માહાકળ્લથી મુક્ત કરવા રામે વાલીનો નાશ કર્યો, તે જોઇ ખુશી થયેલા સુગ્રિવે પોતાનું તમામ સૈન્ય લેણું કરી સીતાની શોધ કરવાને અર્થે રવાના કર્યો. જ્યાં હનુમાને સો યોજનના વિસ્તારવાલા સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરી છેવટ સુવર્ણની લંકા બાળી ભસ્મ કરી નાંખી. તે પછી રામને, સીતા લંકામાં છે, એવી ખબર મલતાં વાનર તથા રીંછોવાલું સુગ્રિવનું મોટું સૈન્ય લેઇ લંકામાં ચઢાઇ કરી, રાવણ કુંભકરણ જેવા અસંખ્ય યોદ્ધાનો નાશ કરી, ધર્મનો પ્રકાશ કર્યો. એટલા સમયમાં ચૈાદ વરસ વીતી જતાં રામ અયોધ્યામાં પાછા ફર્યા જ્યાં અયોધ્યાના પ્રિયજનોએ રામને રાજ્યાભિષેક કર્યો. સીતા રાવણના નિવાસમાં પણ પવિત્ર રહી હશે, એવી લોકવાયકા ફર કરવા અર્થે રામે પોતાની પ્રાણ સમાન પ્રીય અને સતી શિરામણી સીતાનો ત્યાગ કર્યો જ્યાં તેને અસંખ્ય દુ:ખો પડ્યાં. એ સર્વનું સુક્ષ્મ વર્ણન આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યું છે જે વાંચવાથી વાંચકવર્ગને રામાયણનું અથવા તે સાથે રામના અદ્ભૂત ચરિત્રનું સ્મરણ થાય છે.

મહિસુતા.

મહિસુતા—“મહિ” એટલે પૃથ્વી અને “સુતા” એટલે પુત્રી. ઉપલા નામનો “પૃથ્વીની પુત્રી” એવો ભાવાર્થ થાય છે, પણ તેથી કંઈ જોધએ તેવો ખુલાસો થતો નથી, બાણી કંઈક વધુ વીસ્તાર સાથે કહેવું પડશે.

વિનસે જગ પુણ્ય પ્રભા જખહીં પ્રગટે ખલ નીચ નીસા અરરાઈ દુઃખ કરોડ મીલે શુભ સંતનકો, અરૂ પાપ કે ભાર ધરા ગરૂ આધ ધર્મ ઔઁ કર્મ ઘટે જખહિં, તખહીં જગ બાજત દેશ બધાઈ તખહી ભૂવી ભાર ઉતારનકો, હિતશે પ્રગટે જગ શ્રી રઘુરાઈ.

પુન્યનો પ્રકાશમાન સૂર્ય જ્યારે સંસારમાંથી અસ્ત થઈ જાય છે ત્યારે અધર્મની વૃદ્ધિ કરનારા દુષ્ટ રાક્ષસોનો જન્મ થાય છે, જેના પાપ કૃત્યો વડે સૃષ્ટિમાં નિરબચપણે રહેલા પ્રભુભક્તોને બહુ સંકટ પડે છે અને અધર્મનો વધી જએલો બોલે પૃથ્વી ઉપાડી પણ રાક્ષી નથી. તે વખતે અધર્મનો નાશ કરવા અને ધર્મનો પ્રકાશ કરવા રામના જેવા તેજસ્વી પુરૂષનો જન્મ થાય છે. જે પોતાના બાહુબલે આખી સૃષ્ટિમાં વિજય કરી છેવટે ધર્મનો પ્રકાશ કરે છે.

પુસ્તકના નાયક “ રામ ” નો જન્મ ત્રેતાયુગમાં સર-
યુના પવિત્ર ત્રા પર આવેલા અયોધ્યા અથવા સત્ય-
નામા નામની નગરીમાં થયો હતો, તે વખતે લંકામાં
પુલસ્ત્ય કુલભુવણ રાવણ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો
હતો, જે સર્વ રાક્ષસનો અધિપતી કહેવાતો.

ઉપરાંત તેની બરોબરી કોઇ પણ કરી શકતો ન હતો. રાવ-
ણના ત્રાસથી ત્રેલોક્ય પણ કંપતો, અને જ્યાં તે જાતો, ત્યાં
વીજ્યમાળ તેનાજ ગળામાં આરોપાતી. દેવ, દાનવ, અને ગાંધ-
ર્વો સર્વ તેને વશ થયા હતા. મોટા મોટા રાજાઓને જીતી દંડ
લેતો, અભિમાને કરી કુલાઈ ગએલા રાવણે છેવટે આરણ્યમાં
નિવાસ કરનારા તપેશ્વરી ઋષિયો ઉપર પણ, કર લાગુ કર્યો. આ
અન્યાયને અનુસરી આખો આર્યવ્રત ખળભળી ઉઠ્યો. તથા તેના
રાક્ષસી કર્મને માટે સર્વ તેને તીરસ્કારની નજરે જોવા લાગ્યા.
આખરે કર વસુલ કરવા રાવણના સેવકો, ઋષિઓના આશ્રમોમાં
આવી અનેક પ્રકારના ઉત્પાત કરવા લાગ્યા, તે જોઇ જીતેન્દ્રિય
અથવા ક્રોધથી રહિત થએલા મહાત્માઓ, શ્રાપ ન આપતાં એક
(રક્તઘઠ) સંપૂર્ણ રક્તથી ભરેલો એક ઘડો આપી બોલ્યા કે “ઓ
અધર્મ કરનારાઓ હો, આમાંજ અમારા કરની વસૂલાત છે, તે
તમારા રાજા રાવણને આપજો અને ટુંકમાં એમ પણ કહે જો કે
ઓ દુષ્ટ રાવણ આ તારા પાપનો સંપૂર્ણ ભરેલો ઘડો છે, તેને
સંભાળીને રાખજો કુટતાંને વારજ તારા વંશનો નાશ કરશે, અને
જ્યાં રહેશે તે નશ્ન એક ભયંકર દુષ્કાળના મોઢામાં પડી નાશ

પામશે. આવો અમારો કોઇથી પણ મિથ્યા ન કરી શકાય તેવો ભયંકર શ્રાપ છે.”

ઘડો જોઇને વિચારમાં પડેલા લંકાપતી રાવણે; સેવકોને હુકમ કર્યો કે—આ ઘડો કોઇ ન જાણે તેવી રીતે જનક વૈદેહીનાં રાજ્યમાં દાટી આવો.

સમય નદીના પ્રવાહ સમ વહી જતાં રૂષિયોના શ્રાપને અનુસરીને જનકના રાજ્યમાં મોટો ઉત્પાત થઇ રહ્યો અને હજારો માણસો દુષ્કાળના મોઢામાં પડી નાશ પામ્યા. આખરે વિદ્વાનોને તેનું કારણ પૂછતાં તેઓ બોલ્યા કે, ધર્મિષ્ઠ જનક, જો તું તારી પત્ની યુક્ત ખનિક યંત્ર “હળ” તેને ખાંધે ધરી પૃથ્વીને ખેડે તો, મેઘની સંપૂર્ણ વૃષ્ટિ થાય, અને ઠમોતે મરતી પ્રજા હિંગરે આ સાંભળી પ્રજાપાલક ધર્મિ રાજા જનકે, તે ઠણુલ ઠર્યું. પછી જોવો તે જમીન ખેડવા જાય છે, કે તુરતજ એક ભયંકર ગગન-ભેદક ગર્જના થઇ અને તુરત પેલા હળનું શામ (કોશ) રક્ત ઘટમાં વાગ્યું એટલે ઘડો પુટતાં રક્તની પીચકારીઓ પૃથ્વીમાંથી બહાર આવવા લાગી તથા તે સાથે કોઇ બાળકનો રડવાનો અવાજ સંભળાયો. રાજાએ ખનિક યંત્ર મૂકી પૃથ્વીમાંથી તે અર્ધ કુટેલો રક્તઘટ બહાર કાઢ્યો, અને અંદર દૃષ્ટિ કરી તો તેમાં ચંદ્રના સમાન તેજસ્વી એક કન્યા દૃષ્ટિએ પડી, વાંચક તેજ આ પુસ્તકની નાયકા મહિસુતા-સીતા.

મહિસુતા.

શાન્ત સ્વરૂપવાલા સર્પની સૈયામાં પોઠનારા
નાભીમાં ઠમળવાલા દેવતાઓનાં ધનુર વિશ્વનાં પાલણુ
કરનાર આકાસની પેઠે અલિપ્ત મેઘ જેવા શ્યામ કલ્યાણ
રૂપ અંગવાળા લમિકનાં પતી, ઠમલના જેવા નેત્રવાલા
ધ્યાન ધરનાર યોગીયોને જણાય તેવા ભવનાં ભયને દુર
કરનાર, સર્વ લોકના નાથ એવા વિશ્વંભર ભગવાનને
હું વંદન કરું છું—

રામચંદ્રનાં ચરણ ઠમળનું ભજન તેજ તિર્થ છે.
નિર્મળ ખુદ્ધિ તેજ રત્ન છે, જેનાં સાંભળવાથી દ્વૈત રૂપ
અંધકારનો નાસ થાય, તેજ શાસ્ત્ર છે, તત્ત્વજ્ઞાન એજ
મિત્ર છે, અને અનેક પ્રકારે દુઃખ આપવામાં કુશલ
એવો દુષ્ટ વાસનાનો સમુદાય તેજ શત્રુ છે—

હું દેવાધી દેવ હું તમારે સરણે આભ્યો છું, સરણ
આવવાને યોગ્ય છું, અનેક પ્રકારની અવસ્થાનો અનુભવ
કરનારો છું, માટેજ આપને પ્રાપ્ત થયો છું. તો હું, સર-
ણાગતની રક્ષા કરનાર, તમે મારી રક્ષા કરો—

મહિસુતા.

આપ પ્રથમ જગતને બનાવ્યો છો, તે પછી વિશ્વનું પોષણ કરો છો, અને પછી તેનો સંહાર કરો છો. આમ ત્રણ પ્રકારે વિશ્વને વિશે વ્યાપી રહેલા, આપને હું નમસ્કાર કરું છું—

જેની કૃપા સુંગાને વાચાળ કરે છે, અને પાંગળાને પર્વત બોલાંધાવે છે. તે પરમ આનંદ એવા શ્રી રામચંદ્ર ને હું નમસ્કાર કરું છું—

વૈભવોને આપનારૂં તમામ પાપની જાળને સંહાર કરનારૂં અને આ સંસાર રૂપી સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરનારૂં, એવું તમારૂં ઉત્તમ ચરીત્ર તે મારા હૃદયમાં વાસ કરો.

જેનું ચરિત્ર હૃદયહારી છે. એવા પરમ પુરૂષનું જો આ નેત્રોથી એકવાર પણ દર્શન થાય, તો પછી મધુ, વિંદુ, સુધા, અને અનેક પ્રકારની વસુધાનું શું કામ છે તે પરમચોટી આગળ સકળ વસ્તુ તુચ્છ છે, મિથ્યા છે—

મનુષ્ય જન્મ, અને મોક્ષની ઈચ્છા, તથા મહાત્માનો આશ્રય, એ ત્રણ અતી દુર્લભ વસ્તુ, શ્રી હરીની કૃપા સિવાય મેળવી શકાતી નથી.

તપોબળ.

કુમ્ભૂ વન પ્રકાશ્યું, કમળ તો સહુ બિડાયાં,
દિનકર નલ સમાન્યો, ચંદ્રનાં કિર્ણ ધાયાં;
તેમજ આ જગતમાં, કાળનો ચક્ર ફરતો,
નૃપતિને લિખારી, રંકને રાય કરતો.

“દૈવ્યગતિ” મૂર્ખને, હજારો દાસ દાસી હાથી, ઘોડા, અને હજારો પાચદળો વચ્ચે માનથી વિજય લેખ કરતો ગમન કરાવે છે. તેજ “દૈવ્યગતિ” વિદ્વાનોને મૂર્ખ ત્યાસે હાથ ભેડી ચામના કરાવે છે, “દૈવ્યગતિ”થી સુરક્ષિત થએલો મૂર્ખ હાથીએ બેસીને જાય છે ત્યારે દૈવ્યથી પરાજય પામેલો વિદ્વાન પગે ચાલતો દેખાય છે, તેથી સમજાય છે કે પ્રાણી માત્રને સુખ અથવા દુઃખ આપનાર એક દૈવ્યજ છે. પરંતુ ખીલે કોઈજ નથી.

વે આપણે ખીલ તરફ નજર કરીએ. રાવણના ત્રાસથી ત્રાસીત થએલા મહાત્માઓ તેના નાશના ઉપાયો શોધવા લાગ્યા. આખરે નિશ્ચય કર્યો કે રાવણનો નાશ કરનાર કાળ, અયોધ્યામાં દશરથ રાજાને ત્યાં પૂત્ર રૂપે પ્રગટ થઈ ચુક્યો છે. માટે ગમે તેમ કરીને તેને લઈ આવી તેનાજ હાથે આ દુષ્ટનો શીરચ્છેદ કરાવી પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવો, એવો ઠરાવ

કરી તપોબલમાં શ્રેષ્ઠ એવા વિશ્વામિત્ર જગતનો તાપ દુર કરવાર્થે રામ જેવા પ્રતાપી પુરુષની સહાયતા લેવા માટે અયોધ્યા ભણી આલ્યા—રાજ્યદ્વારમાં આવતાં પ્રતિહારે રાજાને ખબર આપી કે—તપોબલે કરીને બ્રહ્મઋષિપદ પ્રાપ્ત કરેલા મહાઋષિ-વિશ્વામિત્ર ખારણે આવી ઉભા છે. આ સાંભળી આખો દરબાર ખળભળી ઉઠ્યો, અને રાજાની આજ્ઞા મળનાં પ્રધાને તેઓને દરબારમાં બહુજ મર્યાદા સહીત હાબલ કરી યોગ્ય આસન આપ્યું, ત્યારબાદ-દશરથ રાજા બોલ્યા, મહારાજ, આ હુતબાગી દશરથ આપને નમન કરે છે.

રાજા, તારું કલ્યાણ થાયો. માહારા જાણવામાં આવ્યું છે કે—જગતને પાલન કરનાર અને પોતાના બલવાન બાહુબલોથી દુષ્ટ ઘાતકી અને કુર રાક્ષસોનો સંહાર કરી ભક્તોને નિરભય કરનાર એવા રામનો જન્મ થયો; તો હું રઘુવંશીઓમાં શ્રેષ્ઠ દશરથ તે, તારો કયો પુત્ર છે અલીરામ, કે, જેનું રાખ્યું છે નામ રામ—

યોગેન્દ્ર, તે આપની સામેજ બેઠા છે માહારા નેત્રના મણી સુખધામ, કે, જેનું નામ છે અલીરામ. વળી આનું નામ લક્ષ્મણ કહેવાય છે, એ રામનો નાનો ભાઈ થાય છે.

વાહવાહ, જોડી તો બહુ સુંદર છે રાજેન્દ્ર

ભવજલથી તારનારી, સર્વ કાર્યમાં છે ભોક્ષકારી,
આનંદિત નેત્રોને લીલા, શ્રીરામની નીર્વિકારી.

માહારાજ.

નમન કરતો રામ, આ, આપને તપોધન વીચારી,
કહો કેમ પધાર્યા આપ છો, દાસપર દયા ધારી.

અહો સ્વર્ગના સુખકારી, શું ભૂલી ગયા ભકતો ઉપર ગુજરતો
સીતમ ભારી ?

યાદ કરો જગદીશ જન્મ શા માટ ધર્યો છે,
સ્વર્ગ તણો આરામ ધામ કેમ ત્યાગ કર્યો છે,
ભૂલી ગયા છો જ્ઞાને, દશરથને વીસ્તાર આ,
તો કયમ કરી કરશે પ્રભુ ભકતો તણો નિસ્તાર આ.

મહાકવિ શાન્ત થાઓ.

યાદ છે મુજને સહુ, કંઈ દુષ્ટ વિલુની મહિ
નિરભય ભક્ત કંઈ નહીં, તો રામનામ માંડું નહીં
ભલે દુષ્ટ મહી અવતર્યા, ભકતોને સંતાપવા
મુનિવર શોક તજે તમે, આ રામ છે દુઃખ કાપવા.

ભલે, માહારા દીન દયાલ ભલે.

ભકતોના ભયને હરી ખળનો નાશ કરો,
આ મુજ આશીર્વાદ છે કે લીલા અમિત કરો.

માટે—

અહો રાજેન્દ્ર દશરથ, આજે હું ત્હારી પાસે કંઈ માગવા
આવ્યો છું.

સ્વર્ગ, મૃત્યુ, ભૂતળ, વીષે, જેના ગુણ સહુ ગાય,
તે સુત પામી ના કંઈ, આજ્યું મુજને રાય.

માટે માગું વચન જે, આપી કર શાન્ત મુજને,
નહીંતર કોપની અગ્નિમાં, બાળી નાંખીશ તુજને.

મહારાજ, ક્ષમા કરો—નીરદોશ ઉપર કોપ કરવો આપને કદી ના
ધટે, માગો ચિન્તાને મુકી તો આપી દશરથ ના હટે.

રાજ્ય, પાટ, ધન, ધાન્ય, આ, ઋષિસંપદા જે ચહો,
રામ પરે કુરબાન છે, જીવન જો મારો કહો.
નહીં નિરાશ મુનીવર થશો, આણુ રામની આજ છે,
તોપણ શંકા હોય તો, લ્યો હાજર આ તાજ છે.

રાજા,—જે તાજને મુકી દઈ જોગ લીધો, હૃદય તેનાથી મલી
ગયું, જે રાજથી તારાજ કીધો—તેને મૂકી તાજને હું કઈ શું ? મુઠતા
તજ કાચને હું કઈ શું.

રાજ્ય મુક્યો અરૂતાજ મુક્યો, સુખસાજ મુકી પ્રભુના ગુણગાયો,
અંદન તેલ કુલેલ મુકી શીર ભરમ ધરી આ વેશ બનાવ્યો,

સ્વર્ગ ગયો, અપવગ ગયો, સહુ ઢુંઢી કર્યો પણ જાહિન પાચો.
તે તુજ મંદીર મધ્ય વશ્યો નૃપ, આપ મુને જે કારણ આયો.

આવા અસંખ્ય તાજેનો જે શીરતાજ છે, તેનેજ હાથે
ભકતોની લાજ છે.—તેના વીનાનું કામ માફ રાય પુરણ ના થશે,
ક્રીધા વીનાનું કામ તો આરામ મુજને ના થશે—

તેથી—

છુપાવ્યો છે ભવનમાં, જે આ રામને
સોંપી દે રાજેન્દ્ર મુજને, યોગ મણી શ્રી રામને

નહીં માનેજો કહ્યું માફ, તો ક્રોધની અગ્નિ પ્રજ્જ્વલિત કરું,
જેમ નાશ વસિષ્ઠ સુતનો કર્યો, તેમ રાય હું તારો કરું—

માટે—

અન્ય ઋષિ સમ જાણીને નહીં કરતો દનકાર,
વિશ્વામિત્રને જાણજે, ક્રોધ તણો અંગાર.

સમજ્યો, રાજાઓ ગૌપ્યાદ્વણ પ્રતિપાલ ગણાય છે, એ તને
સમજાય છે. દુષ્ટ રાક્ષસોની અનિતીએ કરીને બ્રહ્માંડ કંપવા લાગ્યો છે,
તેઓની ભયંકર તરવારોના ભોગ થઇ પડેલા અસંખ્ય ઋષિઓ
અને બ્રાહ્મણોનાં રૂધિરની રક્ત સરિતાના પ્રવાહે પૃથ્વીને તરખોલ
કરી મુકી છે. તેઓના ત્રાસથી કરી, વનમાં નિવાસ કરનારાઓ
તથા સરયુના પવિત્ર, તટ પર વસનારા પ્રભુ ભકતો, આજે તે
રમણિય ભુમીનો ત્યાગ કરી સદૈવ માટે ચાલ્યા જતા દેખાય છે.

જ્યાં ઋષિઓ સમાધિ લેખાવતા, ત્યાં ગાયોનો વધ થાય છે. રાક્ષ-
સોએ કાળો કેહેર વરતાવી દીધો છે. તપ, હોમ કે યજ્ઞદિઠ કમ
કરી શકતાં નથી. આકાશથી માંસ અને રૂધિરની વૃદ્ધિ થાય છે.
પવિત્ર કર્મોનો નાશ થાય છે. માટે ઓ દશરથ ?

એ દુઃખને દૂર કરવા આવ્યો છું પાસ તારી,
ભલે, મહારાજ હુકમ હોય તો તૈયાર છે. સૈન્ય માહરી.
એ દુષ્ટોને નાશ કરવા, આ, મારી તલવાર છે,
માહારાજ ચિંતા મુકે, એ પાપીનો શું ભાર છે.

ખડખડે ખડકને બાણ સુસવાટથી, વાટને ઘાટ રાતેજ રંગે,
ઢાટિ કિનાર શોણીત સરિતા વહે, ડાકણો ન્હાય તેમાં ઉમંગે,
દુષ્ટના શરીરને ભક્ષ ભૂતો કરે, પાન પ્રીતે કરે રૂધીર કેરું.
તેમ તોફાનથી ભૂમિ નીરભય કરી, વાવડું હાથ નહીં થાઉં બીરું.
કીટ સમકાપી કપટી બધા કુર તે, દુષ્ટ, હણુતાં નહીં વાર લાવું.
અભય ભકતો કરી ભુમ્મિ ભયને હરી, ત્રાસખળવાસમાં વરતાવું.
બ્રહ્મ રૂધિર તણી રક્ત સરિતા વહે, તેમ બળ રૂધિરની ના વહાવું.
કહત માહાવીર તો રાયદશરથ નહીં, નાથ જો કામમાં વાર લાવું.

શાન્ત હો, શાન્ત હો, રાજા દશરથ, તે પાપીઓનો નાશ કરવાનું
કામ તારું નથી, પણ તારે ત્યાં બાળક રૂપે જન્મ લેનાર અને
ભકતોને વિકાળ કાળથી બચાવનાર તારો આ કુમાર છે કે,
જેની લીલા અમિત અપાર છે.

નામ છે, રામ પુરુષ કરે કામ તે, આપતું રાય તેભાળ મુજને
દુષ્ટને મારશે, ભક્તને તારશે, વધુ શું કહું આજ તુંજને.

મુનીવર આ આપ શું બોલો છો ? ક્યાં આ નાંહના બાલ, અને
ક્યાં તે કુર કાળ, ખરેખર અનુચિત્ થાય છે.

અરે ઓ મોહાન્ધ રાજા, તને ખબર નથી કે કેાણુ છે આ
રામના નામનો ધારણુ કરનાર, સમજ, સમજ, ઓ દશરથ, તે એજ
છે જગતનો પાલન કરનાર.

રાયનો રંક ને રંક રાજા કરે, ધુળનો થાય ગીરરાજ ભારી,
થઈ પ્રેમાન્ધ તું રામ નહીં બાણુતો, એજ છે ભક્તનો સહાયકારી,
કીડીથી હાથીને એજ પય આપતો, કાપતો પ્રસવનાં દુઃખ ભારી,
ઠહત મહાવીર અજ્ઞાન નૃપ કાં થયો, રામ એાળખ્યો નહીં બાલ ધારી.

એવા રામના બાણુમાં જેમ પતંગીયા હીવામાં પડી નાશ
પામે છે, તેમજ તે દુષ્ટ રાક્ષસો બળી બાખ થઈ જશે.

રૂપિવર—

પ્રાણુથી અધિક છે રામ મુજને, રામવિણુ ધિક્ક આ ચામ મુજને
જીવન બધું રામ વિણુ છે અકાંડું, જોયાવિણુ રામને ન રહે પ્રાણુ માંડું,

તેથી

ન્યારા ન કહ્યો કડું, આંખ થકી અભીરામ,
તન ધન દારા સંપદા, તુમ્હવિણુ શ્રીરામ.

તેથી હે સ્વામી વીચારીને ન કહી આપ વાણી, રામને લઇ
જવામાં જઇ માણી.

ધાન્ય, ધરા, ધન, સંપદા નાશ અહે થઇ જાય,
મુકી મૃતક તન પ્રાણ આ સ્વર્ગ બલેને જાય;
રામ વિના આ દેહને, કોનો છે આધાર,
હે મુનિ મારા પ્રાણનો રામ એજ રખવાર.
જેણે જોયું નહીં સંગ્રામ ન સ્વપ્નામહી કીધું,
અરે મુનિવર વીચાર્યું ન કંઈ માંગી વચન લીધું;
બળી વિકાળ એ ભારીને ક્યાં આ બાળ તન ધારી,
શકે શી રીતથી રણમાં પ્રભુ આ દુષ્ટને મારી.

માટે મહારાજ, માહારૂં મહાન સૈન્ય લઇ તમારી મદદે
આવવા તૈયાર છું પરંતુ રામને માટે લાચાર છું.

અરે એ મોહોંધ થએલા રાજા, તું જાણે છે કે આ કોણ છે ?
વિશ્વામિત્ર ! બળી મારી આજ્ઞાતું ઉલંઘન કરતાં શું પરીણામ
આવશે તેનો ખ્યાલ કર, અને—

જેને તું સમજે છે બાલ તારો,
ખરેખર તેજ છે જગતનો પાળનારો.

કૃપા જેની વડે પંશુ ગીર રાજને, નીમિષ એક માત્રમાં જાય ઢેકી
અંધ પણ દેખતા થાય છે. નેત્રથી, જાણુ કૃપા વડે દુઃખ વેઠી
થાય વાચાળ મુંગા કૃપા જે વડે, રંકને રાય જે નાથ કરતો
ઠહત મહાવીર નૃપ શોચ શાને કરે. રામથી કાલનો કાલ ડરતો—

પિતાજી તપોધની એવા વિશ્વામિત્રને નારાજ શા માટે કરે છે ? જો તેને મનેજ લઈ જવાની મરજી છે ? તો પછી શા માટે જવા દેતા નથી ? તે દુષ્ટો મને શું કરનાર છે. ખરેખર તે પાપીઓ મારા બાણથી મરનાર છે.

કેશરિ તણો, બાલ ગજથીજ નાનો,
પરંતુ હણે, મસ્ત ગજરાજ પ્રાણો,
દેખાએ આગનો તણખો, ઘાસના ગંજથી નાનો;
કરે છે ખાખ બાળીને, હોતો અંગાર જે નાનો,

તેથી હવે વધારે વીલંબ ન કરતાં સત્વર રજા આપો. અને પછી જુઓ કે પ્રકાશ માન સૂર્યનાં પ્રતિબિંબ પાસે તમ રૂપી અંધકાર ઠ્યાં સુધી ટકી શકે છે, છેવટે દશરથ રાજાએ વિશ્વામિત્ર સાથે પોતાના બે પુત્રો રામ અને લક્ષ્મણને ક્ષત્રિય ધર્મનો બોધ કરી ધનુષ્ય બાણ આપી રવાના કર્યાં. ત્યાં તેણે મહાન પરાક્રમ બતાવી મોટા મોટા રાક્ષસોનો નાશ કરી છેવટે ત્રાટિકા વધ કર્યો. આ કાર્યથી સંપૂર્ણ પ્રસન્ન થયેલા વિશ્વામિત્ર ત્રેલોક્યને જીતી શકાય એવી ક્ષત્રુર વિદ્યા શીખાવ્યા પછી ત્યાંથી મીથિલાપુર રવાના થયા.

મહિસુતા.

પોતાનો આત્મા જે સંસાર સાગરમાં મગ્ન થઈ
ડુબી રહ્યો છે. તેને યોગ રૂપી નૌકામાં બેસી તત્ત્વ રૂપી
હલેસા વડે, અને જ્ઞાન રૂપી ખલાસીનો આશ્રય લઈ
પોતાની મેલેજ ઉગારવો જોઈએ—

જે મનુષ્ય કામનાઓને તણ, નિસ્પૃહ થઈ, આ
સંસારમાં વિચરે, છે અને જેની અહંતા, મમતા, ટળી
અધ છે. તે સદાએ શાન્તિને પામે છે—

જે યોગી ઇન્દ્રિયોનો વિજય કરી, સાવધાન થઈને
પ્રાણ વાયુને પોતાને આધીન કરે છે. પછી મનને
શાન્ત કરી મારા વિષે જોડે છે. ત્યારે સિદ્ધિઓ તે
યોગીની પાસે આફેડી જઈ સેવામાં હાજર થાય છે.

દુધમાં દુધ, તેલમાં તેલ, અને જાળમાં જાળ,
મલવાથી જેમ એક રસ થઈ જાય છે. તેમ તત્ત્વવેતા
મનુષ્યે પરમાત્માંના નિમગ્ન થતાં પરમાત્મામય થઈ
જાય છે—

મહિસુતા

પરાધીનપણામાં પણ જો શ્રી રામચંદ્રનાં નામનું
રમરણ કરવામાં આવે, તો મૃગલાયો જેમ સિંહનાં
કરથી ભાગતા દેખાય છે, તેમજ મનુષ્યથી થએલા અસ-
ખ્ય પાપો, રામના નામને લેનાર પ્રાણીને મુકી ભાગતા
દેખાય છે—

હે મનુષ્ય તું કેમ ભટક્યા કરે છે, સર્વ ધર્મનો
પરિત્યાગ કરી મને એકનેજ શરણે આવ હું તારા સર્વ
પાપો ખાળીને લખ કરિશ, અને મુક્તિ આપીશ. માટે
શોક માં કર.

તું તમામ વિષયોમાંથી તારા હૃદયને ખેંચીને માત્ર
મારા વિશે લગાડ, મારિજ લલિત કર. મારું ધ્યાન કર.
અને મનેજ વંદન કર, તો હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હું તને
હગારી લઈશ અને તેમ થવાથી તું મુનેજ આવી મલીશ
તેમાં જરાએ શંકય નથી.

વિચાર કરી કરી, પોતાનાં મેળે આત્માઓ આત્માને,
અવલંબીને, સંસાર રૂપી મોહશાગરમાંથી પોતાનાં મન
રૂપી, મૃગને, તારી, લેવો જોઈએ—

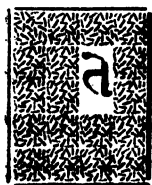

પ્રતિજ્ઞા.

મયુર માટે મેઘો કેકિલાને વસંત,
કર્ચું ચાતક માટે, શ્વાતિનો શો પ્રસંગ.
કમળ માટે રવિને, કુમુદહિત ચંદ્ર કીધું.
તને પણ તે દેશે, જગતને જેણે દીધું.

ગર્ભવાશમાં ખિંદ માત્રથી આણું શરીર રચાયું, અને તેમાં જીવનો સંચાર થયો તે વખતે નરો દ્વારા તેના ઉદરપોષણહિત પ્રવાહિ પદાર્થ પહોંચાડીને રક્ષણ કર્યું. પ્રવશ પહેલાંજ માતાના સ્તનમાં દુધનો સંચાર થયો અને તે પછી જન્મ થયો, જ્યાં તે વડે શરીરનું પોશણ થયું. એવી રીતે દરેક વખતે રક્ષણ કરતો આવ્યો છે, છતાં મુઠ પ્રાણી હજીએ તને તેનો અરસો નથી. તેથીજ તું દુઃખી છે. એ દુઃખમાંથી મુક્ત થવા માટે ફક્ત એકજ રસ્તો છે. તે એ કે તું તેના ઉપર અરસો રાખ. અને મન સાથે દૃઢ નિશ્ચય કર, કે જે સર્વને આપવાવાલો છે. તે તારી પાણી ખખર લેશે.

“જન ચહે લાખ પ્રયત્નો કરે, થાય જે ધાયું ધરણીધરે”

મજ રાવણના પણ સર્વ પ્રયત્નો નીષ્ફળ ગયા સખળ કે તેનો નાશ કરનારી મહા સતી સીતા જનકપુરમાં પ્રગટ થઈ ચુકી. સમય નદીના પૂર્ણ પ્રવાહ સમ વહી જતાં આખરે જનકપુત્રી સીતા ઉમરલાયક થતાં તેનો સ્વયંવર કરવામાં આવ્યો. જ્યાં દેશ દેશના રાજાઓને

નિમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું જેમાં રાવણ, બાણાસુર, અને બીજા અસંખ્ય રાજાઓ હાજર હતા, તે ઉપરાંત તપોધન વિશ્વામિત્ર સાથે મારીચને, એક બાણથી સહજ યોજન ફેંકી દેનારા રામ અને લક્ષ્મણ પણ આવી હાજર થયા હતા. આખરે સમસ્ત રાજાઓ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરતાં જનક રાજાએ જણાવ્યું કે હે નરેશો, મારી પુત્રી સીતાએ આ શંકરના પિતાક નામના ધનુષ્યને એક ચપટી માત્રથી પકડીને ઉપાડી લીધું છે. માટે અત્રે લેગા થએલા રાજાઓમાં જે આ દેવતાઇ ધનુષ્યનું ખંડન કરી નાંખશે. તેજ મારી ભાગ્યવતી પુત્રી સીતાના કરની વીજ્ય માળા ધારણ કરવાને ભાગ્યશાળી ગણાશે અને તેજ પુરુષ આ ભાગ્યવતી મહારી પુત્રીનો પતી થવાને પાત્ર ગણાશે. એવી મારી પ્રતિજ્ઞા છે.

આ સાંભળી ફરેક રાજાઓ પોતપોતાના બળની પરિક્ષા કરવા માટે ઉભા થયા. પરંતુ શંકરે દેવતાઇ જનકને આપેલો ધનુષ્ય, કોઇ પણ હલાવી શક્યો નહીં. આ બનાવ જોઇ નીરાશ થએલા જનકરાજાએ કહ્યું કે—હે મહેશો, જે મને પ્રથમથી બળર હોત કે આ શીવનું ધનુષ્ય તોડનાર? બ્રહ્માએ આ સંસારમાં ઉત્પન્નજ કયો નથી તો આવી લિખ્મ પ્રતિજ્ઞા કદીએ કરત નહીં અને અત્રે લેગા થએલા રાજાઓમાંથી કોઇને પણ ઉમર લાયક કન્યા વરાવી આપી પિતાની ફરજથી મુક્ત થઇ જાત. પરંતુ હવે શું કરવું? પ્રતિજ્ઞાનો પરિત્યાગ કરવા કરતાં પુત્રી કુંવારી રાખવી. એજ સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ છે. જાણી હે નરેશો તમે સર્વે પોતપોતાને પંથે પડી જાઓ. કારણ કે આ પૃથ્વી વીરથી વહિન છે. આમાં શંકરનું ધનુષ્ય તોડનાર જનકયોજ નથી. એવું મને નીશ્ચય થયું છે.

આ સાંભળી વિશ્વામિત્રના સમિપમાં બેઠેલા દશરથ પુત્ર રામ અને લક્ષ્મણને બહુજ ખોટું લાગ્યું. તેથી તેઓ હાથ જોડી બોલ્યા કે હે ગુરુદેવ, જનક જે વચનો કહે છે, તે હવે અમારાથી શ્રવણ કરી શકાતા નથી. માટે તમારી આજ્ઞા હોય તો આ સામે પડેલા ધનુષ્યના ક્ષણમાત્રમાં સહજ દુકડા કરી કુગાવી દઇએ, વળી જે પૃથ્વી નિરવીર સમજવામાં, જનકે મોહોટી ભૂલ કરી છે, તેમાં વીરો હજી કાયમ છે; પણ નાશ પામ્યા નથી. એ તેને ખાત્રી કરાવી દઇએ.

રામના પરાક્રમને સંપૂર્ણ જાણનારા વિશ્વામિત્રે છેવટે ધનુષ્ય તોડવાની આજ્ઞા આપી. ગુરુ આજ્ઞાને અનુસરીને ચાલ નારા રામે, તે ધનુષ્યને પળમાત્રમાં તોડીને કુગાવી દીધું. અને વર માળ લઇ ઉભેલી સીતાનો સત્કાર કરી જનકની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. તે જોઇ સલામાં બેઠેલા બીજા રાજાઓ પણ આશ્ચર્ય પામ્યા.

જે વખતે ગુરુ વિશ્વામિત્રની આજ્ઞા મળવાથી રામ ધનુષ્ય સમક્ષ જવા લાગ્યા. તે વખતે ભિન્ન ભિન્ન લોકોએ રામને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે જોયા હતા. મલ્લોએ વજ્ર જેવા જોયા હતા, ઉત્તમ મનુષ્યોએ એક મહાત્મા જેવા તથા જનકપુરની સ્ત્રીઓએ મુર્તિ-માન કામદેવ જેવા જોયા હતા, જનક રાજા, રાજ્યપતિ, અને સીતા, એઓએ નેત્રોને આનંદ આપનાર રૂપરૂપના ભંડાર રૂપે જોયા હતા, જ્યારે ધનુષ્ય તોડવાને માટે ભેગા થયેલા રાજાઓએ મહાબલવાન એવા વીર રૂપે જોયા હતા, યોગીઓએ પરમાત્મા રૂપે જોયા હતા. અને રાવણે દુષ્ટોને નાશ કરનારા કાળરૂપે જોયા હતા,

આવી રીતે ભગવાન એક હોવા છતાં દરેકને જુદા જુદા રૂપે દર્શન આપી, પોતાનું મહાન પરાક્રમ બતાવી અંતે શીવના ધનુષ્યનું ખંડન કરી, ક્રોધથી ન થઇ શકે એવું મહાનકાર્ય કર્યું. આથી જનકને બહુ આનંદ થયો. અને દશરથ પુત્ર રામનું પરાક્રમ “મૌથી શ્રેષ્ઠ થાઓ.” એમ કહી પાસે ઉભેલી સીતાને રામના ગળામાં જયમાળ આરોપણ કરવા રજા આપી. એટલે આખી સભામાં મોટી ગર્જનાઓ થઇ અને દુંદુંભી તથા સરણાઈ વીગેરેના નાદોથી આખો સભામંડળ ગાજી ઉઠ્યો.

મહિસુતા.

જેવી રીતે ભમરીનું ધ્યાન ધરનાર કીટ, ભમરો થઈ જાય છે. તેવીજ રીતે એક નિષ્ઠાથી પરમાત્માનું ધ્યાન ધરનાર, પરમાત્મામાં મલી જાય. તેમાં શી નવાઈ?

સત્પુરુષોનો સંગ. કલ્પ વ્રક્ષનાં જેવો છે. તે શું શું નથી કરતો? પાપનો નાશ કરે છે, સદ્બુદ્ધિ આપે છે. હૃદયનાં અંધકારને દુર કરે છે. સત્ય અસત્યનો ભાસ કરાવી અજ્ઞાન રૂપી અંધકારને દુર કરી પરમાનંદની પહોં આપે છે:—

સુંદર રૂપવાળું શરીર, સ્ત્રી, ઉત્તમયસ, તથા અનેક જાતનું મેરૂ સમાન ધન હોય, તો પણ જો શ્રી રામનાં ચરણ કમળમાં હૃદય લાગ્યું ન હોય, તો તે બધાથી શું થનાર છે:—?

ધંદ્રને પણ સુખ નથી, તેમ ચક્રવર્તીને પણ સુખ નથી, પરંતુ એકાન્તમાં જીવન ગાળનારા મહાત્માજ સુખી હોયાય છે.

મહિસુતા.

જે માણસ સર્વ કામનાંઓને ત્યાગ કરી નિરપૃથક થઈ મોહ, મમતા, અને અહંકારથી રહિત થઈને વિચરે છે. તે શાન્તિને પામે છે:—

અહીં પણ કંઈ નથી. પરલોકમાં પણ કંઈ નથી. જ્યાં જ્યાં તે જાય છે, ત્યાં ત્યાં પણ કંઈ નથી. આત્મજ્ઞાન વિના બીજું કંઈ નથીજ. વળી વિચાર દૃષ્ટિએ જોતાં જગત્ પણ કંઈજ નથી. યથાર્થ સર્વ મિથ્યા છે:—

પતંગિયો દાહની પીડા ન જાણતો હોવાથી દીવામાં ઝપલાય છે—મીન આંકડાને ન જાણતાં તેમાં ભરાવેલા ગળનો અહાર કરે છે. પરંતુ અમે તો જાણતા હોવા છતાં સંપત્તિઓનાં સમુદવાદી, એવી કામનાંઓને છોડતા નથી. એ શું થોડું આશ્ચર્ય:—?

અંતકાળે મારુંજ સ્મરણ કરતાં કલેવર મુકીને જે જાય છે. તે મારા ભાવનેજ પામે છે. એમાં સંસય નથી:—

કર્મગતિ.

નથી રાય તે, જેહની કીર્તિ ગાજે.
નથી ભૂપ તે, નોખતો સાથ વાજે
નથી યુદ્ધ ભૂમિ નથી વીર એવા.
અરે સૌ થયા કાળથી નાશ કેવા.

ચિત્રગુપ્તે જે લલાટને વીરો લખેલ અક્ષરની પંક્તિ છે, તેને દેવો પણ
મટાડવા અથવા ઉલંઘન કરવા સક્તિમાન નથી તો મનુષ્ય માત્ર શા વિશાસમાં;

જે સત્યનામા નગરી, સ્વર્ગથી પણ શ્રેષ્ઠ વૈભવ
વાળી, અને મહાન પ્રતાપિ વીરોથી સુરક્ષિત, પુષ્પ
માલ ધારણ કરેલા દુર્ગોથી ભરપુર, અત્યંત
શેભાવાળી થએલી દ્રષ્ટિએ પડે છે. જ્યાં દેશ

દેશના રાજાઓ લેગા મળવાથી અશ્વ હાથી કે પાયદળની
ગણતરી પણ ઠરી શકતી નથી. ઋષિઓ, મુનિઓ, અને બ્રાહ્મણો
તથા અસંખ્ય યાચકગણો રાજ્યદારને ઘેરી ઉભેલા દેખાય છે.
નગરમાં ઘરે ઘરે ઉત્તમ પ્રકારના લોજનો જમી કરી, સુંદર વસ્ત્રોથી

સજ્જ થએલા નમરીકો હરખાર પ્રત્યે આવતા અને જતા દેખાય છે. નગરની ગલીએ ગલીએ અને શેરીએ શેરીએ હશરથના કુલ લુપ્ત રાજેન્દ્ર રામ ઘણું જીવો એવી પ્રતિદ્વની થાય છે. દુઢ'લી, નગારાં અને શરણાર્થના શબ્દોથી આખું નગર ગાળુ રહ્યું છે. અને જ્યાં જોઈએ ત્યાં સર્વ પુરૂષો હર્ષમાં તલ્લીન થએલા દ્રષ્ટિએ પડે છે. વસિષ્ઠ; જંખાલી, અને ખીજા રૂષિયોપણ ત્યાં હાજર થએલા છે. આ બધા ઉત્સાહના કારણ પ્રત્યે લક્ષ આપતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે હશરથ પોતાના સર્વગુણ સંપન્ન પુત્ર રામને આજે યુવરાજપદ સ્થાપિત કરે છે. કૌશલ્યાદિક માતાઓ પણ પુત્રને આશીરવાદ આપી પુરણ હર્ષે-રામનું રાજ્ય અખંડ તપો એ માટે પ્રભુપ્રાર્થના કરતી દેખાય છે, ત્યારે જનક પુત્રી સીતા પોતાનો પતી આજે યુવરાજપદ સ્થાપિત થશે, અથવા આખી પૃથ્વીનો રાજા થશે; તેથી હું અહો ભાગ્યવંતી ગણાઈશ. એવી સરવેની સામટી આશાઓને સ્વપ્ન સમાન બદલાવી નાંખનારી ભાવી ધન્ય છે તને, કે, જેના પ્રતાપે સર્વગુણ યુક્ત રામ તે આજે વનમાં જતા દેખાય છે માટે ભાવીજ બલવાન છે. પણ પુરૂષો બલવાન નથી—

જ્યાં હર્ષ ત્યાં શોક, જ્યાં સંજોગ ત્યાં વીયોગ, એ સર્વ ભાવીનોજ પ્રભાવ છે.

ચઢાવી નાથ હોડીમાં, કડું, નવ પાર હું તમને,
ઠઠાચિત બાણથી હણ્યો, પ્રભુજી આપ આ અમને,
થઈ સિલ્લાથી આ હિલ્લા, ઠઠિ હોડી જો થઈ જાયે.
અરે રઘુ વંશ મહિ આ ઠાસના, પછી હાલ શા થાયે.

જે વખતે રાજ્ય સિંહાશન ઉપર બેસવાનું શુભ મુહુર્ત હતું, તે વખતે રામ લક્ષ્મણ અને સીતા વટકલ વસ્ત્ર ધારણ કરી ગુહક જે ભીલોનો અધિપતી (કેવટ) હતો, તેની પાસે ગંગાની પેલે પાર જવા માટે વિનંતી કરતા દેખાય છે. કેવો સમય? કેવી વિચિત્રતા? અને શી વિપત્તિ? કે, જે સમયે-રામને રાજ્ય સિંહાસને બેસાડવા માટે ત્રૈલોક્યના મનુષ્યો ધન્યતા હતા, તેને ચૌદ વરસનો ભયંકર વનવાશ આપવા, ભાવી સીવાય કોની ધન્યા થાય.

રામને તપેશ્વરીના વેશે ઉભેલા જોઈ, નાવિક, જે, ભીલપતી ગૂહક હતો, તે બોલ્યો. પ્રભુ આ શું થયું? હું સ્વપ્નામાં તો નથી, અથવા મારી સ્મરણ શક્તિ કંઈ નાશ તો થઈ નથી. માહરા નેત્રો કંઈ ભુલતો ખાતાં નથી. કે જેને આજે માહાન્ય વૈભવવાન રાજ તરીકે જોવું જોઈએ તેને જંગલના ભટકનાર તપશ્વીનાં રૂપે કેમ જોઈ શકું છું. કહો, કે તે રતનજડીત રાજ્ય છત્રને બદલે, આ જટાઓ યુક્ત તમારો ભાવીક લલાટ કેમ દ્રષ્ટિએ પડે છે? કયો એવો શત્રુ ઉત્પન્ન થયો છે, કે જેણે સર્વાંશ સુખનું હરણ કરી છેવટે આ દશા કરી? આટલું કહેતાં કહેતાં રામ પ્રત્યે પુણ્ય પ્રેમ રાખનારો કેવટ મુર્છા ખાઈને પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. ગુહકનો આવો ભાવ જોઈ રામ તેને સાવધ કરી બોલ્યા ભાઈ એમાં કોઈનો વાંક નથી, વાંક ફક્ત મારા પ્રારબ્ધનો છે, કે જેને અનુસરીને હું આવી દશાએ પહોંચ્યો, તેથી હું ભાઈ ગુહક પરિતાપને મુકી શાન્ત થા. અને જો કે-

દિનનકે ફેરસે માટીકા સુમેર હોત.

દિનનકે ફેરસે હુળ જાત નેયા હય.

દિનનકે ફેરસે, રાજાસે રંઠ હોત,
 દિનનકે ફેરસે, શત્રુ હોત લેયા હય.
 ઠહાતહય મહાવીર સુનીયે સબ ધીર વીર
 દિનનકે ફેરસે, ઝેહર હેત મેયા હય.

તેથી હે ભાઈ હવે બીજા વિચાર ન કરતાં અમોને આ કલિમલને નાશ કરનારી ભાગિરથીથી પેલેપાર ઉતારો. એટલે અમે ભાગ્યદેવીને આધિન થઈએ અને અમારી પાછલ લાગેલી વિકાલ રાક્ષસિ જે અવધિ તેનો સુખ પુર્વક નાશ કરીએ.

આ સાંભલી આશ્ચર્ય વદને ગુહક બોલ્યો, સ્વામી, આ આપ શું બોલ્યા. હું તમને કઈ રીતે પેલેપાર કરી શકીશ, કારણ કે તમારા તેજસ્વી ચર્ચુના સ્પર્ષથી સિદ્ધતા તે અહિલ્લા થઈ આકાશ મારગે ઉડી ગઈ. તેમજ તમોને પેલે પાર લઈ જતાં, આ મહારી હોડીપણ પોતાનું અસલ રૂપ બદલી બીજા આકારમાં ફેરવાઈ જાય, તો હે પ્રભુ હું પછી મારી આશુવિકા શી રીતે ચલાવી શકું, તથાપિ હે રામ જો તમારે પહેલેપાર જવાનોજ વિચાર હોય તો એક રસ્તો છે, તે એ કે, હું આ ગંગામાંથી માહરા કાષ્ટપાત્રમાં પાણી ભરી લાવું છું, તેમાં તમારા ચરણ ધોયા પછી પહેલેપાર લઈ જઈ શકીશ કારણ કે તેમ કરવાથી તમારા ચરણોમાં રહેલી અદ્ભૂત શક્તિ, તે મારી હોડીને બાધ કરી શકશે નહીં, એવી મને સંપુર્ણ ખાત્રી છે. ગુહકનો આવો ભાવ જોઈ રામ તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. અને વારે વારે તેના પ્રેમના વખાણ કરવા લાગ્યા છેવટે ચરણ ધોઈ ગુહકે રામ, લક્ષ્મણ, સીતા યુક્ત, પોતાની હોડી પેલેપાર લઈ જઈ તેઓને ઉતાર્યા રામ તેને ઉતરાડના બહલામાં પોતાની રત્ન જડિત મુદ્રીકા

આપવા લાગ્યા, તે જોઈ ગુહક બોલ્યો, પ્રભુ, મને તમારી ઉતારાઈની કશી જાણ નથી, કારણકે મારું અને તમારું એકજ કાર્ય હોવાથી હું આ દ્રવ્ય લઈ શકતો નથી, પરંતુ જેમ હું ગંગાને પેલે પાર કરું છું, તેમજ તમે ભયંકર એવા ભવભયથી પેલે પાર કરો છો ! આજે મારો વારો છે, તો કાલે તમારો પણ આવશે, તે વખતે આ શેવકને બુદ્ધી જતા નહીં. આ સાંભલી રામનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું, અને એક જણા પરસ્પર ભેટી પડ્યા છેવટે રામે, ગુહકના ગુહઃ પ્રેમના વખાણ કરતા આરણ્યનો રસ્તો લીધો.

મહિમતા.

જે હરિ આરાધેલા હોય તો પછી તપનું શું કામ છે? જે હરિ આરાધેલાજ ન હોય તો પછી તપનું શું કામ છે? અંતરમાં અને બાહર જે હરીજ છે, તો પછી તપથી શું વિશેષ છે? અને અંતર કે બાહર ક્યાંઈ એ હરિ નથી, તો પછી તપથી શું થવાનું છે:—?

યોગીયો ધ્યાને કરીને વશ કરેલા મન વડે. શુષ્ક અને ક્રિયા રહિત અનિર્વચનીય એવા તેજો મૂર્તિ પર-પ્રહ્મને જોતા હોય તો તેઓ ભલે જુવે. પરંતુ જમુનાનાં તીરોપર અનિર્વચનીય શ્યામ રંગવાળું જે તેજ હોડયા કરે છે, તે તેજ લાંબા વખત સુધી અમારા નેત્રને નિર-વર્ધિત આનંદ આપે:—

મહિમતા.

હું જીવ તેં પૃથ્વીપર વારંવાર ભટકતાં ઘણો વખત દ્રાક્ષનો સ્વાદ લીધો છે. સાકર ખાધી છે. સ્વાદિષ્ટ દુધ પીધું છે. સ્વર્ગમાં જઈ અમૃતનો સ્વાદ પણ લીધો છે. અને રંભા નામની અપસરાનું અધરપાન કર્યું છે. પરન્તુ ખરૂં કહે કે તને કોઈ પણ પદાર્થમાં રામ એવા બે અક્ષરનો મધુર ઓટકાર આવ્યો છે:—?

ક્યારાને ખોદી ચારે તરફથી સરખી પાળ કરીને તેમાં પુષ્કળ પાણી રેડવામાં આવે, તોપણ જો તેમાં બીજ વાવવામાં આવે નહિ. તો સર્વ પરિશ્રમ નિષ્ફળ જાય છે. તેવીજ રીતે વેદનુ અધ્યાન, શાસ્ત્રનો પરિચય, અને પુરાણોને શ્રવણ કર્યાં હોય તોપણ જો કમલા કાંત વિષ્ણુનાં ચરણનું જો કિરતન ન કર્યું હોય, તો તમામ પરિશ્રમ વ્યર્થ જાય છે:—

કામાંન્ધ કામિનિ.

વિષય અંધ મોહાન્ધ, થાય તરૂણીને જોઈ,
કાળ તણી તણી ખીઠ જાય, પ્રમદા જ્યાં હોઈ.
ભલે કરો સહબોધપણુ હૃદયવિચ્છેદન નથી,
કામિ ક્રોડ ઉપાયથી, વાળ્યો પણ વલતો નથી.

તેવીજ રીતે દુષ્ટ સ્ત્રીઓને પણ સમજવી. પોતાનો પતી નીતી રાજામાં
નીપૂણુ વિદવાન, કુલીન, તરૂણુ કરણુ સમાન હોતા. વૈભવવાલો. સ્ત્રીનું મન પ્રસન્ન
રાખવામાં શ્રેષ્ઠ અને પ્રાણુ કરતાં પણ અધિક પ્યાર રાખનાર હોવા છતાં, જરાણી
સ્ત્રી, તે પુરુષને પશુજત ગણીને કાંઈ નીચની સાથે જર કર્મની ઇચ્છા કરે છે.

વી રીતે જંગલના અનેક કળ્પો સહન કરતા રામ,
લક્ષ્મણ અને સીતા છેવટ ગોદાવરીની સમીપમાં
પંચવટી આશ્રમ, પાસે આવી પર્ણકુટી બાંધી રહ્યા.
તે પછી કેટલાએક દીવસો સુખ પુર્વક વીત્યાબાદ
એક દીવસે તેજ અરણ્યમાં ચૌદ હજાર રાક્ષસ
લઈને રહેલા રાવણના પ્રબળ પરાક્રમી વીર યોદ્ધા અરુણુ, અને

તીસરાને મળવા રાવણની જોડેન સુપ્તજાલા લંકાથી આકાશ મારગે તેજ વનમાં આવતી હતી તેની નજર એકાએક પર્ણકુટીની સમીપમાં પુષ્પ વીણતી સીતા ઉપર પડી આવા અઘોર અરણ્યમાં આ યુવતિ કેણુ હશે તે જોવા સુપ્તજાલા નીચે ઉતરી કે તુરત તેની નજર પથરની શીલા ઉપર બેઠેલા કામદેવને લગ્નવનારા રામ ઉપર પડી રામને જોતાં વારજ તેકામને વશિષ્ઠત થયેલી રાક્ષસીએ પોતાથી બની શકે એટલું સુંદર રૂપ ધારણ કરી રામની સમીપ આવીને ઉભી રહી અને મધુર વાક્ય બોલી—

સુર કિંનર કે નાગ, નર દેવ દૈત્યકો વીર
જનસ્થાનના વન વીશે, કેમ વસ્યા રણધીર ?

વળી શું તમારા સાંભળવામાં આવ્યુંજ નથી કે—

પ્રબળ પ્રતાપી સુભટ વળી, ધીર વીર લંકેશ,
જેની આણુ ચો દીસ ફરે, બાકી એક ન દેશ;
તેનો બંધુ વસે યહાં, ખરદુષણ, છે. નામ,
તે વનમાં નીરભય રહો, કાહ તમારૂં નામ.

તે સાંભળી—

કિંચિત હસ્તા રામ ત્યાં લક્ષ્મણ હાસ્ય કરે,
થર થર ઠંપે જનકી રઘુવર બોધ કરે.

પ્રિયા, ચિંતા ના કરીશ કારણ કે આ માયાવી રાક્ષસી છે. તેનાથી ડરવું એ વીર પત્નિઓને સર્વદા અયોગ્ય છે. ને વળી હું સમીપમાં હોવાથી તને ભયભીત કરે એવો ત્રણ ભૂવનમાં કેણુ છે ?

તોપણ તું જો, જેમ સુર્ય રાત્રીને નસાડે છે તેમ હું હમણાજ એને
નસાડી મુકું છું.

સુંદરી—

રઘુવંશમાં થઈ ગયા, પ્રબળ પ્રતાપિ ભૂપ,
તેજ વંશમાં છે મયા, દશરથ પુન્ય સરૂપ.
તેનો સુત હું રામ, પિતા વચનને કારણે,
ખંધુ લક્ષ્મણ સીતા સહીત, આવ્યો છું આ બારણે.

માટે હે સુંદરી—ભાવીની ગતિ બહુજ વિચીત્ર છે કે જેણે રાજ્ય
સુખનું હરણ કરાવી વનનું પ્રાસ્થાન કરાવ્યું. તથાપિ હે બાળા;—

મારા તો આ હાલ, પણ હે સુંદરી તું કહે,
અન્ય સાથ નહીં એકલી, કેમ વને ફરતી રહે?

યુવરાજ—

લંકાપતિ રાવણ તણી, હું ભગિની રઘુવીર,
ધમ્મીત વરને શોધવા, આવી છું રણધીર.

તેથી—

મુજ સમ રૂપવતિ અને, તમ સમ કામ કુમાર,
બ્રહ્માએ કીધો નથી, બીજો આ સંસાર.

માટે—

કરી કૃપા પાણી ગ્રહણ, કરશે મારું નાથ,
તો હું પણ આ વન વીશે, રહું તમારી સાથ.
સુર્પણખા? એ વીચાર તારો નીર્થક છે કારણ કે અમે રઘુ-

વંશી એક પત્નીવૃત્ત પાળનારા હોવાથી ખીજી ઠરાયજ નહીં.
તેમાં વળી.—

નથી નથી સુખ કાંઈ, વન વસ્તાં અમોને,
જટા વઢક ધારી, જોગી જાણો અમોને;
સુખ તજી વન વસતા, હાલ છે આ અમારા,
સુમખિ જ તજી તું, એક છે જાણી દારા.

એ વીશેનો વિચાર તમારે કરવોજ નહીં, કારણ કે મારા ભર્થાર
થવાથી ત્રણ ભૂવનની સંપદા અને કુખેરનો ભંડાર આવી તમારા
ભુવનમાં ઉપસ્થિત થશે. વળી એક હું તો શું પણ મારા ભાઈ વીગેરે
ચાદ હજાર રાક્ષસો આવી તમારી સેવામાં હાજર થશે. પછી શી
વાતની ખામી રહેશે. માટે સમજો. કારણ કે—

હૃદયમાં તમોને નાથ મારો કર્યો છે,
નહીં નહીં હવે જાઉં એજ નીશ્ચય કર્યો છે.
મુજ સમ શુભ નારી કોટી કદ્યે ન વરશે,
હૃદયમાં લગાવી મદનનો તાપ હરશે.

લક્ષ્મી ચાંદ્રો કરવા આવે ત્યારે મોહું ધોવા જવું એ જેટલું
અયોગ્ય ગણાય તેટલુંજ મારો ત્યાગ કરવો પણ તમોને સર્વદા
અયોગ્યજ છે. કારણ કે—

હૃદય હર્ષ લાવી વરસતા મેઘ પાણી,
ચાતક તે પીએ ના, શ્વાતિનો ગર્વ લાવી.
મૂર્ખ મનુષ્ય જેમ કવચ માટે કરીને,
આમ ક્રૂણ વીસારે ભાવ ભુંડા ધરીને.

તેમજ તમારે પણ આ અદ્ય આયુશવાળી અને કુરૂપ સીતાને માટે કરીને મને મુકી દેવી. યોગ્ય નથી. કારણ કે આ તો ચાર દીવસમાં કરમાયલા પુષ્પની પેઠે ખરી પડશે. ચાને જલદીથી વૃદ્ધાત્વને પામી મૃત્યુ પામશે. પણ હું તો ઘણા કાળ પર્યંત નવીન નવયોવના રૂપે રહી તમારી સાથે અનેક પ્રકારની ક્રિડાઓ કરીશ અને તમે પણ મારા ચુકત આ વનની વીશે નિર્ભય થઈ વૃષભની પેઠે વીચરશો.

પારસને છોડી લોહ સંગ્રહ કરે કે,
અમૃત શુભ ત્યાગી ઝેર ખાઈ મરે કે.
તેમજ તજ નારી રતિ સમ રૂપવાળી,
કયો જન લોભાયે જોઈને છેક કાળી.

તેથી હવે વિલાંબ કર્યા વગરજ તમે મારો હાથ ધારણ કરો. કારણ કે, આવો સમય તમોને પુનઃ પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે વળી:—

પીધી મદીરા પ્રેમની, હું હાથણી માફક ભરું,
ક્યારે વખત એવો મળે, તમ સાથે રસ રંગે રમું.
લોજન વિવિધ વિધ ભાતના, તમ સાથમાં બેસી જમું,
પ્રાણેશ છું નવ યોવના, પણ ક્યમ ના તમને ગમું.

ખરેજ, સુર્પણખા તારું રૂપ ગુણ અને બળ એ સૌ પ્રસંશા યાત્ર છે. તે જોઈ અમે મનુષ્ય તો શું, પણ દેવ દાનવો અને દૈત્યો પણ મોહ પામે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. તથાપિ જ્યાં સુધી આ વિસા-

લાક્ષિ સીતા અત્રે વર્તમાન છે, ત્યાં સુધી તેમ થવું અશક્ય છે
કારણ કે—

વીદ્યુત નભ પ્રકાશે, એકઠી સર્વ કાળે,
જ્યમ કદી રહે ના, ખડ્ગ જે મ્યાન ખાળે.
એકજ પતી સતિનો, જ્યમ ખીન્ને મળે ના,
સુમખિ જા ઘરે તું, ચીત માડું ચળે ના.

એક સ્ત્રી ઘરમાં વર્તમાન હોવા છતાં બીજી કરવી એ ઘરમાં
એક પ્રકારનો કલઃસ્થંભ ઉભો કરવા બરાબર છે. માટે કામીની-
તારી માગણી હું કબુલ કરી શકતો નથી. તથાપિ જે તારે અમારી
સાથેજ સંબંધ બાંધવો એવી તારી ઇચ્છા હોય તો હે સુભાગે.—

અનુજ પશુ કુંવારો, સુંદરી નાજ મારો,
તદ્દપિ ત્યાં જઈ તું, કહે વિચાર તારો,
હૃદય હર્ષ લાવી, જે કરે નીજ ભામા,
સુંદરી ત્યાં સુખેથી, તેહની થાજ રામા.

સુપ્રણામ મારો નાનો ભાઈ લક્ષ્મણ જે કે કુંવારો તો નથીજ
તોપણ જે તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ તારી માગણીનો સત્કાર કરતો
હોય તો ભલે તું તેની સાથે આનંદમાં તારો કાળ વ્યતિત કર. કારણ
કે, મારી સાથે ચીતા હોવાથી તારી ઇચ્છા પુર્ણ કરવા હું
સમર્થ નથી.

(લક્ષ્મણ પાસે જઇને)—પ્રીય લક્ષ્મણ,

વીકસત ઠળી જેમ, મધુર સુવાસ આપે,
વસંત રૂતુ હૃદયનાં, કષ્ટને જેમ કાપે.
કામેથી પીડાતા જાણીને, કષ્ટ હરવા,
આવી છું લક્ષ્મણ હું, મઠનનો તાપ હરવા.

પ્રીય લક્ષ્મણ—રામની સાથે સીતા હોવાથી મારે તેની સોખ થવું એ ઠીક નથી જાણી હું તમારી પાસે આવી છું. માટે તમેજ મારા ભર્તાર થઇ સ્વર્ગના જેવા ઉત્તમ સુખોના ભોક્તા થાઓ. અને પછી જુઓ કે, આ દંડક આરણ્ય એક મુહુર્તમાંજ સ્વર્ગથી પણ શ્રેષ્ઠ વૈભવવાળો થઇ જાય છે કે નહીં?

કામીની, તું કહે છે તે કદાચઅરૂં પણ હોય તથાપિ પરાધીન મનુષ્યોને સુખ સદા અશક્યજ હોય છે તેથી.—

સુંદરિ તજ મને તું, રામનો દાસ જાણી,
શેવક સંગ વદે છે, કેમ અયોગ્ય વાણી.
પરણીને સુખી થા, શ્યામ સુંદર સ્વરૂપ
મુજ હિત વ્રથ લુભાએ, છોડી રામાજ લુપ.

કંચનને મુકી કથીરની ઇચ્છા કરે એવી તારા સીવાય બીજી કોણ હોય કારણ કે, અયોધ્યા પતી રાજેન્દ્ર રામને તણ તેના શેવકને અરે દાસની ઇચ્છા કરે તે કર્મહિન નહીં તો બીજું શું કહેવાય ? તેથી:—

મુજને ચહે જ્યમ પ્રેમદા, રઘુનાથને ચહતી નથી,
શું જોઈને લોભાય છે, પ્રભુ પાસ કાં જતી નથી ?
મારા મહીં શું છે, વધુ તરૂણી હૃદય નીર્માણ જે,
માહાવીરને પડતો મુકી, શ્રી રામને પરમાણુ જે.

હે બાળા, કોશલેશ રામ સિવાય તને સંગ્રહ કરવાનું બળ
બીજામાં ક્યાથી હોય ? કારણ કે તેઓ રાજા હોવાથી કદાચ એકની
ઉપર બીજી સ્ત્રી પણ કરે તથાપી હું તો સેવક હોવાથી બીજી
સ્ત્રી કરવી કેવળ દુઃખજ માથે વોરી લેવું એ બનેજ કેમ ?—

હાલા—

મદન અગન લાગી, કામનું બાણ વાગી,
તમ વીણા સમીપે, જાય છે પ્રાણ ત્યાગી.
મદનતો થયો છે, પુર્વનો શત્રુ મારો,
તમ વીના કરે છે, દેહથી પ્રાણ ન્યારો.

પ્રાણેશ—રામની પત્ની થવા કરતાં હું તમારામાંજ વીશેષ
આનંદ માનીશ. કારણ કે, આ અરણ્યના દુઃખે કરીને કૃષ્ણ થએલી
સીતા સહ રામનો હું નાશ કર્યો, પછીજ તમને અયોધ્યાનું રાજ્ય
અપાવી સ્વધૃષ્ટાએ વિચરીશ.

કામિની—કામાન્ધ પુરૂષોની ગતી ત્હારા જેવીજ થાય છે.
કારણ કે, તેઓને સાર અસારનો વિચારજ હોતો નથી અને વીચાર
કર્યો વગર કરેલાં કામો કેવળ દુઃખરૂપજ નીવડે છે માટે—

હાસી તો થવામાં, શું વધું લાભ ધરશે,
રામ અનુજ સાથે, પરણી શું સુખ કરશે.

તેથી જો અવધની, થાવુંરે હોય રાણી,
અહણુ કર પ્રભુને, છોડીને અન્ય પ્રાણી.

સુર્પણખા ? આવો અમુલ્ય લાભ તને ફરી ફરીને પ્રાપ્ત થવો હુકીલ છે. માટે પાછી જા, અને વિનંતી કર. એટલે જરૂર તેઓ કબુલ કરશે—

વિધ વિધ સુખ લોગી હૃદય ઉચ્છાસ ધરશે,
સુંદરી જો કદિ તું અવધ નૃપતિથી વરશે.
માટે ભૂક્ષ તજીને જા પ્રભુ પાસ નારી,
દીલ દયા ધરીને રામ કરશેજ ખ્યારી.

લક્ષ્મણનું કહેલું કંઈ ખોટું હોય એમ લાગતું નથી કારણ કે, આની સાથે પરણી સીતાની દાસી થવા કરતાં સીતાનો નાશ કર્યા પછી રામ સાથે લગ્ન કરવું એજ સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ છે:—

(વીકાળ રૂપ લઇ સીતાની સામે દોડતી જાય છે.)

અરે ઓ હુષ્ટ સુર્પણખા ! સમુદ્રનું પાણી કેટલું ઉંડું છે તે જાણ્યા સીવાય જેમ તેમાં પડનાર પ્રાણી જીવતો રહેતો નથી. તેમજ તું પણ વધારે વાર રહી શકે એવું લાગતું નથી કારણ કે, સીતાનો હું રક્ષણ કરતા હોવાથી કાલનો પણ જાળ આલે તેમ નથી. તો પછી તું શું હીસાબમાં તથાપિ તું પાછી જા. હું કહું છું એટલે લક્ષ્મણ તારી સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરશે.

લક્ષ્મણ—ખડક તૈયાર કર ! જેવી આજ્ઞા.

અવણુ કરણુ છેદી, કામિની કર કુરૂપ,
અધમનીજ પાસે, આ ઘટે નાજ રૂપ.

અખળાને હણવી, વીરને નાજ છાજે,
માટે દે વળ તું, દેવને ધર્મ કાજે.

આ વાક્યો શ્રવણ કરી લક્ષમણે પાછી ફરી પાસે આવેલી
સુર્પણખાના નાક અને કાન કાપી નાંખ્યા તેથી વીકાળ કદની
થયેલી તે રાક્ષસીએ બચકર ચીસો પાડવા માંડી જેથી પંચવટીના
પ્રજ્ઞો અને ટેકરાઓ પણ પડી જવા લાગ્યા. સમિપમાં રહેલા રાક્ષસો
સર્વ દોડી આવ્યા. આખરે ખરદ્વણને ખબર પડતાં તે ચૌદ હજાર
રાક્ષસોનું મોટું સૈન્ય લઈ રામની ઉપર ચઢી આવ્યો જ્યાં પરાક્રમી
રામે તે સર્વને નીમિષ માત્રમાં મારી જમલોક મોકલાવી દીધા.
આ કાર્યથીજ રામ અને રાવણના વૈરનો પ્રથમ પાયો રેપાયો.

મહિસુતા.

ફરીને જન્મ, ફરીને મૃત્યુ, અને ફરીને માતાના ઉદરમાં આવવું થાય છે આ રીતે દુસ્તર, એવા આ અપાર સંસારમાંથી હે મુરારી ? કૃપા કરીને માફ રક્ષણ કર. —

મનનું ધાર્યું કરનારા પુરૂષો પોતાનાં પ્રાણોને પણ તજે છે. પરંતુ સંકટ સમયે નિર્જાપણને પામતા નથી. —

શ્રીયોનાં ભરાઉસ્તનો, સાથળનાં પ્રદેસો; તથા માયા જન્મમોહનાં આવેશને જોઈ, કેમ મોહ પામે છે ? એ સહુ માંસ, વસ્ત્રા, વિગેરેનો વિકાર છે, એમ તું વારંવાર મનમાં વિચાર કર. —

ચિત્ર પણ વિચિત્ર નથી તેમ માર્ગ પણ વિચિત્ર નથી. પરંતુ પંથિકોમાં આ પરમ વિચિત્રપણું જોવામાં આવે છે કારણ કે તેઓ અભય માર્ગમાં આવ્યા છતાં પણ વાસનારૂપી ટીમણના ભાર પર અત્યંત આસક્તિ રાખી બેઠા છે. —

મહિસુતા.

બાણીને અથવા વગર બાણ્યે, પણ જો ઉત્તમ જ્યેવા ભગવાન શ્રી રામચંદ્રનું ભજન યા કિર્તન કરવામાં આવે છે તો કિર્તન કરનાર બ્રાણીનાં પાપોને જેમ ઘાસનાં ઢગલાને અગ્નિ ખાળી નાખે તેમ ભગવાન ખાળી ખાખ કરી નાંખે છે.—

ફરેક રીતે સંતુષ્ટ થએલો યોગી, પરમાત્મામાં દૃઢ નિશ્ચયવાળો, અને મન તથા બુદ્ધિ, પ્રભુમાંજ અર્પેલા છે તેજ પ્રભુનો ભક્ત અને પ્રિય છે.—

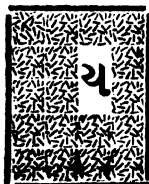
હું પ્રભુ જેઓ વિષયોમાં અલ્પ સુખ મેળવવા માટે સંસાર શાગરમાંથી નૌકા રૂપે તારનાર આપનાં ચરણ કમલનું સેવન કરે છે તેઓને તમે તે સુખો આપો છો પરંતુ તેઓની બુદ્ધિ તમારી માયાથી નાસ થએલી સમજવી કારણ કે વિષયોનાં સુખો તો નરકમાં પણ પ્રાપ્ત થાય છે--

કાળનો પ્રબલ્ય.

હતી આશા બધી મનમાં, કે જીતી રામને હેશું,
નહી હેશું નહીં હેશું, ન સીતા રામને હેશું.
નહીં ધાર્યું થયું તેનું, રહી મનની બધી મનમાં,
ખરે લાંકેશના માથાં, નીહાળ્યાં રજસતાં રણમાં.

મૃગજલ જેમ મૃગાઓને જીલાવે છે, તેમજ આશા એ પ્રાણી માત્રને ફસાવે છે. નહીં તો ત્રીલોક્યને જીતનારો રાવણ કાલને નાશ કરવા તત્પર થએલો છતાં પોતેજ કાળને વશિસ્ત થાય, તે બનેજ કેમ ? તથાપિ ધાર્યું કાઢતું થતુંજ નથી. અને સમય વ્યતિત થાય છે:--

મરાજનો પરાજય કરી કાળને બાંધી લાવેલા રાવણે બીજે દિવસે સંપૂર્ણ ઠરખાર ભરી કાળને ન્યાય આપવાનો ઠરાવ કર્યો, જ્યાં લોખંડની સાંકલથી બાંધેલો અને હજારો રાક્ષસોની વચમાં ઘેરાઈને ચાલતા કાળને હાજર કરવામાં આવ્યો, ત્યારે રાવણે તેને કહ્યું કે, ઓ દુષ્ટ કાળ, આજ પર્વત તેં અસંખ્ય

પ્રાણીઓને અથવા નિરપરાધી જીવોને વીના કારણે નાશ કરી જે કુર કૃત્ય કર્યું છે, તે માટે આજે તને દેહાન્ત દંડની શીક્ષા કરવામાં આવે છે. તેથી મુક્ત થવાનો તારી પાસે કંઈ પણ ઉપાય હોય તો પ્રકાશ કર. કારણ કે, હવે એક પણ પણ તને જીવતો રાખવામાં આવશે નહીં.

આ સાંભળી કાળને બહુ હસવું આવ્યું અને તે હસતાં હસતાં બોલ્યો લંકેશ તું ભુલે છે, તારાથી મારો નાશ કદિ પણ કરી શકાશે નહીં કારણ કે:—

ગયા દેવ દ્રગપાલ, ભાર શું છે શઠ તારો,
ગયા કરોડો-કામ, હવે વારો છે તારો;
ગયા ચંદ્ર ને સુર્ય, ઇંદ્રઆદિઠ પણ દુલ્યા,
ખરી ગયા વન રાય, હતા જે મદમા કુલ્યા.
તું તો શું ભુજ વીશ છ, પણ સહસ્રભુજ આવી ગયા,
માહાવીર જીત્યા ના મુને, પણ આખરે માર્યા ગયા.

તેથી હે રાવણ, હવે મને જરાયે સંદેહ નથી. કારણ કે સુધ્ધ સમયે તું મને મારી શક્યો નથી. તે પછી તારા કેદબાનામાં મને બે દીવસો વીતી ગયા ત્યાં પણ મારો નાશ થયો નથી. માફ શીર કાપી નાખવાને તારો હુકમ થયો તેને પણ અડધો કલાક વીતી ગયો. છતાં પણ મારી શક્યો નથી. તો હવે નિશ્ચય સમજજે કે માફ મૃત્યુ તારા હાથે નથી; પરંતુ તારૂં મૃત્યુ મારા હાથે છે ! તેમાં જરાય સંદેહ નથી. હું એવીજ રીતે સર્વ જીવનો નાશ કરું છું. તારાથી પણ વિશેષ બળવાળાઓ મારા પગ તળે છુંદાઈ ગયા છે.

તું તો શું પણ આ સંસારમાં તારા કરતાં વિશેષ બળવાળાઓ પણ આવી ગયા છે તેનાં પણ નામેનિશાન મીટાવી દેનાર, હુંજ હતો. રાવણ-નકી સમજજે કે તે વખતે પણ હુંજ હતો કે જે વખતે તેં દેવ અને દાનવોનો પરાજય કરી વિજય મેળવ્યો હતો. તે વિજયનો કરાવનાર પણ હુંજ હતો અને તારા શત્રુનો પરાજય કરનાર પણ હુંજ હતો. તું તો ખાલી કુલાય છે, એમાં તારૂં બળ ક્યાં સમજાય છે. ?

નથી આજ તે વીર, જે જે થયા છે,
મુકી માન તે ખાખ, તો થઇ ગયા છે.
નથી તે દેવળ, સ્વર્ગમાં જેહ ઉડતી,
સદાકાળ ચડતી રહી, આજ પડતી.

ઓ મૂર્ખ, મારૂં બળ તને હજીએ સમજતું નથી. તો હવે સારી રીતે જોઈ લે. બહાદુરો ? એનું માથું ધડ ઉપરથી જીદું કરી નાંખો. શસ્ત્ર ખેંચી રાક્ષસો મારવા જાય છે તેટલામાં સખૂર કરો સખૂર કરો કરતી નાક અને કાનથી રહિત થએલી તથા ખરદુષણ અને તિસરાને સૈન્ય સુધા રામે નાશ કર્યો તે જોઈ નિરાશ થએલી સુપ્રજા રાવણના દરબારમાં જઈને પછાડ ખાઈને પડી અને પોતાની દુરદશા તથા ચૌદ હજાર રાક્ષસોનો થએલો સંહાર, એ સર્વ રાવણને કહી સંભળાવ્યું. તે ઉપરાંત રામની સાથે એક સુંદર સ્ત્રી છે. તે હે રાક્ષસેશ્વર, તારેજ યોગ્ય છે માટે જ્યાં સુધી રાક્ષસોનો શત્રુ રામ જીવતો છે અને તેં મારૂં તથા મરનાર તારા બાધ ખરદુષણનું વેર વાળ્યું નથી ત્યાં સુધી હું રાવણ, તને અને તારી બહાદુરીને ધિક્કાર છે.

હવેજ કટાકટીનો સમય હતો કારણ કે કાળને મારવાથી સૃષ્ટિ માત્રના જીવો અમર થઇ જાય તો પછી રામના જેવા પ્રબળ શત્રુને કંઈ રીતે મારવો? તે માટે રાવણુ વિચાર કરવા લાગ્યો. આખરે નિશ્ચય કર્યો કે પ્રથમ રામને મારવો, અને પછીજ કાળનો નાશ કરવો, એ સર્વોત્તમ ઐયુષ્ય છે. ખરું છે કે—

જેસી હોત ભવેતવેત્તા, તેસી ઉપજે બુદ્ધિ,
હોન હાર હુદયે ખસે, ખિસર જાત સખ શુદ્ધિ.

ભાવીએ રાવણુ જેવાને પણ ભૂલાવી પોતાના કબજામાં લીધો ત્યારે કાળનું કાંચું અને ઘનઘોર ગર્જના કરતો બોલ્યો; કેમ, આ રાવણુ, જ્યું આ મારા વિજયનું પહેલું પગથીયું?

ક્યાં ગયા દેવ, દ્રગપાળ સૌ ભુમિનાં,
ક્યાં ગયો, નહુશ પતિ ધર્મચારી.
ક્યાં ગયો વાલિ, બલિ ત્રણ પગ આપતાં,
આજ તે, પણ નથી છત્રધારી.

એ સૌ ક્યાં ગયા તે તને ખબર છે? નહીં તો સાંભળ—

મારી સતારૂપી અગ્નિમાં તેઓ અને તારા જેવા અસંખ્ય પતંગિયાંઓ બળી ખાખ થઈ ગયાં છે. રાખ થઈ ગયાં છે. એટલુંજ નહીં પણ—

સુકી ગઈ સરિતા, ભરેલા નિરથી જે ગાજતી—
આજે અવાજે ત્યાં નથી, નોખત હતી જ્યાં વાજતી;

સંસારથી ડરતી નથી, એક બોલથી જે લાજતી,
સાથે દેખાએ ન કોઈ, ચતુર ગણી જ્યાં સાજતી.

એ પણ મારોજ પ્રભાવ છે. આખી સૃષ્ટિની દ્રશ્ય વસ્તુ અથવા
દરેક પ્રાણી, સૂર્ય, ચંદ્ર, નભ, ભૂતળ એ સર્વ મારાથકીજ નાશ
થનારા છે ત્યાં તારો શું ભાર છે ?

ખીલેલી ચાર દીવસની, સમજજે રાત્રિ અજવાળી,
પરંતુ બુલના પાપી, થવાની આખરે કાળી
ન ભૂલે જોધને લક્ષ્મી, થઇ કોઇની નહીં એ તો,
ગઇ છે પાસ આ જેને? મુવા વિષુ મોત છે તે તો.

તેથી માફ કહું માન અને મને છોડી દે. કારણ કે, હું પણ
દેવી સત્તાને આધિન છું. સંસારમાં ઉત્પન્ન થએલા જીવોને અવધિ
સમાપ્ત થતાં નાશ કરવો, એ માફ કામ છે તેથી વિચાર કરી જો કે,—

ભર્યા હતા ભંડાર, તે તો સમયમાં ખુટી ગયા,
મુવર્ણતણા કોટો, એવા લાખો વખત ટૂટી ગયા;
રણમાં અસંખ્યો, વીરના શીર કુંભસમ કુટી ગયા,
લાખો નીહાળ્યા રજળતા, જેમ ચોર તો લુંટી ગયા.

આટલું બોલી રાવણના હાથમાં સપડાયેલો કાળ હજારો રાક્ષ-
સોની તરવારો વચે ઘેરાઇને ચાલતો થયો.

આ વાક્યો સાંભળી રાવણના કોઇનો પારજ રહ્યો નહીં. ને
તે સઘળા રાક્ષસો સાંભળે તેવી રીતે બોલ્યો, બહાદુરો! શું જોધ

રહ્યા છે? જલદીથી જાઓ અને આખું જનસ્થાન ઘેરી લ્યો. જુઓ કે, તે દુષ્ટ રામ ક્યાંઈથી નાસી જાય નહીં. આજે હું તેને અને તેના ભાઈ વીગેરેનો નાશ કરીનેજ લોકમાં પાછો આવીશ.

આ પ્રમાણે હુકમ આપી વીમાનમાં બેસી પોતે પણ જનસ્થાન તરફ ચાલતો થયો. રસ્તામાં ચાલતાં વીચાર આવ્યો કે, બળવાનોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ખર-દુશણનો નાશ કરનાર કંઈ સાધારણ મનુષ્ય નહીં હોય, માટે પ્રપંચથી કાર્ય સાધવું યોગ્ય છે, જાણી માયામાં પ્રબળ એવા મારીચના આશ્રમમાં ગયો અને આ કાર્યને માટે તેની સહાયતા માગી. રામનું નામ સાંભળતાંજ તે બોલ્યો રાવણ, રામના પરાક્રમને તું જાણતો નથી, પણ હું સારી રીતે જાણું છું. કારણ કે, વિશ્વામિત્રના યજ્ઞ સમયે તેના એકજ બાણે મને સો યોજનમાં ફગાવી દીધો છે. ત્યારથી હું તે તરફ ન જતાં અહીંયાંજ પડી રહું છું. માટે માફ કરજું નાની લોકમાં પાછો જા. નહીં તો રામના હાથથી જરૂર તારું મૃત્યુ થશે.

આટલું સમજાવ્યું છતાં અભિમાની રાવણે તે ન માનતાં મારીચને ધમકી આપી પોતાને તાબે કર્યો. અને તેને માયાવી સુવર્ણનો મૃગ બનાવી સીતાને મોહ ઉપજાવી રામને પર્ણકુટીથી બહાર લઈ જવા કહી જનસ્થાનમાં દાખલ થયો એટલે પર્ણકુટીની બહારે કુમલો ત્રણ ચરતો આ માયાવી મારીચરૂપી સુવર્ણનો મૃગ સીતાની દ્રષ્ટિએ પડ્યો. એટલે તે મૃગને મારી લાવવા માટે રામને વિનંતી કરવા લાગ્યાં. કેઈ દીવસ નહીં અને આજે આવો મૃગ જોઈ રામ વિચાર કરવા લાગ્યા અને કહ્યું કે-હો પ્રીયા—

નથી કુરંગ સુવર્ણનો, બનાવ્યો વિશ્વકર્તાએ,
પ્રિયા ભ્રમણા બધી, મૃગ મારવાની દુઃખકર્તાએ;
તણદે મોહ તું સુવર્ણ તણી, આ ચામડીમાંનો,
થશે દુઃખરૂપ કંચનની, અરે આ ચામડી બાણો.

કંચનનો કુરંગ આ સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન થવો એ ખરેખરું અસં-
ભવિત હોવા છતાં હે પ્રીયા, તને તેના પ્રત્યે કેમ મોહ ઉત્પન્ન થાય છે?
તે મારાથી સમજી શકાતું નથી. ઝાંઝવાતું જળ જો કે ખરું જળ
નથી તોપણ જળની ઇચ્છાવાળા મૃગોના હૃદયને લલચાવી આખરે
વિનાશ કરે છે. તેથી હે પ્રિયા, આ કંચનના જેવો દેખાતો મૃગ પણ
કંચન નથી. કોઈ માયાવી ભ્રમણા છે એમ બાણી તે વિષે ઉત્પન્ન
થએલા મોહનો ત્યાગ કરવો એજ સર્વોત્તમ પ્રેષ્ટ છે—કારણ કે—

બનાવી વિશ્વકર્તાએ, પ્રિયા ન ચામડી આવી,
તને તે મોહ કરવાને, ખરેખર કયાં થકી આવી?
ઘણું સુવર્ણ લયું છે અવધમાં, ને જનકપુરમાં કયાં નથી,
તેની સીતારા કાંચળી મૃગચર્મમાં ઠંથું એ નથી.

વળી વિશ્વના કરવાવાળા બ્રહ્માએ કંચનનો કુરંગ ઠયો હોય
એ સંભવતું નથી. છતાં પણ તારા હૃદયને હરણ કરવા આ અર-
ણ્યમાં કેમ પ્રગટ થયું તે સમજી શકાતું નથી.

સુંઠરી, જે વસ્તુનો પરિત્યાગ ઠયો હોય તે વસ્તુ ઉપર મોહ
શો રાખવો? આપણે અરણ્યવાસી હોવાથી જેમ અયોધ્યા અને
જનકપુરનું સુવર્ણ નહામું છે, તેમજ આ પણ તારે સમજી લેવું.

છતાં એ મૃગચર્મની ઇચ્છા જો તારા હૃદયથી દૂર ન થતી હોય
તો જરૂર કાંઈ માહું પરિણામ આવશે એમાં શક નથી.

મથ મોહ છે મથ મોહ છે, સુવર્ણ તણો એા કામિની,
સુવર્ણ નથી પણ કપટનો મૃગ, જાણુ નિષ્ણે લામિની;
આશા તણ આ ચર્મની, શાન્તિ ધરી મનમાં રહો,
વનનાં પ્રિયા આ મોહ છે, તણ મોહ એા સુખમાં રહો.

જે વસ્તુ અસંભવિત હોય તે ઉપર મથા મોહ કરવો એ શ્રેષ્ઠ-
પુરુષનાં લક્ષણ નથી. તેથી હે સુભાંગે, આ માયાવી મૃગલામાં તારા
હૃદયને લગાડવું એ કેવળ અનર્થ કર્તા થશે. કારણ કે દ્રવ્ય ન હોવા
છતાં દ્રવ્યરૂપે ભાસ કરનાર આ કંચનનો કુરંગ તે કુરંગ જેવો
દેખાય છે પણ વિચાર દ્રષ્ટિએ જોતાં તે કપટકળાઓથી પુરણ એવો
માયાવી મૃગ છે. તેમાંથી તારા હૃદયને દૂર કર, એજ સર્વોત્તમ
શ્રેષ્ઠ છે.—

ઘણા અવતાર મેં લીધા, હુર્યાં હુઃખ ભક્તનાં ભારી,
પરંતુ કનકનો મૃગ આજ, આ દ્રષ્ટે પડ્યો મારી;
નકી આમાં પ્રિયા કાંઈ ભેદ છે, તજ ટેક તું તારી,
નથી કુરંગ કંચનનો થયો, આ સૃષ્ટિમાં મારી.

સુંદરી, દરેક જીવોનો અનિષ્ટ કાળ પાંચ વસ્તુમાં રહેલો છે.
તે પાંચ વસ્તુને રૂપર્ષ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને શબ્દ કહે છે. શબ્દ
એ કાનનો વિષય છે જેને આધિન થએલો મલિધર જે નાગ તે મોર-
લીના શબ્દમાં મોહ પામી પોતાના શત્રુ મહારીના હાથે ચપડાય છે.

૨૫૨ થી આંમડીનો વિષય છે તેને વશ થએલો બળવાન હાથી હાથ-
છીના ૨૫૨ માટેજ બંધનયુક્ત થાય છે અને અંતે પારધીના હાથે
માર્યો જાય છે. ૩૫ થી આંખનો વિષય છે, તેને આધિન થએલા
પતંગીયાઓ પોતેજ હીવામાં ઝપલાઈ મૃત્યુ પામે છે. ૨૨ થી જીભનો
વિષય છે, તેને તાબે થએલું માછલું ખાવાની લાલચે મછીમારના
આંકડાને ગળી જતાં છેવટે મૃત્યુ પામે છે. ગંધ થી નાકનો વિષય છે,
તેને વશ થએલો ભમરો કમળપુષ્પમાં ખીડાઈ પ્રાણ ગુમાવે છે. માટે
હે પ્રિયા, તું પણ આ મૃગની આમડીમાં મોહ પામી છે. તો જેમ
૩૫ ઉપર મોહિત થએલા પતંગીયાઓ હાથે કરી દુઃખ બેઠારી લે છે,
તેમ તારે પણ દુઃખમાં પડવું પડશે તેમાં જરાએ શક નથી.

બહુ વન જીવ જોયા છે, બહુ જાળ જીવ જોયા છે,
નહીં સુવર્ણ તણી કાયા તણા, કોઈ જીવ જોયા છે;
રહું સૌ જીવના ઘટમાં અરે પ્રગટ નથી થાંતો,
ગતિ જ્યાં પવનની જાતી નથી ત્યાં રામ આ જાતો.

હે ભામા, આજ પર્વત પ્રદ્વાથી ઉત્પન્ન થયેલા અસંખ્ય
જીવોને મેં જોયા છે તેમાં વળી એક આ સૃષ્ટિમાં તો શું, પણ
એવી અનેક સૃષ્ટિમાં હું ફરતો રહું છું તેથી કોઈ પણ જીવો
મારાથી છાના તો નહીંજ હોય. છતાં એ આ સુવર્ણના મૃગ માટે
વિશેષ શંકા એ થાય છે કે એને મેં કોઈ જગ્યાએ જોયો નથી.
તેમ પ્રદ્વાએ કંચનનો કુરંગ કયોં હોય એ પણ સંભવતું નથી.
તો પણ આ કંચનરૂપે દ્રષ્ટિએ પડે છે, તે આશ્ચર્યજનક વાત છે.
માટે જાનકી, આ માયાવી મૃગ છે; પરંતુ વિધિરચિત નથી જાણી એ

ઉપરથી તારો ભાવ હિપાડી લે અને સંતોષને ધારણ કર એજ ખરા સુખનો માર્ગ છે.

આટલું સમજાવ્યું છતાં સુવર્ણનો મૃગ મેળવવાની તુચ્છ ઇચ્છા સીતાના હૃદયમાંથી ખસી જ નહીં. આખરે નિરૂપાયે રામ ભાવીને આધીન થયા અને મૃગનો નાશ કરવા અર્થે પોતાનું ધનુષ્ય સુધાર્યું તે જોઇ મૃગ ત્વરાથી ભાગ્યો, રામ પણ પાછલ પડયા થોડી વારે સીતાના કહેવાથી લક્ષ્મણ પણ રામની સહાયતા અર્થે ગયા. એટલે શૂન્ય ભૂવન જોઇ દશકંધરે પોતાનો નાશ કરનારી દેવી મહિસુતા-જે સિતા તેનું હરણ કરી લંકાભણી ચાલતો થયો.

સુવર્ણ તણો મૃગ ના હતો, જ્રમણા હતી સૌ આંખની, વળી ખોટ સીતાના હૃદયમાં, ક્યાં હતી કંઈ લાખની. પિતા જનક પ્રદાન સમયે, આપ્યું ક્યાં થોડું હતું, શું અવધમાં નોતું હતું, જે સ્વર્ગમાં તે ના હતું? તોપણ સતી મન મૃગ, ચરમે વિધી વશે મોહી ગયો, હણવા કુરંગ સુધારે ધનુષ્ય, રામ આશ્રમથી ગયો. ત્યારે થયું વિપરિત બહુ, વિધિ લેખ મિથ્યા ના થયા, સુખ દુઃખના જે મંડાણ, તેમાં રામ પણ આવી ગયા.

ખરેખર, ભાવી સૌને ભુલાવે છે. નહીં તો સદાયે પતીનીજ આજ્ઞામાં રહેનારી અને રામને પ્રાણુથી પણ વિશેષ્ય માનનારી જે કેકે- તે રામને ચૌદ વરસનો ભયંકર વનવાસ આપી પોતે વિધવા શા માટે થાત? અથવા સદાયે પતીજ પરાયણ રહેનારી સતી સીતા તે પણ પતીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ મૃગ મારવાની અભિલાષાજ

શા માટે કરત ? તેમજ પ્રથમે પરિત્યાગ કરેલા રકતઘટમાંથી ઉત્પન્ન થએલી સીતાને સ્નેહપૂર્વક ગ્રહણ કરનાર લંકાપતી જે રાવણ તે કાળના પાસામાં શા માટે બંધાત ? એ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે, મનુષ્યોને ભાવીજ ભૂલાવે છે-ફસાવે છે. —

સુવર્ણના મૃગફી મારિયનો નાશ કરી રામ અને લક્ષ્મણ પર્ણકુટીમાં પાછા આવ્યા, પણ સીતા દ્રષ્ટિએ પડી નહીં. ચારે બાજુ શોધી વહ્યા-પછી આખરે નીરાશ થઈ પંચવટીનો પરિયાગ કરી આગળ ચાલ્યા ત્યાં રાવણના બાણથી કપાઈ ગએલો જટાયુ મળ્યો. તેણે કાંઈ ત્રુટક સમાચાર કહ્યા અને મૃત્યુ પામ્યો. પણ જટાયુના કહેવાથી રામને એ તો નિશ્ચય થયું કે સીતાનું કોઈ રાક્ષસેજ હરણ કર્યું છે.

મહિસુતા.

માયા વિભ્રમથી પણ મોહ ઉપજાવે છે. માતા સામુ કે દીકરી સાથે કદીએ એકાન્તમાં રહેવું નહીં. કારણ કે, બળવાન ઇદ્રિન્યોનો સમુદાય ભલભલા વિદ્વાનોને પણ ભુલાવે છે—

જે જીવ સર્વ કામના તથા વાસનાઓને તણ દઇ નિરુપૃથક થઇ વિચરે છે તથા જેની અહંતા મમતા ટળી જાય છે તેજ આ સંસારમાં સાંનિતને પામે છે—

એ અતિદિવ્ય અને ત્રિગુણાત્મક મારી માયાની વિશ્વ-ક્ષણ શક્તિ બહુ દુસ્તર છે પણ જેઓ મને અનન્ય ભાવે ભજે છે. તેઓ તે માયાને તરી જાય છે—

જેઓ મારે વિષે ચિત્તને સ્થિર કરીને નિત્ય મને રટે છે તેઓને મૃત્યુરૂપ સંસાર સાગરથી હું ઉધારી લઉં છું મારે વિષે ચિત્ત લગાડનારાઓને ઉધારી લેવામાં હું જરાએ વિલંબ કરતો નથી—

જેઓ પ્રદક્ષની વાતો કરવામાં કુસળ છતાં તેવી વૃત્તી રાખી શકતા નથી ને વિરાગહીન એટલે કે વિગ્નેમાં પ્રીતી વાલા હોય છે. તેઓ તેવી અજ્ઞાનતાને લીધે આગળ જઇ ને પાછા આવે છે. અર્થાત જન્મે છે, ને મરે છે—

મહિસુતા.

જ્ઞાન છતાં જો સદ્ કર્મ કરતો નથી તો તે જ્ઞાન નથી
પણ તે મનુષ્ય છતાં નહીં સરખો જાણવો—

જે સૈન્યમાં નાયક નથી, તે સૈન્ય છતાં નહીં સરખું
જાણવું કેમકે તેમનાંથી કંઈ પણ પરાક્રમ થઈ શકે
નહીં તેમજ જે સ્ત્રી પતી વિનાની છે તે પણ નહીં
સરખી જાણવી—

હરદ્રીનું વચન ગમે તેટલું પ્રમાણ યુક્ત અથવા સત્ય-
તાથી ભરેલું હોય તથાપી કોઈ સાંભળતું નથી. અને
ધનવાનનો ખોલ ઠકોર તથા અસત્ય છતાં લોકો
તેને શ્રેષ્ઠ માને છે.

જો તારું બહું ધન્યછતો હોય તો ખીજનું બહું કર. પુરા-
ધને મુકી દે અને પ્રાણી માત્રથી બલાઈ રાખ. કારણ કે,
બહું કરવાથીજ બહું થાય છે એવો દેવી સત્તાનો નિયમ
છે. જેમ કે, આંખા વાવનારને આંખાજ મળે છે. પરંતુ
બાવલ વાવનારને આંખા મળતા નથી—

રામનું શોકમય જીવન.

ધનવંતા પણ છે દુઃખી, નિરધનમાં દુઃખ ભાસ;
તત્ત્વ દ્રષ્ટિથી દેખતાં, સુખી સંતના દાસ.

ઈંદ્રને પણ સુખ નથી, તેમ ચક્રવર્તિને પણ સુખ નથી. પરંતુ એકાન્તમાં જીવન ગાળનારા માહાત્માજ સુખી દેખાય છે. ફરીને જન્મ; ફરીને મૃત્યુ અને ફરીને માતાના ઉદરમાં શયન કરવું, આ રીતે દુરતર અને નિરંતર દુઃખથીજ ભરેલા આ સંસારમાંથી હે મોરારી માત્ર રક્ષણ કર, એવી યાચના કરે છું.

આગળ આલતાં ઠખંધ નામનો રાક્ષસ મળ્યો. તેનો નાશ કરી વાનર અને રીંછોથી ભરેલા એવા કિષકંધાગીરિ પ્રત્યે રામ આલતા થયા, જ્યાં અનેક પ્રકારનાં ફળફુલથી પુર્ણ થયેલા વૃક્ષો નહીયો અને ઘણીજ રમ્ય લત્તાઓ જોઈ કંઈક શાન્તિ થતી. તથાપિ સીતાની યાદ આવતાં રામ બહુજ વિકલ થઈ જતા. તે વખતે લક્ષ્મણ તેનું સાંત્વન કરતા અને ઘણી વખતે ઠહેતા કે, હે પ્રભુ! ધૈર્ય ધરો. કાળના મોઢામાં રહેલી સીતાને એકજ બાણે હું આપની સમક્ષ હાજર કરીશ. તોપણ રામને તેથી કંઈ પણ અસર થતી નહીં અને દીવસે દીવસે તેઓની દશા બહુજ વિપરિત દેખાવા લાગી. તે જોઈ સીતાનું ધ્યાન

તેના હૃદયથી દૂર કરવા લક્ષ્મણ પ્રયત્ન કરતા અને કેટલાએક ઝાડો, અને કેટલાએક પક્ષીઓ રામને દેખાડી પૂછતા કે વડીલ બંધુ, આ શાનું ઝાડ છે? અથવા આ કયું પક્ષિ છે? જવાબમાં હા સીતા, એજ ઉદ્દગારો બહાર આવતા. પ્રેમની અદ્ભૂત ખુણી છે. પ્રેમને વશીભૂત થએલો પ્રાણી પ્રેમી વગર જીવી શકે છે, એ પણ વિચિત્રતા છે. રામના પ્રત્યે જેવો સીતાનો અખંડ પ્રેમ હતો, તેવોજ રામનો સીતા પ્રત્યે હતો. સુતા, જાગતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, સીતાનાજ ઉદ્દગારો બહાર નીકળતા. કોઈ કોઈ વાર વૃક્ષોને પણ પૂછતા કે-

હો વન સુવેલી, રસથી ભરેલી,
 ઝુકી ઝુકી રહી છે શું ભવ્ય વેલી;
 તુજ સમીપ કહિયે આવી હો પ્રાણ પ્યારી,
 મુજ નામ જપતાં અવધેશ પ્યારી.

જવાબ ન મળતાં આગળ ચાલતાં-કોઈ કોઈ જગ્યાએ બેસતાં વિશ્રામ કરતાં તે વખતે સીતાની યાદ આવતાં ફરી વિકલ થઈ જતાં, તે વખતે મેઘની ગર્જના સાંભળી, એજ દુષ્ટ મારી પ્રિયાનું હરણ કરી ગયો છે. હવે મારી આ દશા જોઈ હશે છે. એમ ધારી ક્રોધ કરતા અને આકાશ તરફ ધનુષ્યમાં બાણ ચડાવી ક્રોધાવેશમાં ઠહેતા કે-

ગર્જનો અંધ થઈ ઘનઘોર શું બહુ ગર્વથી આજે,
 કુલાતાં સિત હરીને મૂર્ખ શું મનમાં નહીં લાજે.
 હવે તું હાથ જોજે મુર્ખ રે અવધેશના આજે,
 હરિને સિતને સુખીયો થશે કે ભૂમિમાં આજે?

હું વંશ સૌ તેનો હરીને સિત ક્યાં જશે,
પ્રલય આ બાણુતો કરશે બચીને દુષ્ટ ક્યાં જશે.
કરીને રૂધિરની વૃષ્ટિ બહાવું રક્તની ધારા,
આ પાપીને કરી પરાજ્ય હરાવે શસ્ત્ર આ મારાં.

આવી દશા જોઈ લક્ષ્મણ તેને સમજાવતા અને કહેતા કે હે પ્રભુ
કોધને મુકી શાન્ત થાઓ. આ પાપીનો કાળ સમિપમાં આવેલો
છે. તોપણ રામને તેથી કાંઈ શાન્તિ થતી નહીં અને ઘડી ઘડીમાં
પ્રિયા પ્રિયાનાજ ઉદ્ગારોજ બહારે પડતા. તે વખતે જાણે કોધને
પુછતાં હોય તેમ કહેતા—

ગંધ ક્યાં એ ખ્યારી, મુજ હૃદયને શાન્ત કરતી,
ગંધ ક્યાં એ ખ્યારી, મુજ હૃદયમાં વાસ કરતી;
ગંધ ક્યાં એ ખ્યારી, મુજ વિના પ્રાણુ હરતી,
ગંધ ક્યાં એ ખ્યારી, મુજ હૃદયથી રનેહ ધરતી.

આવી દશા જોઈ ફરીથી લક્ષ્મણ કહેતો, વડિલ બંધુ! શોકથી
રહિત થાઓ અને સીતાને મેળવવા પ્રયત્ન કરો; જેથી તમો એને
જરૂર મેળવી શકશો. પણ જો આ પ્રમાણે રાત્રિ દીવસ શોક કર્યા
કરશો તો સિદ્ધિને બહલે નિરશા સિવાય કાંઈ પણ હાથ આવશે
નહીં. આવા આશા ભરેલા બોલોથી કંઈક શાન્ત થતા પરંતુ થોડીજ
વારે પાછા તેવીજ રીતે શોક કરતા—

મુજ શોક જોઈ, પશુઓ રડે છે,
વનની લતાઓ, ઝુકી પડે છે;

ગીર શું આજે, ઉઠાસ દિસતા,
મુજ શોક જોઈ, તે શોક ધરતા.

ચંપા ચંમેલી, ગુલનાર વેલી,
સાને છે તારી, ડાળો નમેલી;
ઉંચી દીસે ડાળીઓ, ઓ સો પારી;
જાતાં નિહાળી, મુજ પ્રાણ પ્યારી.

હે તાંમ્ર વૃક્ષો, તારી લતામાં,
છુપિ શું ગઈ છે, પ્યારી ઘટામાં;
ખગ મૃગ વંદો, શું કહી રહ્યા છે,
ધિક્કાર મુજને, તે હૈ રહ્યા છે.

શાને રડો છો, મારી દશામાં,
ખતાવ મુજને, પ્રિય કઈ દિશામાં;
હે તરૂં તમાલો, કશ હાર જાલી,
નહીં શું નિહાળી, અવધેશ પ્યારી?

દશરથના મરણ પછી શોકાતુર થએલ અયોધ્યા થોડા દીવસો પછી શોકનો ત્યાગ કરશે. સીતાનો પત્તો નહીં મળવાથી નિરાશ થએલા પ્રાણો આ દેહને ત્યાગ કરશે તે ખબર મળતાં ભરથ કે જેણે રાજ્ય નહીં કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે-તે રાજ્યનું ગ્રહણ કરી લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરશે. માહારી આવી દશાનું સ્મરણ કરી સતિ સીતા કે જેનો આત્મા મારામથજ હોવાથી તે મારા પ્રાણો સાથેજ પોતાના પ્રાણોનો ત્યાગ કરશે. પરંતુ મારા સુખમાંજ સર્વદા આનંદ માનનાર અને માતા પિતાથી પણ 'મનેજ શ્રેષ્ઠ જાણનાર લક્ષ્મણનું શું થશે?-

તેથી અહો વનદેવી! અહો વનદેવતાઓ હવે સત્વર પ્રકાશ કરો કે
મારી પ્રાણેશ્વરી સીતાને લઇ જનર કઇ દીશામાં છે? કારણ કે, આવો
બનાવ બને તે પહેલાંજ માફ બચાવે બાણ તે હુપ્તના પ્રાણ સાથે
સીતાને લાવી મારી સમક્ષ હાજર કરે. પરંતુ આ શું—

કાળી ઘટાઓ મુજ પાસ આવે,
બાણે પ્રિયાનો સંદેશ લાવે
નભ ભૂમિ પાતાળ હો સ્વર્ગ ખ્યારી,
લાવું હું પળમાં જમ કાળ મારી.

કઠોર દિસતી વનની લતાઓ,
ઉદાસ બાણે કહેતી ઘટાઓ;
મુજહાલ જોઇ વન આ હસે છે,
નિરબળ નીહાળી ધરણી ધસે છે.

ઉડતા વીહંગો પ્રિય હાલ જોઇ,
બાણે કહે છે મમ પાસ રોઇ;
શાને ધર્યાં આ ધનુષાણુ વીરો,
પ્રિયને ગુમાવે પ્રથ ધારી તીરો.

નહીં માર્ગ એકે જ્યાં આજ જાગે,
રસ્તો મળે તો અવનિ સમાઈ;
પ્રિયને જતાં પ્રાણ પ્રથ થઇ રહ્યા છે,
નીકળી ઉરેથી કંઠે રહ્યા છે.

પ્રથ ભાર ધનુષાણુનો હું સહું છું,
પ્રિય તો ગઇ હું જીવતો રહું છું;

કાઠે ચડેલા આ અક્ષ જાઓ;
રઘુવંશ વીરોને ના લખાઓ.

જેમાં-અપયશરૂપિ કાઠ ચઢી ગયેલો છે, એવા હે ધનુષ્ય
ખાણો, તમે દૂર થઈ જાઓ કારણ કે, પ્રિય સીતાના રક્ષણ કરવામાં
તમે નાઉમેદ થયા છો. એટલે કે સીતાને લઈ જનાર પાપી
હજી જીવે છે, પરંતુ નાશ પામ્યો નથી જ્યાં સુધી તે જીવે છે
ત્યાં સુધી માફ જીવવું નકામું છે. આવી રીતે વિલાપ કરતા રામ
અને લક્ષ્મણ અરણ્યને વિશે આલ્યા જાય છે તેવામાં કિશકિંધાનાં
વિશાળ અરણ્યમાં ફરતાં રામ અને લક્ષ્મણના પરાક્રમથી અંજાઈ
કેટલાએક વાંદરાઓ વાલીના ડરથી તેજ ગિરમાં નિવાસ કરતા
વાંનર પતી સુગ્રીવની પાસે દોડી જઈ રામના પરાક્રમનું વર્ણન
કરવા લાગ્યા—

કાંધે પડેલ ધનુષ્યખાણુ કર મધ્યે શોભે,
ધારણુ કરી કવચ ચાલ મૃગ રાજ લોભે;
અવની વહિન વીર કરવા વિદ્ધીએ વિચારી,
આપી બળ અપાર ભૂમાં કાંતી ઉતારી.

એવા જો વીરો ફરતા ફરતા આ તરફ આવે છે. માટે હુશિયાર
થઈ જાઓ અને પ્રાણનું રક્ષણ કરવા ઉતાવળા થાઓ.—

આ સાંભળી વાંદર પતી સુગ્રીવે ઉંચે ચઢી જાયું અને તે પછી
હનુમાનને પાસે બોલાવી કહ્યું કે—

ખરેજ પ્રિય સખા હનુમાન ! અનુચરો જે ખબર આપે છે;
તેમાં જરાય ખોટું નથી. માટે ઉતાવળે જા અને છુપી રીતે

તપાસ કરી આવ કે વાલીએ મોકલાવેલા મારા કોઇ ગુરત શત્રુઓ,
તો નથી. ખરેખર; જો તેમજ હોય તો:—

કે જે ત્યાંથી પ્રિય સખા મુજલગ્ની, ઉઠ્યા કરી હાથને,
જો એ શત્રુ ખરેખરા તો પછી, ત્યાગુ સદા સાથને;
ને જો વાલી એ નહીં, મોકલ્યા હશે એહને,
તો મુજ મિત્ર સખા ગણી વન વિષે, રાખું સદા એહને.

ભાઈ ગભરા ના, હું તપાસ કરી હમણાજ આવું છું ત્યાં સુધી
તું સામે દેખાતી વિશાળ લતાઓમાં ભરાઈને બેસ ને વળી—

સંકટ સમે ધરી ધૈર્ય રહેવું સદાઈ,
અમૃત વિષ બને ના કેાટી ઠડપેજ ભાઈ;
તેમજ ધરી મનુજ રૂપ આ વીર શોભે,
અનુચિત તો કરે ના ધર્મ તજી અન્ય લોભે.

ને વળી કાલે આપણા ગુપ્ત ચરોએ આવી ખખર આપી છે કે,
ગિતિ.

હનિ વિરાધ કા ખંધ, શ્યામ ગોચર્ય બે વીર;
વન વન ભટકી કર્યા કરે, તે એજ હશે રણધીર.

માટે, એ મનુષ્યોને જાણ્યા સિવાય બય પામવું એ અયોગ્યજ
છે વળી પુર્વે દેવતાઓએ મને કહેલું છે કે—

નર રૂપ ધરશે, ત્રેલોક્ય નાથ,
હસ્તિ હુપ્ત, ભક્તોને કરશે સનાથ;
મળશે તને તે, વન મધ્ય આવી,
રહેજે સદા સાથ, આનંદ લાવી.

ત્યારે મેં તેઓને પૂછ્યું કે, હું દેવતાઓ ! હું તેને શી રીતે
ઓળખી શકીશ ? ત્યારે તેઓ બેઠ્યા કે—

હયા ધર્મધારી, ભક્તજન હિતકારી,
પિતા વચન માટે, રાજ્યને દેવિસારી;
વનમાં મળે જે, આનંદ રૂપ,
હૃદય હર્ષ લાવી, ભેટજે તેજ ભૂપ.

ને વળી ખીજી નીશાની આ અરણ્યના વૃક્ષો આપે છે તેની તરફ
તો દ્રષ્ટિ ઠર--

પત્રો તમામ તરૂંઓ, તજતા પુરાન,
ધારી નવીન અતિશે, એ દીસે દીપ્યમાન;
દીલી લતા ધરિ, શીશ રચતા વિતાન,
જાણે આ વીર નરને, અર્પે છે માન.

તેથી--

ગિતિ.

આજ મળી ભગવંત, સફળ જન્મ હું કરું આ મારો,
વનચર યોની જન્મ, ધારણ કરી વિશ્વપતિને નિહાળું.

પાસે આવી--

કોણ તમે નર રૂપ, વિશ્વપતિ કે ભૂપ,
પ્રગટ થયા ભુમિ ભાર હરણશું, અખિલ ધર્મ સ્વરૂપ;
સત્ય વચન પ્રતિપાલ, છો તમે દીનહયાળ,
કે પછી દુષ્ટ નિધન મહિ કરવા, આઠ્યા ચક્ષુકુળ કાળ.

સૃષ્ટિમાં વધિ ગએલા દુષ્ટોને સંહાર કરી પાછો ધર્મનો પ્રકાશ કરવા અર્થેજ આવા મનુષ્ય રૂપ ધારણ કરી આ વિશ્વને વિષે વિચરનારા ખરેખર તમે વિશ્વમંરજ હો તેના દેખાઓ છો. માટે—

ચાહે દેવ સદૈવ જેની શરણ પરલવથી પામવા,
જાણી શક્તિ અપાર ભક્ત ભજતા વ્યાધિ સહુ વામવા;
છોડી તર્જુ સમુજ જગ આ સાધુ રટે જેહને,
તે મુજ અંતરને વિષે નિત્ય વસો ચાહું સદા એહને.

તેથી હું સ્વામી હું તમારા ચર્ણની સેવા કરવા અર્થેજ આ સૃષ્ટીમાં વિચરું છું અને તમનેજ શોધતો ફરું છું. માટે મારાથી તમારું મૂળ સ્વરૂપ છુપાવશો નહીં. વળી, દેવતાઓએ મને તમારા કાર્ય અર્થેજ નિર્માણ કરેલ છે; જાણી આજ્ઞા આપો કે હું શું આપનું પ્રિય કરું? વળી તમે કે-જે સર્વ વાતે મહા શ્રેષ્ઠ છતાં તપસ્વિઓએ સેવેલા આ ઘોર અરણ્યમાં શા માટે ફરો છો તે કૃપા કરીને કેશો.

રઘુ વંશમાં જન્મ મારો થયો છે,
પિતા વચન હિત અરણ્યવાસો કર્યો છે;
ખંધુ અને સાથ ભાર્યા લઇને,
ચાલ્યા વને રાજ્ય છોડી દઇને.
વૈદેહ પુત્રી જનક દુલારી,
સાથે હતા ધર્મ સતિનો વિચારી;
પ્રારબ્ધ યોગે દુઃખ એ થયું છે,
સીતા હરી દુષ્ટ વનમાં ગયો છે.

તેથી હું ભાઇ, અમે તે સતિનેજ શોધતા ફરીયે છીએ કારણ કે

ઘોર અરણ્યના વિકટ રસ્તાઓથી અજાણી અને સર્વદા રાજ્ય-
મહેલોમાંજ વસવા યોગ્ય પ્રિય સીતા તેનું આ અરણ્યમાં શું થયું
હશે ? ખરેખર ભાવી તારા પ્રભાવને ધન્ય છે કે જેના યોગે કરીને-

પત્ની અવધપતિ રામ પિતા વીદેહ બળી નૃપતિ;
છતાં સતી પર વિપત્તિ નભ દુટ્ટી પડ્યો એ કર્મ ગની.

સતીઓમાં પણ શ્રેષ્ઠ એવી—સીતાની આવી દશા ? આ કર્મગતી
નહીં તો શું કહેવાય ? કારણ કે. ક્યાં રાજ્યાભિષેકની તૈયારી ! અને
ક્યાં વન જવાનું. પ્રાહ્લાર્થાન—એ સર્વ એક મુહૂર્તમાંજ બની ગયું—
વળી જે હર્ષના હિંડોળે થોડી વાર પહેલા મારી માતા કૌશલ્યા ચડેલાં
હતાં—ત્યાં હવે ભરતની માતા કેકે ચડી બેઠી; જે અયોધ્યા, પ્રથમ—
આનંદમાં ડોકીયાં કરતી દેખાતી, તે આજે અનાથની પેઠે અશ્રુઓ
વર્ષાવે છે. વળી, પ્રિય સીતાના વિલાસ ભૂવનો કે જ્યાં દેવતા-
ઓથી પણ ભાગ્યેજ પ્રવેશ કરી શકાય, ત્યાં કાગડાઓ નિવાસ કરે
છે—તેથી હે ભાઈ, ભાવીજ બળવાન છ—પણ પુરૂષો બળવાન નથી.
તથાપિ મારી હકીકત તો મેં કહી. પણ તમે કોણ છો ? તે જો કાંઈ
હરકત ન હોય તો ખુશીથી પ્રકાશ કરો—

સ્વામી, હું અંજનિથી ઉત્પન્ન થએલો મારૂત પુત્ર હનુમાન
છું. આ અરણ્યમાં પોતાના ભાઈના ડરથી વાંદર પતિ સુગ્રિવ
નીવાસ કરે છે, તે મારો સખા છે. આપ ત્યાં ચાલો. ત્યાં દરેક
પ્રકારની સગવડતા તમારા માટે થશે. વળી ગમે તેવી જગાએ
સીતા હશે તો પણ તેનો પતો મેળવવાને તમને જરાએ વાર
લાગશે નહીં.

મહિસુતા.

જે સંસારને મોઢે તને ભલો ઠહાવવો હોય તો તું પોતે ભલો થા. કારણ કે, સુવર્ણનેજ સહુ સુવર્ણ કહે છે પરંતુ કથીર ને સુવર્ણ કહેતા નથી એવો જગતનો નિયમ છે.

પુરાણ મુકો દે અને સૃષ્ટિ માત્રનાં જીવોથી ભલામણ રાખ તો આફેડાજ તુંને સહુ ભલો કહેશે કારણ કે જેવા કર્મ હોય છે તેવોજ અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે-

રાગ દ્વેષાદિથી ભરપુર સંસાર સ્વપ્ન તુલ્ય છે. નિંદ્રામાં જેમ સ્વપ્ન સત્ય જેવું લાગે છે પણ જાગૃત થતાં મિથ્યા થાય છે તેમજ આ સત્ય જેવું લાગે છે પણ તત્ત્વ જોય થતાં સંસાર પણ મિથ્યાજ થઈ જાય છે--

ધર્મનો ત્યાગ કરવાથી તે આપણો નાશ કરે છે. ધર્મનું સંરક્ષણ કરવાથી તે આપણું સંરક્ષણ કરે છે. તેટલા માટે ધર્મનો કદિએ ત્યાગ કરવો નહીં.

મહિમુતા.

દેવ ઇચ્છાથી પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુથી સંતોષ માનનારો સુખ દુઃખથી રહિત મત્સર વિનાનો કાર્યની સિદ્ધિ કે અસિદ્ધિને સમાન માનનારો અનેક કર્મ કર્યા છતાં પણ બંધનમાં આવતો નથી—

સદા સત એક નિષ્ઠાથી પરબ્રહ્મનાં ચિંતનમાં લાગેલો પુરૂષ બ્રહ્મપણાને પામે છે. જેમકે, બ્રમરીનું ધ્યાન કરનાર કીટ બ્રમરી રૂપને પામે છે—

આપણે આજેજ જે દેહ ધારીએની સાથે હસીએ છીએ, ખેલીએ અથવા વાતચીત કરીએ છીએ તેઓ આજેજ મરણ પામે છે. ખરેખર કાળનું ચરિત્ર બહુજ દુઃખદાયક છે.

જો તને સંસારમાં માન મેળવવું હોય અને એક શ્રેષ્ઠ પુરૂષમાં પ્રખ્યાત થવું હોય તો શંકાને ઉત્પન્ન કરનાર કામો તજ દે. અને હમેશા નિશંક રહે. કારણ કે, નિશંક રહેનારને કોઈપણ જાતનો ભય હોતો નથી.

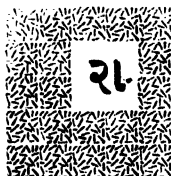

મિત્ર ધર્મ.

“ મિત્રાંશ્ચ આપત્તિ કાળે ભાર્યા વિભવક્ષયે. ”

જેમ સરોવરનું પાણી ગ્રીષ્મઋતુમાં સુકાઈ જવાથી મોટી મોટી ફટ્ટા પડી જાય છે. અને તેની અંદર અર્ધ મરી ગયા જેવા દેટકા ભરાઈ રહેલા હોય છે, વળી કાચ-ખાઓ પણ ઉંડાણમાં પેસી ગઈેલા હોય છે. મગરમઝેજા પણ ખાઈ રહેલા કાદવમાં તરફડતા અને આલોટતા તથા વારંવાર મુરછા પામતા કાળક્ષેપ કરતા દેખાય છે. તેથી અનુમાન કરી શકાતું કે, શુદ્ધ સ્નેહિ સંકટની વખતે પણ મિત્રધર્મનું યથાર્થ પાલન કરે છે. તથાપી આવી દશામાં મિત્રને મુકી સ્વાર્થી થતા નથી.

રામ લક્ષ્મણ ત્યાં લાવી, માફત સુત સુભ આવી,
જેઈ ઉઠ્યો સુગ્રિવ, સખાયુત રામને માથું નમાવી.

૨૧. મ અને લક્ષ્મણને સુગ્રિવ સમીપ લઈ ગઈેલા હનુમાને, તેઓની ઓળખાણ કરાવી અને ટુંકમાં ખરદુણ્યકળંધ અને દુષ્ટ મારીચને મારનારા દશરથ પુત્ર રામ અને લક્ષ્મણ એજ છે, એવી રીતે દરેકને સમજાવ્યું. તે સાંભળી સુગ્રિવે રામને અત્યંત

સત્કાર કર્યો તથા ઉત્તમ ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ ફળો મંગાવી રામને લેટ
કર્યાં પરસ્પર સખા સંબંધ બંધાયા પછી રામે પુછ્યું ભાઈ સુશ્રિવ-

મિત્ર દુખે દુઃખી થાયે, તેજ મિત્ર કેહવાયે,
બાકી બધા તે મિત્ર નહીં પણ, સ્વાર્થિ મિત્ર ગણાયે.

તેથી હે સખા તને જે દુઃખ હોય તે ખુશીથી પ્રકાસ કર. વળી
નિશ્ચય કર કે તને દુઃખ આપનાર દેવતાઓનો રાજા ઈંદ્ર હશે, તે પણ
હું તેને પદબ્રજ કરી નાશ કરીશ, અને તને તમામ કષ્ટોથી મુક્ત
કરીશ એવી મહારી લિખ્મ પ્રતિજ્ઞા છે.

દ્વીનબંધુ આપને કંઈ પણ અશાક્ય નથી. ધારો તે કરવા
શક્તીવાન છો, ત્યાં મારા દુઃખનું શું કેહવું? તથાપી આપ પુછોછો તો
મારે કેહવુંજ જોઈએ કે-મારી પત્નિમુક્ત મારા રાજ્યને પચાવી પાક-
નાર અને છેવટ મારો આ દશા કરનાર બીજા કોણ નહીં પણ મારો
મોટો ભાઈ અલિમાની વાલી છે. ખરેખર હે પ્રભુ વિચાર દ્રષ્ટિએ
જીવો કે—

હૃદય કાંમીનો થાય છે, ચલિત જ્યારે,
ન સુઝે પ્રિયા બંધુની, દ્રષ્ટિ ત્યારે;
મહાવીર લાખો કહે, શું વળે છે,
કુકર્મોથી કામી, કહો ક્યાં રહે છે?

નાહના ભાઈની પત્ની સાથે સહગમન કરનાર ધર્મથી રહિત
થએલા એ દુષ્ટ વાલીને હે સખા, હું ચોકજ બાણેથી આવતી ઠાલે
નાશ કરીશ, અને જો તે પ્રમાણે ન કરે તો હું દશરથ પુત્ર રામજી

ન હતો એમ તારે નિશ્ચય સમજવું. એ અધર્મી, હવે શંકર કે બ્રહ્માની શરણે જતાં પણ ઉગરી શકે? એ તારે આશાજ રાખવી નહીં તેથી હવે તું શાન્ત થા.

સુગ્રિવ—હે પ્રભુ, સતી સીતા જો કાળનાં મોઢામાં ગએલી હશે, તો ત્યાંથી લાવી આપની સમક્ષ હાજર ન કરું તો માફ નામ સુગ્રિવજ ન હતું એમ તમારે નિશ્ચય સમજવું.

એવી રીતે વાતચિત થયા પછી બીજે દીવસે રામે વાલીને એકજ બાણેથી નાશ કરી સુગ્રિવને રજપાલિષેક કરી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પુર્ણ કરી. તે પછી સુગ્રિવે પોતાનું તમામ સૈન્ય ભેગું કરી સીતાની શોધ કરવા અર્થે રવાના કર્યું, જેમાં સુગ્રિવના કહેવાથી દક્ષિણ દિશાએ ગયેલા સૈન્યમાં હનુમાન પણ ગયા, અને સો યોજનના વિસ્તારવાળા સમુદ્રનું ઉલંઘન કરી લંકામાં રહેલી સીતાને મળ્યા, સમાચાર પુછ્યા અને કહ્યા. ચાલતી વખતે રાવણુનો દરબાર જોવાની ઇચ્છા થવાથી કેટલાક રાક્ષસોનો નાશ કરી, છેવટે મેઘનાદને હાથે પકડાઈ, રાવણુના દરબારમાં પ્રવેશ કર્યો. જ્યાં રાવણુના પુછવાથી તેને ખુલ્લે ખુલ્લું કહી દીધું કે જેની સ્ત્રીનું તે હરણ કર્યું છે તેનો હું સેવક છું, અને તેનોજ મોઢલાવેલો હું અહીં સુધી આવ્યો છું. હવે નિશ્ચય સમજજે કે મારા ગયા પછી તુર્તજ એવા અસંખ્ય યોધ્ધાઓ આવી આ નગરને ખેદાન મેદાન કરી સીતાને લઈ આવ્યા જશે.

આ ત્રાંસળી રાવણુને અત્યંત દોષ ચઢ્યો, અને હનુમાનને મારી નાખવા નિશ્ચય કર્યો પરંતુ તેજ સલામાં બેઠેલો રાવણુનો

નાનો લાંબ વિલીધણુ બોલ્યો કે, હુતનો વધ કરવો એ રાજનીતિથી વિરુદ્ધ અધર્મ ગણાય છે. એમ સમજાયું ત્યારે આવેલા વાંદરની પુછડીમાં કેટલાએક વસ્ત્ર વીંટી તેમાં આગ લગાવી છોડી મુકે, એવો હુકમ થયો.

આવો બનાવ જ્ઞેતાં હનુમાને કહ્યું કે, એ અધમ, તારું ધ્યાન ક્યાં છે? તારા હરબારમાં મુને જીતી શકે એવો કોણ છે? છતાં હું બંધાઈને જે અત્રે આવેલો છું, તે તને ખાસ મળવા અને વાનરપત્ની સુગ્રિવના કહેવાથી તને કંઈ બોધ કરવા—તે, તારે સાંભળવું જ પડશે. આટલું બોલી હનુમાને મોટી ગરજના કરી, તેથી હનુમાનને પકડી રાખેલા રાક્ષસો, સર્વ છોડીને ભાગી ગયા અને રાવણનો હરબાર થરથર કંપવા લાગ્યો. આવો બનાવ જ્ઞેતાં રાવણે કહ્યું કે મૃત્યુના કાંઠે આવેલા વાનર બોલ, હવે તારી શી ઇચ્છા છે? જે કહેવું હોય તે સત્વર પ્રકાશ કર. કારણ કે હવે તું જીવતો અત્રેથી જઈ શકીશ નહીં.

તેની મુને પરવા નથી તથાપી હે અધમ તારા મનમાં નિશ્ચય કરી બાણજે કે—

નથી સીત લાવ્યો, આ મૃત્યુ છે તારી,
હજી માનશે જો, નહી વાત મારી.
પરિત્યાગ, સીતા તણું જો ન કરશે,
નકી લંકમાં, રામની આણુ ફરશે.

રામની સાથે વંર કરી, તેની પત્નીને ચોરીથી ઉપાડી લાવનાર, અરે રાક્ષસેશ્વર? હવે નિશ્ચય સમજજે કે—તારો કાળ સમીપમાં

આવી ઉભેલો છે. તેઓનો એકજ ખાણ તારા ખાણનો નાશ કરવા શક્તિવાન છે, એમ તારે ખાત્રી રાખવી.

વળી—

ભલે શંભુ તારો, હશે સહાયકારી,
વિધિ રાખવા, આવશે શસ્ત્રધારી;
ભલે રિદ્ધિ સિદ્ધિ, હશે પાસ તારી,
પરંતુ જશે, રામ કોપે સુસારી.

તેથી મારું કહેવું માન અને—

ઠરી લે હજી, રામ સાથે ભગાઈ,
નથી જ્યાં સુધી, કપિ તણી સૈન્ય આંઈ;
નથી જ્યાં સુધી, લંકના કોટ ટુટ્યા,
પરિત્યાગ સીતા, અરે કર્મ કુટ્યા.

આ સાંભળી ક્રોધાવેશમાં આવેલા રાવણે હનુમાનને કહ્યું કે અરે મરકટ, હું તારા કરતાં વિશેષ સમજી શકું છું અને સમજી નેજ સીતાનું હરણ કર્યું છે. તે મારા હાથમાંથી લઈ જવા—દેવ દાનવો અને દેવો પણ સમર્થ નથી; તો તું અને તારો રામ તે શા હિસાબમાં? મારે જો જીવતો રહે, તો તારા રામને જઈને કહેજે કે—સીતાની હવે આશાજ છોડી દે, કારણ કે—મારા હાથમ આવેલી સીતા—લઈ શકે એવો કોનો માર છે?

ઓ પાપાત્મા, તું સાધારણ રીતે સમજી શકે તેવો નથી, એ હું સારી રીતે જાણું છું. તો હવે તારે નિશ્ચય સમજવું કે, થો.

દિવસોમાંજ તારા અલીમાનને દુર કરનાર રામ આવી તારો ગર્વ ઉતારશે. એટલુંજ નહીં, પરન્તુ તારા ત્રાસથી કરીને સુખે નિદ્રા ન કરતા દેવતાઓને લય'કર સંકટથી મુક્ત કરશે. આ પ્રમાણે બોલતો હનુમાન હજારો રાક્ષસોથી ઘેરાઈ, દરબારમાંથી બાહર આવ્યો, જ્યાં રાવણના હુકમથી તેની પુછડીમાં કેટલાંએક વસ્ત્રો બાંધવામાં આવ્યાં. પછી તેમાં અગ્ની લગાડતાં હનુમાને મોટી છલંગ મારી રાવણના ઘર ઉપર ચઢી જઈ આખું ઘર સળગાવી દીધું. એવી રીતે આખી લંકા બાળી ખાખ કરી નાખી.

પછી હરિયામાં પુછડી બુઝાવી કુદકો માર્યો, અને થોડી વારમાં આ બાબુ વાટ ભેઠ ઉભેલા વાનર સૈન્યમાં આવી મળ્યો. આથી દરેક વાંનરાઓ ખુશી થયા અને ત્યાંથી રામની સમક્ષ આવી, તમામ હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી રામને કંઈક શાન્તિ થઈ અને રાવણનો નાશ કરવા માટે પોતાનો વિચાર દૃઢ કર્યો તથાપી લંકા જેવો ગઢ, કે-જેની ચારે બાજુએ સમુદ્રનાં જેવી બાહી છે, એવા કોટને કંઈ રીતે તોડવો, તથા રાવણ જેવા બળવાન શત્રુને કંઈ રીતે મારવો, તે માટે વિચાર કરવા લાગ્યા. આખરે લંકાની તમામ હકીકત ભેઠ આવેલા હનુમાનને, બોલાવી-સ્નેહયુક્ત વચને પુછ્યું કે, હે ભાઈ, વિશ્વકર્માને હાથે રચાયેલી, અને રાવણ જેવા બળવાન રાજાથી સુરક્ષિત થયેલી, લંકામાં જઈ તે-શું શું ભેટું, તે સર્વ મને નિવેદન કર. કારણ કે-તે સર્વ બિનાઓને જાણવા માફ હૃદય બહુજ ઉતાવળ કરે છે.

આ પ્રમાણે રામનું કહેવું સાંભળી, વાનરાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા હનુમાને કહ્યું. સ્વાગી-લંકાની રચના અને શોભાનું વર્ણન કરવું, એ પાણીમાં પાળ બાંધવા જેવું છે, તથાપી કંઈક કહું છું તે સાંભળો- જે વખતે હું સમુદ્રનું ઉલંઘન કરી, લંકામાં ગયો તે વખતે આ સર્વ બનાવો મારી દ્રષ્ટિએ પડ્યા.—

મધુર મધુર વાયુ, પશ્ચિમો ગાન કરતા,
સરિત સરર વહેતી, ભીરૂના ગાત્ર ડરતા;
મધુર મધુર નાદો, મધુરનાં જોધ જોધ,
ધન ધમંડ ઘેરી, આવિયા ઘોર હોધ.

હૃદયને અદ્ભુત કરનાર, મંદમંદ વાયુની આવતી સુંદર લહેરોથી કરીને હર્ષમાં આવી ગએલી કોકિલા, પોતાનાં મધુર ઠંઠા વડે જાણે વસંત રૂતને આમંત્રણ કરતી હોય, તેમ ગાવા લાગી. તે જોધને ખુશી થએલા મોરલાઓ વાહ વાહના ઉદગારો કાઢતા હોય તેમ પોતાની સુંદર વાણી વડે તે રમણિય પ્રદેશને ગજવી દેવા લાગ્યા. તે જોધ સુર્યનારાયણે પોતાની જાળ સંકેલી, એટલે-સંધ્યા દેવીએ વિજય પ્રાપ્ત કર્યો એમ જાણી, મોટો ધસારો કર્યો. પેલી બાજુએ આકાશે નિમંત્રણ કરેલાં વાહણાંઓ, પોતપોતાનાં સૈન્ય સાથે ગંભીર ગર્જના કરતા ઘેરાઈ ગએલાં દેખાયાં, એટલે વાયુએ પ્રચંડ રૂપ ધારણ કરી પુષ્પવાટીકાનાં સુંદર પુષ્પોની સુગંધ લઈ આખા નગરમાં પ્રવેશ કરી, દરેકના હૃદય સુગંધથી યુક્ત કરી દીધાં. પવનનો સુસવાટ, મેઘની ગર્જના, અને આકાશમાં ચમકતી વીજળીના પ્રકાશે કરીને, ઉડતા બીચારા અદ્ય જીવો જ્યાં ત્યાં સંતાઈ જવા લાગ્યા.

પવન ત્યાં વહે છે, થાએ સુસવાટ કેવો,
મણીધર નિસંકે, જાય છે વાટ તેવો;
ધર શિખરની ધારા, સમુદ્રમાં આવી પડતી,
સરિત જેમ મળે છે, સિંધુથી લાવ ધરતી.

આવા સમયે પોતાના પ્રબળ બળથી કરીને નાની નાની લતા-
ઓને ઉખેડી નાખતો, અને ઘીચ લતાઓ વચ્ચેથી પ્રવેશ કરી
ગંભીર ગર્જના કરતો વાયુ, તે રમણીય નગરમાં સમાધ જવા લાગ્યો.
તે જોઈ વિચારવશ પડેલા જીવો એમજ માનતા કે—પૃથ્વીને ધારણ
કરનાર વાસુકી જે નાગ, તેજ નિશંકપણે ચાલ્યો જાય છે. ઉંચા
પણ મોટા મોટા સુવર્ણના પર્વતો ઉપરથી પડતો સ્વચ્છ પાણીનો
ઝરો, ઉંચા નીચા ટેકરાઓને ઓળંગી, આખરે નીચે ભરેલા ઉંડામાં
ઉંડા સમુદ્રમાં મળી શાન્ત થતો, તે જાણે થોડા પાણીવાળી
સરીતાઓ, સમુદ્રને મળી શાન્ત થતી હોય, તેવો દેખાવ
દ્રષ્ટિએ પડતો હતો.

વળી—

વનપતિ ભય ત્યાગી, ગંધથી ત્રાડ પાડે,
શશક ભય વસે જઈ, ગિર શુક્રાને નીહાણે;
મૃગ શક્તિ યદને, ભાગતા દ્રષ્ટિ પડતાં,
તજ વિજયની આશા, સૈનીકે જેમ ફરતા.

વિજળીનો ચમકારો અને આકાશમાંથી થતી ભયંકર ગર્જ-
નાઓ સાંભળી નિર્ભયપણે શુક્રાઓમાં પડેલા સિંહો તુર્તજ બહાર

આવી, મેઘની ગર્જના સામે ગર્જના કરવા લાગ્યા. એ સાંભળી
ખીચારા ભીરુ હૃદયવાળા સસલાઓ, પોતાનો પ્રાણ લઈ નાસવા
લાગ્યા. વળી ટેકરાઓ, લતાઓ અને વહેતા પાણીના ઝરાઓને
ઠેકવામાં પ્રવીણ મૃગલાઓ, એટલે હરણીઆનાં ટોળાંઓ પાછળ
જ્યા સીવાય નાસવા લાગ્યાં. તે જાણે એ પક્ષ વચ્ચે ચાલતા યુદ્ધ
સમયે પરાજય પામેલું સૈન્ય વિજયની આશા મુકી નાસતું હોય
તેવો દેખાવ દ્રષ્ટિએ પડ્યો.

ઘડીઘડીમાં ચપલા, ચમકતી શું બતાવે,
વિરહિના હૃદયમાં, પ્રેમનો ભાવ લાવે;
વન વિષે પપૈયા, પિવ કહ્યાં શબ્દ કરતો,
પ્રિય થકી વિયોગન, પ્રેમદાથી ન ડરતો.

તે પછી ગામમાં પ્રવેશ કીધો, જ્યાં હે સ્વામી-નીચેના બનાવો
મારી દ્રષ્ટિએ પડ્યા:—

આકાશનો કડકડાટ અને વિજળીના ગડગડાટની હૃદયભેદક
ગ'ભીર ગર્જના સાંભળી સ્વક્રિય મુગ્ધાઓ તથા વિરહુણી અને જેનો
પ્રિયતમ પાસે નથી એવી વિયોગાળી બાળાઓ નિદ્રાને તણ લયથી
થરથર કંપવા લાગી, અને પોતાના પ્રિયતમને સંભારી આંખોથી
અશ્રુઓ વરસાવવા લાગી. તેટલામાં જાણે દાઝયા પર ડામ દેતો હોય
અને પ્રિય વિયોગે વિહ્વળ થએલી પ્રેમદાઓથી ડરતોજ ન હોય એવો
તે નિડર પપૈયો પિવ કહ્યા, પિવ કહ્યા, પાસેની લતાઓમાંથી બોલવા
લાગ્યો. આ સાંભળી મદનના ગાણથી પીડાતી મુગ્ધાઓ, આ
નિર્દોષ પ્રપચાને ગાળો આપતાં પાછી શય્યામાં પડી જવા લાગી.

રતિ પતિ નીહાળે, બહુજ વેળા થઇ છે,
 નથી પતીજ આવ્યા, રાત્રી વીતી ગઇ છે;
 સંણુસંણુસંણુ શ્રવણમાં, થાય છે શબ્દ તીણાં,
 મધુર મધુર બોલે, જીવતો જેમ વીણાં.

રતીના જેવી કાન્તિવાળી અને સર્વ શણુગારોથી અંકિત થએલી નવચોવના, નવીન નાથથી કરીને આલ્હાદીત થએલી મુગ્ધા; પોતાના વાહલાની વાટ જોતી, પુષ્પ શેયાની બાબુમાં બેઠી. કંઈક વિચારમાં લીન થએલી હોય, તેવી દેખાઈ. તેવામાં સણુસણુ કરતા તીણાના તથા રાત્રી સમેજ બોલનારા ખડેરિયાના સુંદર અને મધુર સ્વરો વીણાના નાદની માફક તેના કાનોમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યા.

પતિવૃતા પતી વિણુ, ત્યાગ કીધી પથારી,
 ઘડી ઘડી નિહાળે, બારણે ધ્યાનધારી;
 ઘરી સહુ શણુગારો, કંથનું ચિત્ત હરવા,
 પ્રણુ લઈ ઉભી છે, પ્રેમદા પુણુ કરવા.

પછી હે પ્રણુ લંકાની અદ્ભુત રચનાઓને જોવા ઉત્કંઠિત થએલો હું અતીશે સૂક્ષ્મ રૂપ ધારણ કરી એક પછી એક એમ દરેક ઘરમાં ફરવા લાગ્યો. જ્યાં અનેક પ્રકારના બનાવોનું અવલોકન કરતાં, એક જગ્યાએ એવું જોવામાં આવ્યું કે પતીજ જેનો સરવાંત્ર દૈવત છે, એવા પતીવૃતા પોતાના પ્રિયતમ વિનાં સુંદર સૈયાનો પરિત્યાગ કરી, અચેતપણે સ્વામીની વાટ જોતી અને પવને કરીને ખડંખડતા દરવાજાને પ્રિયતમજ છે, જાણી-વારે વારે તેના બાણી જોતી, શાન્તિ સમય પણ, શાન્તિથી રહિત, ગુલાબનાં પુષ્પનાં સુગંધિત હારો જેના કંઠમાં પડેલાં

છે, એવી નવયોવના સર્વ સજ્જગારોથી અંકીત થઈ હૃદયમણીનાં હૃદ-
યને હરણ કરવા, જાણે પ્રતિજ્ઞા કરેલી હોય, તેવી દેખાય છે.

પતિ વીના વિયોગણુ, પ્રેમદા રોધ રોધ,
નિસી સમય ગઈ છે, આખરે સોઈ સોઈ;
સિથિલ થઈ ગયા છે, તેહના ગાત્ર કેવાં,
જીવ વિના ન થાએ, તેહના હાલ જેવા.

પતીના વિયોગે પીડાતી હર્ષથી રહિત થએલી ભામા, નેત્રોથી
અશ્રુઓ વરસાવતી મલીન મુદ્રા વડે રાત્રીના સમયમાં જેનું અર્ધું
અંગ સૈંધ્યામાં, અને અર્ધું અંગ સૈંધ્યાની બાહાર છે, એવી દશામાં
અચેતપણે પડેલી સિથિલ થએલા ગાત્રોથી કરીને, જાણે તેનો આત્મા
જીવનમુક્ત થતા પાછળ રહેલું શરીર ચૈતન્યથી રહિત થઈ, પૃથ્વિને
શરણે થએલો હોય તેવો દેખાવ દ્રષ્ટિએ પડ્યો.

રસિકના વિનાની, છે સુકાણી રસીલી,
પતિ ગયા વિદેશે, છોડીને પ્રેમ ઘેડી;
ઘડી ઘડીમાં રોતી, સ્વપ્નમાં કંથ જોતી,
પતી વિના અરેરે, પ્રેમદા પ્રાણુ ખોતી.

કુમળી કળીને ખીલવનાર પવન રૂપી પ્રિયતમ વિના, રસીલી,
યાને પ્રેમ રસે ઉભરાતી કામિની, મહન રૂપી સુર્યના તાપે ઠરમાઈ જવા
લાગી. તેના હરેક અવયવો અને ગાત્રો સુકાઈ કાઠવતું થવા લાગ્યા,
તે કારણ પ્રત્યે લક્ષ આપતાં ફક્ત એટલુંજ જણાતું કે, પતી વિયોગણુ
પ્રેમદાઓની એવીજ દશા થાય છે. ઘડીકમાં રોતી, ઘડીકમાં શરીરમાં
રહેલા પ્રાણોને તિરસ્કાર કરતી સ્વપ્નમાં મળેલા પ્રિયતમને ભેટવા જતાં

હિંમતી ગમેલાં નેત્રો સમક્ષ સ્વપ્નરૂપી નાટકનો પ્રવેશ બદલાયો,
સમજી કદપાંત કરતી, છેવટ પ્રિયતમ વિના પ્રાણનો પરિત્યાગ કરતી,
અરેખર પતિ વિરહમાં વિરહસિંધુ શું નથી કરતી?

ગગનમાં નિશાંનો, ઇંદ્રના જ્યારે વાગ્યા,
શયન તણને જાગી, જોઈને મેઘ ગાજ્યા;
થઈ સભિત બાળા, પ્રાણ હા પ્રાણ કહતી,
હળી પડી પલંગમાં, અશ્રુની ધાર વહેતી.

આકાશમાં વાહણાં વચ્ચે ચાલતુ તુમુલ યુદ્ધ, સમય થતાં ગડ-
ગડાટ સાંભળી, વિરહો વ્યાકુળ બનેલી કામિની, જે અર્ધ નિંદ્રામાં
પડ્યા પછી સ્વામીનું ધ્યાન કરતી હતી, તેના કાનોમાં આ ભયંકર
ધ્વનિનો પ્રવેશ થતાં તે ચમકી ને જાગી, અને ગભરાટમાં ધનધોર
થએલા આકાશ તરફ જોયું, તો તેજ સમય કડકડાટ કરતી વિજળી
આકાશથી પર્વત તરફ જતી દેખાઈ, તે જોઈ ભીંરૂ હૃદયવાળી
ભયભિત થએલી ભામિનિ, પ્રાણ એ પ્રાણ, કહી તેજ શંક્યામાં
પાછી પડી જવા લાગી.

કોઈ કોઈ ઉઠાસે, કંથનું ધ્યાન ધરતા,
વિરહ ચાહ થાતાં, ભુમીમાં આવી પડતા;
સતિ તણાં પતિ વિણ, થાય છે હાલ કેવા,
જળ વિના ન થાયે, મીનના હાલ જેવા.

પછી હે સ્વામી મારાથી આ મહન રાજની વિચિત્રતા ભરેલી
શીક્ષાથી પીડાતી, બીચારી અબજાઓની હનનશા જોઈ શકાઈ નહીં,

એટલે મેં બીજા ગૃહે પ્રવેશ કર્યો ત્યાં પણ કંઈ એવુંજ મારા જોવામાં આવ્યું. સફેદ પણ સ્વચ્છ વસ્ત્રો ધારણ કરેલાં મલીન મુદ્રા વડે પ્રિયતમનું ધ્યાન કરતી અને હાલતા હોઠો વચ્ચેથી હૃદય મંડળમાંથી ઉઠેલી પ્રિયતમન નામની પ્રતિધ્વનિ બાહાર નીકળતી, મન્દ મન્દ સંભળાતી તેવામાં જાણે કંઈ વિશેષ યાદ આવ્યું હોય, તેમ હા-પ્રભુ ઠહી, પૃથ્વીમાં પડી જતી વીરહની મારી બીચારી દીન બાળા, પતી વીના પલવાર પણ નવં રહી શકે, એવી સતી, જેમ જલ વગર માછલી ટળવળે, તેમ પતી વિયોગે પીડાતી તે સુંદરી, કાષ્ટ વત્થ ધ પડી, હે કર્તા તેં જેમ સંયોગ કરવામાં ઉત્તમ બુદ્ધિનો અવલંબ કીધો, તેમ વિયોગ કરવામાં શા માટે એટલી કૃરતા વાપરી, માટે તું કઠોર છે, હયાથી રહિત નિર્દય છે, નહીં તો વીશ્વમાં વિયોગનો ઉદયજ્ઞ સાનો હોય, આટલું બોલી હનુમાન કંઈક સ્થંભ્યો પણ તેથી તો રામની કંઈક વિસેશ ભયંકર દશા થઇ ગઇ, અને સીતા દ્રષ્ટિ સમીપ જાણે આવી ઉભી હોય તેમ તેઓ બોલવા લાગ્યા, અને પ્રથિા પ્રથિાનાજ ઉદગારો બાહારે નીકળતાં, અને કોઇ વખત સ્પષ્ટ અવલોકન કરી શકાતું કે—

હૃદય કંપે વિના સીતા, ગઇ છે હાય ક્યાં સીતા,
કરે છે સોત આ તનને, અરે ભયંભત વિશુ સીતા.
હૃદયમાં રામને આજે, થયું છે ભાન સીતાનું,
શરારોનાં બધાં રામો જાણે છે નામ સીતાનું.

વળી—

ધરે છે ધ્યાન એ સીતા, હૃદયમાં થાય ક્યાં સીતા,
હવે અવધેશનાં મનમાં, ખરેખર હાય ક્યાં સીતા.
વહે જેમ વારિ સરીતાનું, હૃદય તેમ પ્રેમ સીતાનું,
હવે અવધેશના મનમાં, રહ્યું છે જાન સીતાનું.

એટલામાં સુશ્રિવે આવી જણાવ્યું કે, હે પ્રભુ-મારું વાનર
અને રીંછોનું ભયંકર સૈન્ય તૈયાર છે. ફક્ત તમારા હુકમનીજ
વાર છે.—

ભલે તૈયાર થએલી સૈન્યને હક્ષિણ દીશાએ પ્રયાણ કરાવે. હું
પણ તૈયાર થઈ આવું છું.

ક્યાં લંકા ક્યાં જાનકી, ક્યાં વનમાં રઘુવીર,
જ્યમ જ્યમ પડે વિપત્તી, ત્યમ ત્યમ સહે શરીર.

મહિસુતા.

ચોરી કરવામાં ધનપત્નીને જાણ થવાની શંકા દ્રવ્યને લોભે અથવા ગમે તે પ્રકારે કોઈનું. ખૂન કરવું તેમાં રાજદંડની શંકા, પારકી સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરવામાં કોઈ ભેદ જશે તેની શંકા, યર્થાત જેટલાં નીચ કામો છે તેમાંજ શંકાએ વાસ કર્યો છે માટે તેવાં કામોને તજી દે અને સુખી થા.—

આપવાનું ધન સુર્ય આથમ્યેા નથી તે પહેલાંજ યાચકોને આપવું શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે સુર્ય ઉદય થયા પછી પ્રાતઃકાળે તે ધન કોનું થશે તે સમજી શકાતું નથી.

હું જીવ સમુદ્ર રૂપી તો જેની ખાહી છે. એવો લંકાનાં જેવો ગઢ તે તથા તેને! ધણી દશ માથાંવાળો રાવણ તે પણ દેવનાં કોપથી એકદમ નષ્ટ થઈ ગયો તો અન્ય પ્રાણી શા વિસાતમાં—

હાથી, રથ, ઘોડા અને પાયદળ વિગેરે મહારૂં સર્વ લશ્કર હોવા છતાં અરેરે, આ વખતે તેમાંનું મને કંઈ પણ કામ આવતું નથી. કેવો આશ્ચર્ય.

મહિસુતા.

જેના મુખ્ય કારભારી બૃહસ્પતી છે. જેને વજનાં જેવું સત્ત્વ છે. દેવતાઓ જેનાં સૈનકો છે. સ્વર્ગ જેવો જેનો કિલ્લો છે. જેની ઉપર વિષ્ણુ ભગવાનનો અનુગ્રહ છે. જેના દરબારમાં ઐરાવત જેવો હાથી છે એવા આશ્રય અને બળવાળા ઇંદ્રને પણ શત્રુઓએ પ્રાણ્ય કર્યો તો પછી પ્રારબ્ધજ રક્ષણ કરનાર છે. એ નિશ્ચય છે—

ભયંકર અરણ્યમાં ફરવું, પર્વત ઉપર ચઢવું, મહા સમુદ્રને તરવું, બંદીખાનું ભોગવવું અને ભયંકર શુક્રમાં પ્રવેશ કરવું. એવા પ્રકારનાં પ્રારબ્ધના ભોગને ક્યારે પણ અટકાવ કરવામાં આવશે. કદી નહીં.

વિપત્તીમાં ખેદ શાને કરવો. તેમ સંપત્તીમાં હર્ષ શાને કરવો. કારણ કે જે વેળા જે બનવાનું હોય છે તે બને છે માટે સમયને અનુસરીને ચાલો—

જે હોનાર વસ્તુ છે તેનો કદી અટકાવ કરવામાં આવે તો નળ, રામચંદ્ર અને યુધિષ્ઠિર સરખા મહા પ્રતાપી રાજા કદીએ પણ હુંખી થાત નહીં.

પત્નિની શીખામણુ.

રે રે યંત્ર રડી રડી વૃથ હરે, કરતો રહે શોક તું,
લાખો મુઆ કટાક્ષ બાણે કરી, તેવી દશા ભોગ તું.
નારી શિતલ છાય જાણી કરી, શરણે ગયા જે વળી,
જીવ્યા ન મહાવીર તે તો, નારીને કંદે પડી.

કોઇ એક ગામમાં એક સ્ત્રી રેંદીયો ફેરવતી હતી, ત્યાંથી એક સંન્યાસી જતા હતા, તેનાં કાનમાં રેંદીયાની ચીસ થતી સંબળાઇ, ત્યારે તેઓ કોઈને બોધ કરતા હોય તેમ તે રેંદીયાને કહેવા લાગ્યા. હે રેંદીયા? આ સ્ત્રી મને બમાવી ચકડોળે ચડાવે છે, એમ જાણું તું રૂદન કર મા, કારણ કે—સ્ત્રીના કટાક્ષ માત્રથીજ બલાં બલાની તારા જેવી જ્વમણુ દશા થાય છે. તો તું તો એના હાથમાં સપડાએલો છે, તો તું એવી જ્વમણુ દશાએ પહોંચે. એમાં શી નરાઈ; તેથી હે બાઈ, શોકને મુકી શાન્ત થા. અને જો કે, હવે તો તને આ નારી રૂપી કૃત્યાથી કીરતારખવાવે તોજ તું ઉગરી શકે તેમ છે, નહીં તો તારાં આયુષ એના હાથમાં છે.

તાતું હરણ કરી ગએલો રાવણ અનેક પ્રકારે સમ-
જાવી સમજાવીને થાક્યો. પરંતુ સીતાએ પતી
સીવાય અન્ય પુરૂષમાં દૈવતજ જોયું નહીં, ત્યારે
નિર ઉપાય થએલો રાવણ સીતાને વશ કરવા તેને
અનેક પ્રકારે ઠપ્પો આપવા શરૂ કર્યા તોપણ તેનું
હૃદય ડગતું નથી, જાણી પોતાની પત્નિ મંદોદ-
રીને જોતાવી સીતાની પાસે મોકલાવી, અને સીતાને સમજાવી

પોતાને તાબે કરવા અનેક પ્રકારનો યોધ કર્યો. પતી આજ્ઞાને
શીરમાન્ય ઠરનારી મંદોદરીએ પોતાના પતીને સીતાનો પરિત્યાગ
કરવા અર્થે ઘણો યોધ કર્યો, પરંતુ કામાન્ધ રાવણ તે ન માનતા
ઉલટો તેનાપર ક્રોધે લરાયો. છેવટે મંદોદરી ગઈ, અને સીતાની
આવી દુઃખી સ્થિતિ જોઈ તેનું પણ હૃદય લરાઈ આવ્યું, તથાપિ
શું કરે; રાવણની આગલ ક્રોધનું ચાલે તેમ ન હોતું, જાણી લાચાર
પણે જોતી, વૈદેહ પુત્રી કુબેરથી પણ શ્રેષ્ઠ વૈભવવાન અને સ્વર્ગથી
પણ શ્રેષ્ઠ, આ નગરનો અધિપતી વળી ત્રૈલોક્યને ઠંપાવનાર
એવો જે મારો પતી રાવણ તે તને તન મન અને ધનથી સર્વ
પ્રકારે સુખી કરવા ઇચ્છે છે. છતાં તું દુઃખનેજ શા માટે પ્રસન્ન
કરે છે, તે હું સમજી શકતી નથી. વળી તારા સુકોમલ અંગો કળે
કરીને દીવસે દીવસે ક્ષીણ થતા જાય છે, તારી સુંદરતા; તે સર્વ નાશ
થતી જાય છે વળી સમજ કે, જે સમય વ્યતીત થાય છે, તેમાં તારા
મૃત્યુનો સમય પાસે આવતો જાય છે. ત્યારે ઠહો, શું તને તારું
જીવિત પ્રિય નથી, માટે સમય વિનાની હઠ મુકી સુખી થવું હોય

તો તારા વિરહિ વ્યાકુળ થએલા રાવણના હૃદયને શાન્ત કર, અને લંકાની રાજરાણી થા.—

કુસમયે ભલો ન વરસવો, કુસમે ભલી ન ધુપ,
કુસમય ભલો ન બોલવો, કુસમે ભલી ન ચુપ.
કુસમય ભલો ન માંગવો, કુસમે ભલી ન લાજ;
સમય પડે સખ શોભતે, સમય સમય કે કાજ.

તેથી સમય વગરની હઠ તારો વિનાશ કરશે; કારણ કે સો યોજનના વિસ્તારવાલા સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરી તારો રામ લંકામાં આવી તને બચાવી શકે એ આશાજ ખોટી છે; તેથી સમજી જા; અને રાવણને તારો હૃદયસ્વર કરી સુખી થા.

મંદોદરી, તારું નામજ સતી છે; પણ તારા કૃત્યો સતીના જેવા નથી કારણ કે, તારા મોઢામાંથી નીકળેલા બોલો જો કે, મારા હિતદાયક હેખાય છે. પરંતુ પરિણામે રૌં રૌં નર્કનાં ઘોર ઠપ્પને ઉપ-જાવનારાં છે. જે સ્ત્રી પોતાના પતીને મુકી અન્ય પુરૂષને અથવા અન્ય દેવની ઈચ્છા કરે છે. તેવી કુલટાઓને હજારોવાર ધિક્કાર છે. માટે ઉપરથી સતીનો ડોલ રાખી અંતરમાં દુષ્ટ ઈચ્છા રાખનારી રાક્ષસ પરિન મંદોદરી જા, તને એજ ભવમાં બે પતી થાઓ એવો મારો શ્રાપ છે, ને તે થોડા દીવસમાં પુર્ણ થશે, લે હવે અહીંઆથી જલદી ચાલી જા. નહીં તો મારા ક્રોધ ચક્ષુ તને બાળી ભસ્મ કરી નાંખશે.

આ સાંભળી મંદોદરી થર થર ઝ્રુજવા લાગી. અને થએલા અપરાધો માટે ક્ષમા માંગવા લાગી વળી જે વાક્યો કહ્યાં તે પતી આજ્ઞા પ્રમાણે કહ્યાં છે. જાણી શાન્ત થવા વિનંતી કરી ત્યારે સ્ત્રીતાએ

કહ્યું કે મંદોદરી ઠામાન્ધ થએલા તારા પતીને સમજાવીને કહેજે કે

ધ્રુવ મંડળ આખો હટે, ધર્મ ઠઠી બદલાય,
સતી સત્ય મુકે નહીં, રવિ પશ્ચિમ જો થાય;
સિંહણ કદિ ભૂખે મરે, તૃણ પર દ્રષ્ટિ ન જાય,
પતિવૃતા મદથી મરે, પર પાસે નવ જાય.

મેઘ વિજ વાયુ થકી, મેઝ ચાહે ડગિ જાય,
આધિ વ્યાધિ આવી પડે, સતીનો ધર્મ ન જાય.
સતિ સત્યથી જો હટે, મહિ નવ ઝીલે ભાર,
સ્વર્ગ મૃત્યુ ભુતલ બધા, રહ્યા સત્ય આધાર.

આટલું કહેતાં પણ જો તારો પતી ન માને, તો તારે નિશ્ચય સમજવું કે અનિતિ માર્ગે ચાલનારા રાક્ષસ વંશનો હવે નાશ થવાનો સમયજ આવી ગયો છે, તે થોડા દિવસોમાંજ દ્રષ્ટિએ પડશે. આ સુવર્ણના કોટ, રતનથી ઝઝઝકાટ કરતી હીવાલો, તે સર્વ મારા ક્રોધરૂપી અગ્નિમાં બળી ખાખ થઈ જશે, ઘરે ઘરે સ્ત્રીઓ રંડાશે, અને પુત્ર પિતાને, તથા પિતા પુત્રોને, સમરભૂમિમાં પડેલા દ્રષ્ટિએ લાગશે. આવો સમય હે મંદોદરી, થોડાજ વખતમાં આવશે, તે તારો પતી આંખેથી જોશે. વળી સતીને સંતાપી શું કાયદો થાય છે, તેનું અવલોકન કરી રોશે. છેવટે પ્રાણુ ખોશે, અને આખા રાક્ષસવંશથી હાથ ધોશે. વળી રાક્ષસવંશથી હિણુ થએલી આ લંકા છેવટે ખીજાને હાથ જશે, એમાં જરાય શંકા નથી. માટે જા, અને આ ભયંકર આફતથી તારા પતીને બચાવી લે ને સમજાવ, અને છેવટે કહે કે—

ભૂખસે સિંહ તને તનકો, ન તણ નીજ ટેક ઓ ઘાસ ખવંચા,
ચાતકે સ્વાતિકો પાન કરે, સ્વપ્ને નવ અન્યકો નીર પીવંચા,
અંદન બાળીકે ખાખ કરો, મહાવીર સુગંધહુ રામ દેવંચા,
માન સરોવર કો તણ હંસ, ન તાકત સ્વપ્નમેં તુલ્ય તલેંચા.

આ સાંભળી મંદોદરી પોતાને ઘેર ગઇ, જ્યાં રાવણ સીતાને
વિષે શું કરી આવી, તે સર્વ સમાચાર પૂછ્યા. ત્યારે મંદોદરીએ
કહ્યું કે—

સ્વામી, માફ કરજું માનો, અને સીતાનો પરિત્યાગ કરો.
કારણ કે, એ રામપતિનું હરણ કરવામાં તમે મોટી ભૂલ ખાધી છે
તો તે ભૂલને સુધારો, અને સીતાને લઈ રામની પાસે સિધારો.
તમારાથી થએલા અપરાધોની ક્ષમા માગો. તેઓ દયાળુ હોવાથી
સર્વ માન્ય કરશે, એટલે કમોતે મરતી પ્રજા ઉગરશે. વળી—

સતીને સતાવી, નહીં સાર કાઠો,
હૃદયથી સતી નાર, હે કંથ છાંડો.
નહીં તો બધા વંશનો નાશ થશે,
પછીથી સતીએ, પતીનીજ થાશે.

સતીના પ્રભાવે, જશે પ્રાણ તારો,
થશે દૂર હે કંથ સૌભાગ્ય મારો;
સતીએ કરી, નાશ લંકાનો થાશે,
પતી ચોકડી ચૌહનું રાજ્ય જાશે.

રામને સનુષ્ય સમજવામાં ખરેખર તમે ભૂલ ખાધી છે. કારણ કે, ભૂલથી છછુંદરીને ગળી જનારો સર્પ, જ્યમ કાળને વશિ-
ભુત થાય છે, તેમજ તમે પણ ત્રૈલોક્યપતી રામને મનુષ્ય ધારી,
તેની પત્નિનું હરણ કરી, છેવટે કાળ પાસે ખંધાયા. સ્વામી ? તમે
નિશ્ચય સમજજો કે, આ સીતા, તમારા નાશ અર્થેજ ઉત્પન્ન થઇ
છે, પછી જેમ પતંગીઆઓ દીવામાં ઝંપલાય છે, તેમતમેએ તેનું
ગ્રહણ કર્યું છે. હવે મુકતાં ટેક જાય છે, અને રાખતાં પ્રાણ જાય
છે. ખરેખર, વગર વિચારે કરેલું કાર્ય કેવું હુઃખ ઉપજાવે છે,
તેનો ખ્યાલ કરો, અને હજીએ સમજો કે,—

સતી ના થઇ કામીની કોઇ કાળે,
તજીને પતી ના સતી અન્ય ભાળે;
તે માટે પતી ના હૃદયમાં લગાવો,
સતીને લઇને પતી પાસ જાઓ.

ન લંકા રહે હેમના કોટ ત્રુટે,
પતી વાંદરા આવીને નગ્ર લુંટે;
દેખાએ જરૂખાંચ મેડાં ને માળાં,
કરે ખાખ ખાળી પ્રભુ અગ્નિ કાળાં.

હજીએ કંઈ બગડી ગયું નથી. કારણ કે, સીતાને લઇ રામને
મળતાં તમારા દરેક અવગુણો ભૂલાવી, તેઓ તમારા પ્રત્યે જરૂર
દયા કરશે. કારણ કે શરણાગતનું રક્ષણ, એ રઘુવંશનું પરમ
દૈવત છે. તેને મુકી તેઓ તમારા પ્રત્યે ક્રોધે ભરાશે નહીં પણ

ઉલટું તમોને ધન્યવાદ દેશે. સ્વામી, નિશ્ચય સમજો કે રામની શરણે જવામાંજ બલાઈ છે. તેઓ દયાના સાગર છે તેથી તમારા અવગુણો ભૂતી જશે, અને ક્રોધોત્તેજ મરતી પ્રજા ઉગરશે. પરંતુ મહાઈ કહું નહીં માનો તો નિશ્ચય સમજજો કે,—

આ સીતા નહીં, કાળને આપ લાવ્યા,
પતી મૃત્યુ કાંઠે, અરે કેમ આવ્યા ?
દેખાએ ભલે, રૂપ રંગે રૂપાળી;
પરંતુ સતી નાગણી, નાથ કાળી.

ધરો ના હુકમમાં, કહું મારું માની,
ઠરો નાથ ન્યારી, સતી નાર જાણી;
નહીં તો પછી, વંશથી, હાથ ધોશો,
અરે કંથ માથે મૂકી, હાથ રોશો.

વિશ્વામિત્રનો યજ્ઞ પૂર્ણ કરી, મારીચાદિકનો નાશ કરનારા અને પોતાના બળવાન બાહુબળોથી શંકરના ધનુષ્યના સહજ દુકડા કરી કુગાવી દેનારા, એટલુંજ નહીં, પણ ત્રાટિકા જેવી વિકાળ રાક્ષસીને મારી, મુનિઆને નિર્ભય કરનારા, રામ—તે મનુષ્ય સમજી વેર કરવામાં, ખરેખર સ્વામી, તમે ભૂલજ આધી છે. તે ભૂલનું પરીણામ એટલું તો બચકર આવશે કે જેને યાદ કરી તમો એક દીવસ અનાથની પેઠે, નંત્રો દ્વારા અશ્રુઓ વરસાવશો. છતાં પણ તેથી ઉગરી શકો એવી તો આશા રાખતાજ નહીં. કારણ કે—

ચઢીનેજ આવે, સતી નાથ જ્યારે,
બહુ કંથ દેખાય, વિપરીત ત્યારે;
તે માટે હજુએ, ઉપાયો ઠરાવે,
અરે કંથ સીતા, પ્રભુનેજ દીજે.

નથી સૃષ્ટિમાં, અન્ય શું નાર જડતી,
અરે દ્રષ્ટિ, સીતા પરે કેમ પડતી !
તણ દે પતી, ન સતીમાંજ લોલે,
આ સીતા સદા, રામની સાથ શોલે.

જેટલો કાગ અને હુંસમાં ફેર છે, તેટલોજ રામ અને તમા-
રામાં ફેર છે. પણ તે તમને જણાતું નથી, તેનું કારણ, ફક્ત તમોને
ઉત્પન્ન થયેલો અભિમાન છે. જ અભિમાનને યોગે કરી, સાડું
અથવા નરસું, ભલું અથવા ખુરું, સમજવાની શક્તિ તમારામાંથી
નાશ પામી છે. નહીં તો રામ જેવા પ્રગળા પરાક્રમિ વીરથી વેર
કરી, તમારું અનિષ્ટ કદાચે કરત નહીં—

બાજસે વેર કરે જે કપોત, શીઆળ મથાવન સિંહ જગાવે,
કે સહુ હો બળવાન, તદાપિ નહીં ખર અશ્વ બરાબર આવે,
ઉંચસ નિચ ભલે બઢજાય, તદાપિ નહીં વહ ઉંચ કહાવે,
કામ પરે સખ જાનિ પરે, મહાવીર વ્રથા કોઇ ગાલ બળવે.

જનસ્થાનમાં ચોદ હજાર રાક્ષસ મારી છેવટે વાત્રી જેવા બળ-
વાન યોધાને એકજ બાણે સંહાર કરનારા રામ તે મનુષ્ય ? અરેજ,
સ્વામી મરણકાળે મનુષ્યની મતી જેમ ભ્રમિત થઈ જાય છે, તેવાજ

સમય તમોને પ્રાપ્ત થયો હોય તેવું જણાય છે. અને એ બધા સંજોગોને અનુસરી રૂપૃ સમજાય છે કે—“વિનાશ કાળે વિપરિત બુદ્ધિ.”

જ્યારે ખરાબ વખત આવે છે, ત્યારે મનુષ્યના વિચારો પણ બદલાઈ જાય છે, નહીં તો મારા હિતદાયક વચનો કહિપણ; તમોને ઝેર જેવા લાગત નહીં.—ખેર થયું તે થયું, હજીએ સમજો; અને—

મળી રામને આપ, જઈનેજ નારી,
ઠરે માફ તારી, બધી ભૂલ ભારી,
રહે માન તારું, નહીં કોટ ચુટે,
અરે કંથ તારો નહીં, કાળ ખૂટે.

તે માટે હજીએ ઠરીલે મિત્રાઈ,
નહીં યુધ્ધમાં રામ સાથે ભલાઈ,
હશે બાલુસમ લાગતાં વેણ મારાં,
પરંતુ થશે હાલ ખૂરાં તમારા.

સ્વામી, રામના જેવા દયાળુ અને ધર્મમાં પરિપૂર્ણ નરો, શોધતાં પણ, મળવા મૂશ્કેલ છે, કારણ કે, ભૃગુમુનિએ એક સમયે વિષ્ણુની છાતીમાં લાત મારી હતી, છતાં વિષ્ણુએ ભૃગુ પાસે હાથ જોડી ક્ષમા માગી હતી, અને કહ્યું હતું કે, તમારા ચરણોને બહુજ તરફી પડી, તેથી દાસના દોશો ક્ષમા કરશો. અપરાધો ભુલી જશો, અને દયા કરશો. એવા દયાળુ પ્રભુથી વેર કરતાં નિશ્ચય સમજો કે—

આ લંકા મહી રામની આણુ ફરશે,
વિજય મળા યુધ્ધે, પ્રભુનેજ વરશે.
હશે દેવ તે, બંધિથી મુક્ત થાશે,
પતી લંકામાં, રામનું રાજ્ય થાશે.

જેનાથી કરીને હુદય ગર્વ કરતો,
તેને કંથ જશે સમર વીચ મરતો.
અનિત્યે કરી યુધ્ધમાં, સર્વ મરતા,
જશે શોષિતો ના, પ્રવાહોમાં તરતા.

એકવીશવાર પૃથ્વી નક્ષત્રિ કરનાર પરશરામ પણ જેનાથી
પરાજય પામી વન પ્રાસ્થાન કર્યું તેનાથી યુધ્ધમાં જીતવા ઇચ્છા
રાખનાર હે રાવણ, હજી પણ સમજ કારણ કે પતંગોને મરણ
કાળેજ પાંખોમાં બળ આવે છે. તેમજ તમને પણ આ વખતે
અભિમાન થયું છે તે કાંઈ સારું પરિણામ નહીં લાવે, પરંતુ
તમામ રાક્ષસ વંશનો નાશ કરશે. રામથી થએલું વેર આ શંકરથી
મેળવેલી સુવર્ણની લંકાનો વિનાશ કરશે, વળી ઉપરથી દેખાવડી
પણ અંતરમાં ભરેલા ઝેરના જેવી આ સીતા તમારા આખા વંશનો
નાશ કરશે સ્વામી—

મુનિ નાર સિદ્ધા થકી મોક્ષ પામી,
છતાં આગળયો ના હજી કેમ કામી,
હણ્યો બાણ એકે જેણે વીર વાલી,
તેની પત્નિ આ નાગણી નાથ કાળી.

કમળ પુષ્પ જેવી બલે લાલ્ય નારી,
પરંતુ ન બુલે અરે તું સુરારી.
દેખાયે બલે પાત્રમાં ઝેર સાફ,
પરંતુ હણે પ્રાણ પલ્લમાંજ તારફ.

જેના પ્રભાવે સમુદ્રમાં પથ્થરાઓ પણ તરતા દેખાઈ છે,
છતાં પણ હે સ્વામી, એ રામ, હજુએ પણ તમને મનુષ્ય
સમજાય છે ?

સ્વામી. નિશ્ચય સમજજો કે, વાલીને નાશ કરનારો તે
તમારો નાસ કરશે. ખરદુષણ, અને તિસરાંને કાણુ માત્રમાં માર-
નારો તમને પણ મારશે; ચીકણા ગોળાની લાલસા વડે સમિપમાં
ગળેલો, મકોડો જ્યમ પોતાનાં પ્રાણુ શુભાવે છે, તેમજ આ
મયાવિ સીતાને ગ્રહણ કરતાં તમારે પણ 'પસ્તાવું' પડશે.

પ્રબળ ધાર વાળી. આ ઝેરી ઠટારિ,
હૃદય હયો અરે, કંથ સીતા વિચારી.
ડગે મેરૂં ઠદિએ, પડે આલ ત્રુટી,
છતાં ન શકે, તું સતી લાજ લંટી.

સતી ક્રોધ થાતાં, બળી ખાખ થાશે,
અરે કંથ તારો, તાહાં ગર્વ જાશે,
નહીં માનશે જો કહ્યું, આજ માફ,
મહાવીર થાશે, ભહું નાંજ તાફ.

આ પ્રમાણે સાંભળી રહેલો રાવણ ક્રોધ કરી બોલ્યો. કામિની, તારી બુદ્ધિ નાશ થયેલી છે, કારણ કે હજી તું મારા પ્રભાવને જાણતી નથી. તેથીજ રામના પરાક્રમને વખાણ્યાં કરે છે. પણ તને ખબર નથી કે, આખી સૃષ્ટિમાં દેવ અને દાનવો મહારાથી થરથર ઝુજતાં દેખાય છે. તો એ મનુષ્ય રામ શું વિસાતમાં છે; મારો એકજ બાણ તેના તમામ સૈન્ય સાથે અને જેના તું એટલાં બધાં વખાણ કરે છે, તે રામનો પ્રાણ લેવા શક્તિવાન છે. એવું જાણીનેજ મેં તેનાથી વેર કર્યું છે. રામ મને જીતી શકે, અથવા રણ સંઘામમાં મારી શકે, એ આશાજ રાખવી નહીં. કારણ કે મહારા બળતી મુને સંપૂર્ણ ખાતરી છે. તેમાં વળી સુપૂર્ણખાતરી દીન દશા જોઈ મારા હૃદયમાં બળતી ક્રોધાગ્નિમાં એક પ્રકારનો વધારો થયો છે. માટે:—

હજી હું રામને આજે નહીંતો, માત્ર મુજ લાજે,
ભુજા આ રામને કાજે, હવે તો શસ્ત્ર આ સાજે.
કરું હું નાસ જઈ તેનો, હવે ડર રાખવો કેનો,
જો કાખ્યા નાક ને કાનો, તો કાપું શીશ હું તેનો.

સુંદરી તને રામનો ભય લાગતો હોય તો ભલે પણ મારા મનમાં તો એ રામ એક જંતુ સમજાય છે. જો કે બ્રહ્માએ મારા કપાલમાં લખેલું છે કે મારું મૃત્યુ નર અને વાનર ને હાથે થશે તોપણ આ સમયે મુને જરાએ ખીક લાગતી નથી. કારણ કે—“ સાઠે બુદ્ધિ નાહી ”—ઘરડાં થયેલા બ્રહ્માની બુદ્ધિ લખવા ટાણે ઠેકાણે નહીં હોય તેથીજ તેણે આ પ્રમાણે લખી

દીધું છે સુંદરી રામને હાથે મારું પ્રાણ્ય થવું જો કે અસાધ્યજ છે. તોપણ વિધી લેખને અનુસરી કહાવ્ય થાય તોપણ શું થયું આ લંકાનો અધીપતી જે રાવણ તે લંકા કરતાં શ્રેષ્ઠ વૈભવ પ્રાપ્ત કર્યા પછીજ લંકા રામને સોંપશે એ તારે નિશ્ચય સમજવું કારણ કે મારો નાસ કરનાર ત્રેલોક્યનો ધણી વિષ્ણુ સિવાય બીજો નહીંજ હોય એ હું સારી રીતે જાણું છું. કામિની રામની સાથે વૈર કરવામાં મુને બેડ બાબુનો લાભ દેખાય છે તેમાં એક તો એ કે લંકાને મુકતાં સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ બીજું રામને હાથે મરતાં કોઈથી પણ પ્રાપ્ત ન કરી શકાય, એઓ મોક્ષ થાય છે. એમ જાનીનેજ મેં સીતાનું હરણ કર્યું છે તેને તું પાછી આપવા કહે છે એ તારી મુર્ખતા નહીં તો બીજું શું કહેવાય.

નહિ આપું નહિ નહી ફરું પણ એ પ્રાણની સાથ,
મળું નહી સ્વપ્નાં મહી સીતા લઈ રઘુનાથ.

એટલું બોલે છે એવામાં મોટો કોલાહલ થતો સંભળાયો. અને બે રાક્ષસો આવી રાવણની સન્મુખ ઉભા રહ્યા આખરે હુકમ મલતાં તેવો બોલ્યા કે સમુદ્રમાં પથ્થરની પાજ બાંધી રામનું લયંકર સૈન્ય લંકામાં ધસતું આવે છે. માટે, હવે જે સમય જાય છે. તેમાં આપણી હાર અને દુશ્મનની વિજય સમજાય છે. સેવકોને આ પ્રમાણે બોલતાં સાંભળી રાવણ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

પરાક્રમી અગંદ.

ધન ગરજે ધનધોર, વર્ષશે કે નહિ પાણી,
રૂઠન શ્વાન જન ભાગ્ય, કહોલે કોણ પિછાણી.
ઉતમ મધ્યમ શ્રેષ્ઠ વર્ષ, જાએ કેા જાણી,
જન્મ મરણનો સમય, સમજી લેસે કેા પ્રાણી.

વળી પુર્ણ ગર્ભ પ્રેમહા વિશે, નહિ પુત્ર પુત્રી સમજાય છે,
મહાવીર વહવું ભવિષ્ય એ, ખોટું માત્ર ગણાય છે.

રામ અને સીતાનાં સ્વયંવર સમયે, લગ્ન ધરનારા જોસી બ્રહ્મનાં પુત્ર હતા,
લગ્ન સમયે સર્વ અહો પરિ પુર્ણ હતા, કન્યાદાન કરનાર પૃથ્વી પતી જનક રાજ
હતા, અને તે દાન લેનાર ત્રણ ભુવનનાં સ્વામી રામ હોવા છતાં, સીતા રાક્ષસોના
નિવાસમાં કષ્ટ પામે, એ કર્મ ગતિ નહિ તો શું કહેવાય? માટે આ ઉપરથી સિદ્ધ
થાય છે કે-પ્રારબ્ધ અથવા ભવિષ્યની કોઈને ખબરજ પડતી નથી.

મહિસુતા.

જેઓમાં વિદ્યા, તપ, દાન, જ્ઞાન, અને સારો સ્વભાવ, ગુણ, કે ધર્મ એમાંનું કંઈ પણ હોતું નથી. તેઓ પૃથ્વિને ભાર આપનાર પશુ રૂપે છે. તથાપી આ લોકમાં મનુષ્ય રૂપે ફરે છે.

વેદનું નિત્ય અધ્યયન કરો. વેદમાં ઠહેલા કર્મ સારી રીતે કરો. વૈદિક કર્મથી ઇશ્વરનું યજન કરો, પાપનાં પુંજનો નાશ કરો, સંસાર સુખમાં દોષનું અનુસંધાન કરો, આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરવાની ઇચ્છાનો વ્યવસાય કરો અને પોતાના ઘરમાંથી તુર્ત બહાર નિકળો, વનમાં વાસ કરો.

અનર્થ કરવાની રૂચીવાળા કોણે મિત્ર, પુત્ર, અને બંધુવાળું આ વિચિત્ર કપટ-જકત રચ્યું છે. કોણ કેનો ચાકર, કોણ કેનો મિત્ર, અથવા કોણ કેનો માણસ, ખરેખર આ જીવ લોક સ્વપ્નામાં જોવાયલાં ઇંદ્રજાળનાં સરખો છે—

મહિસુતા.

લક્ષ્મી હોલાના જેવી અંચળ છે વિષયનાં રસો પરિણામે નિરસ છે શરીર વિપત્તીનો ઘર છે પુષ્કળ સંખ્યતી મોટું મરણ છે. લોકો મોટા શોકથી ભરપુર છે અને અબળાઓ નિત્ય દુઃખ દેનારી છે તો પ્રણ અરેરે અજ્ઞાની પુરૂષો સંસારનાં ઘોર માર્ગમાં રચ્યાપચ્યાજ રહ્યા છે—

જેઓ પરમાર્થ વસ્તુને માટે નિશ્ચયપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યા કરે છે તેઓ પૃથિવ પર ભાગ્યશાળી ગણાય છે બાકીનાં તો ભ્રમરૂપી અંધારી કોટડીમાં ભટક્યાજ કરે છે—

જે વૈરાગશ્રીલ મનુષ્ય સદાય સર્પની પેઠે મનુષ્ય સંગ કરવાની ઇચ્છા કરતો નથી સળની પેઠે સુંદર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે તથા પરિણામે દુઃખ દેનાર વિષયોને વિષ સમાન માને છે તે પરમહંસ વિજય પામે છે.

માગી આણંદનું નિરસ અને તે પણ અંકજ વખત લોજન. પથારીમાં પૃથિવ. મિત્રાદિકમાં ફક્ત પોતાનો દેહ. જીનાંપુનાં વસ્ત્ર, અને ફાટીદુટી સો થિંગડાંવાળી ગોદડી. આવી સ્થિતિ આવી પડવા છતાં, મનુષ્યને અરેરે, વિષયો છોડતા નથી.—

લંકામાં પવન પણ સમયને અનુસરીને વાતો, દેવતાઓ બાંદીબાનું સેવતા મેઘ ઘરે ઘરે જળા પુરુષ કરતો, અને અગ્નિ, ઇન્દ્ર અનુસાર પ્રદિપ્ત થાતી એવા બળવાન રાવણથી સુરક્ષિત લંકા, આજે વાનર અને રીંછોથી ભરપુર દેખાય છે. જ્યાં જોઈએ ત્યાં રામનો ‘વિજય થાઓ.’ એવી પ્રતિધ્વનિ થાય છે. રાક્ષસો કંપિત અને શંકામય હૃદયે જ્યાં ત્યાં નાસતા દૃષ્ટિએ પડે છે, ત્યારે લંકાનો સ્વામી રાવણ કેટલાક મંત્રીઓ યુક્ત, દરબાર ભરી દશરથ પુત્ર રામને કંઈ રીતે મારવો, તેનો વિચાર કરતો, જણાય છે, તેવામાં ભયંકર ગર્જનાં કરતો અને જેનાં હાથમાં પર્વતનાં જેવી વિશાળ ગદા શોભી રહી છે, એવો બળવાન વાલીનો પુત્ર અંગદ કેટલાક રાક્ષસોને હઠાવતો, અને સાંમે થયેલાને ગદા વડે સંહાર કરતો, રાવણની સમીપ આવતો જણાય છે. અંગદને પોતાની સામે નિર્ભયપણે ઉભેલો જોઈ રાવણ બોલ્યો—

કોણ કોણ રે વાનરા, કેમ લંકામાં આવિયો,

અંગદ—ચોર કોણ છે રામનો, તે જોવા હું આવિયો.

વળી હે રાવણ ઘણા દિવસથી લોક નામજ સાંભળતો હતો. પણ હવે તો પ્રત્યક્ષ જોડું છું. એ પણ અહો ભાગ્ય, પરંતુ પુલસ્ત્ય કુળ ભુષણ રામપત્નિનું હરણ કરી, સુખી થવા ઇન્દ્ર રાણનાર લંકેશ હવે તું જેટલો સમય જીવતો છે, તેટલા સમયમાં મહાક કહ્યું. માની સીતાને લઈ, રઘુનાથ પાસેજ અને તેનાં

ચરણોમાં મસ્તક નમાવ, તેજ કલ્યાણ છે. નહિ તો નિશ્ચય
સમજજે કે પાપાત્મા તારો વિનાશકાળ સમીપમાં આવી ઉભો છે.
કારણ કે—

બહુ ગર્વથી જાણજે નાશ થાસે,
મસ્તક બધા યુધ્ધ માં તો ઠપાસે,
સીતા હરી કામ વિપરીત કીધો,
હાથે ઠરી મૃત્યુનો માર્ગ લીધો.

કુશળ ત્યાં લગી છે કે-જ્યાં સુધી રામે ધનુષ્યમાં ત્હારો નાશ
કરનારો બાણ ચઢાવ્યો નથી, કુશળ ત્યાં લગી છે કે-જ્યાં લગી
વાનર પતી સુગ્રીવે. આ લંકાને નાશ કરવા અને રાક્ષસ કુળને
સંહાર કરવા હુકમ કર્યો નથી, વળી નિશ્ચય સમજ કે કુશળ ત્યાં
સુધીજ છે કે-જ્યાં સુધી હું તારી પાસેથી રામાદળમાં પાછો ગયો
નથી. મ્હારા જતાંજ રામનું મ્હોટું સૈન્ય લંકામાં ચઢી આવશે, ને
આતારા નગરને ખેદાન મેદાન કરી, તારો પ્રાણ લઇ, છેવટ સીતાને
લઇ ચાલ્યા જશે. તેથી સંપૂર્ણ વિચાર કરી નેજ મુને જવાબ
આપજે. પણ એટલું તો તાહારે નિશ્ચયે સમજવું કે--

અનિતે કરી લંકાનું રાજ્ય ખોશે,
થઇ અંધ દશ ઠંધતું ખુબ રોશે,
અનિતે કરી યુધ્ધમાં વીર મરતા,
જસે સોણિતો પ્રવાહોમાં તરતા.

એવું બન્યું નથી, તેટલામાંજ ત્હારે વિચાર કરવાની જરૂર છે.

કારણ કે ખેતર સુકાઈ ગયા પછી વરસાદ નકામો છે, તેમજ પાછ-
ળથી વિચાર કરવો એ નિર્થક થઈ પડશે;

વળી—

નથી ચાલતો રાજ અધર્મ કીન્હે,
નથી ચાલતો રાજ વિગ હંડ લીન્હે,
નહી સાંભને હામનો લેદ લાળે,
નહી રાજ તેનું ટકે ચીર કાળે.

એ રાજનિતી તું સારી રીતે સમજ તો હોવા છતાં, જેમ
મરણકાળે ટીળીને પાંખો આવે, તેમજ તને આ સમય અભિમાન
થયો છે, તે તારો વિનાશ કરશે. સમજતો નથી, તો હું પાપી-
પાપજ તાહારો નાશ કરશે.

બહુ રાગ રંગો લોગવી, આખેર ગાદ્યા જાય છે,
હુશીયાર કે નિર્બુધ્ધિ પણ, એમાંજ ઘોડા ખાય છે,
જેનું બનેલું દેહ આ, તેનુંજ આખર થાય છે,
મહાવીર લે નિશ્ચયે ઠરી, થઈ મુર્ખ કાં લપટાય છે.

માટે માહાઈ કહ્યું માન, અને સીતા યુક્ત રામ પાસે જા,
તેમાંજ ભલાઈ છે, નહી તો નીશ્ચયે સમજ જે કે-તાડ મૃત્યુજ
આવ્યું છે.

બસ, બસ, ઓમરઠટ જાણે છે કે, આ સમયે, તું કેની
આગળ ઉભો છે? એક હાથમાં કૈલાશ પર્વતને ઉપાડી લેનાર, અને
ત્રેયલોકને ધુળવનરા રાવણની સામે રામ? ખરે-તું મને ઓળખતો
નથી, માટે ક્ષમા કરું છું, પરંતુ સાંભળ--

ખાંધ્યા છે જમ કાળ, ઇંદ્ર પણ થર થર કંપે,
 ખાંધ્યા છે જમ કાળ, દેવ પણ ક્યાં સઠજાંપે,
 ખાંધ્યા છે જમકાળ, રામસું છે મમ આગે,
 એવા અગણિતરામ મુલા છે આસર લાગે,
 વળી જઇ કેજે તે રામને, લંકાતજી જો ના ગયો,
 તો જાણજો નીશ્ચે કરી, સંગ્રામમાં માર્યો ગયો.

એવું પરાક્રમ હજી તારા રામે કર્યું હોય એમ સમભવતું
 નથી, વળી હે-અંગદ તું વાલીનો પુત્ર હોવા છતાં તારા પિતાનો
 નાશ કરનાર, શત્રુ, રાનની સેવા કરતાં, જરા પણ સંરમાતો નથી ?
 ધિકાર છે, ધિક્કાર છે. તારા જેવા કુલાંગાર પુત્રોને, કે-શત્રુએથી
 ડરી, માથું નમાવે છે, અને પોતાના પવિત્ર કુળમાં ડાઘ લગાવે છે.—

અંગદ—

તું શું જાણે રામ, જગતનાં છે જે સ્વામી,
 તું શું જાણે રામ, થયો છે મુરખ કામી,
 તું શું જાણે રામ, દુષ્ટ સીર જેણે કાપ્યાં,
 આજ નથી તે દુષ્ટ, ભકત જેણે સંતાપ્યા,
 વળી જો નમશે નહિ રામને, માર્યો જશે સંગ્રામમાં,
 લંકાતજો વેલવ બધો, કંઈ આવશે ના કામમાં.

રામનો સેવક થવાથી હું કુલાંગાર થયો ? અરે અભિમાની
 તને હજીએ સુઝતું નથી કે—રામનો પ્રભાવ કેટલો બધો ઐશ્વર્ય છે.

અધર્મ સાર્ગે ચાલનારો મારો પિતા તો શું. પણ તેના જેવા અશંખ્ય યોધાઓ આ રામને હાથે માર્યા ગયા છે, અને હનુએ માર્યા જાય છે. માટે રાવણ ? નિશ્ચય સમજજે. કે—અધર્મની હોડીમાં ચઢેલાઓને આ રામજી ડુગાવનાર છે, તેમાં જરાએ સંદેહ નથી. કારણ કે—

હિરણ્યાક્ષનો બલ ક્યાં ગયો, વળી ક્યાં ગયો એ સુરમાં પલમાં વિહારી રામ, તેનો કરી નાખ્યો ચુરમાં, આવી ગયા આ સૃષ્ટિમાં, મુજ પિતાથી પણ વીરમાં આજે નથી કાયમ રહ્યા તે શુરને વલ્લી ધીરમાં.

એ સર્વે ક્યાં ગયા, તે તને સમજાય છે ? ઇલવ, વતાપી, કળંધ, અને ત્રિસરા, એનાં નામો—નિશાન મિટાવી દેનાર પણ—એજ રામ હતો કે જે—આજે લંકામાં પોતાની વૈર રૂપી અગ્નીને, શાન્ત કરવા, અને તારા રક્તથી પોતાનાં ચળકતા બાણોને રનાન કરાવા ચઢી આવ્યો છે. રાવણ તેં સીતાનું હરણ કર્યું નથી, તથાપી તારા નાશ કરનારા મૃત્યુનેજ આસરો આપ્યો છે. એમ નકી સમજજે વળી સુનેલા સિંહને જગાડતાં શું કાયદો થાય છે, તેનું અવલોકન કરજે ? તે ગિંપરાંત જે વીરતાનું તું અભિમાન કરે છે, તેવી વીરતાં તો મહારા જોવામાં—ક્યાંએ પણ આવી નથી. જનકપુરમાં ધનુષ્ય તોડી સીતાને ન વરતાં છેવટે ચોરી કરી રામની ગેર હાજરીમાં સીતાને તું લાવ્યો છે, તે શું વીરતા કહેવાય ? વળી તારી જે બેહુન સુર્ણપંખા તેના નાક, કાન, કાપી લેનારા રામ તેનો મોઢાવેલો એક સેવક કે જેણે આ સુવર્ણની લંકાને બાળી ખાખ કરી, એટ-

હુંજ નહીં પણ તારાપુત્રને પણ મારી આદ્યો ગયો, છતાં તુ તેનો વાંકો વાળ પણ કરી શક્યો નહીં, તે શું વીરતા કહેવાય? વળી-તારી વીરતા ઘણી જગાએ મારા જોવામાં એવીજ રીતે આવી છે તેનાં શું વખાણ કરું. તથાપી એ અધમ—

કોણ વીર દશ શીશ વીસ, બુજ છે ધિકક તારા,
કોણ વીર દશ શીશ નીચ, સેવક સહુ તારા.
કોણ વીર દશ શીશ સહસ્ર, બુજમાં બંધાયો,
કોણ વીર દશ શીશ, પેટ પથ્થર નહિ આયો.
વળી તુજ કે કોઈ અન્ય રાવણ, છુપ્યો તાતની કાખમાં,
લાતુ ઘણી મારી હતી તેં, બુલિયો શું વાતમાં.

તે ઉપરાંત તારા પરાક્રમો મારાથી એક પણ છાનાં નથી-કારણ કે હું તને બાદ્યવયથી જાણું છું. તેમાં જ્યારથી તેં રામ સાથે વેર ઠર્યું છે ત્યારથી તો તારા પરાક્રમો શમર બુમીમાં પ્રત્યક્ષ જોવા ઇચ્છું છું. તેથી એ કામાંધ—હવે તૈયારી કરી રાખજે. કારણ કે—બલવાન અને બળહીનની પરિક્ષા સમર બુમીમાં થાય છે? તેવો સમય તને આફ્રિકાજ પ્રાપ્ત થયો છે, તો ત્યાં તારી બહાદુરી બતાવવાને બુઝી જતો નહીં? લે હવે હું જાઉં છું, પરંતુ એટલું કેહેતો જાઉં છું કે—

હજી ગયો ન માન, સિંધુમાં શિવ ઉતરાની,
છતાં મુર્ખ અજ્ઞાન, થયો પ્રભુતા નવ જાની.
હજી ગયો ના માન, અક્ષયનો જીવન જાતાં,
છતાં નહી સમજાય, ચોર સીતાનો થાતાં.

શુર્વણ લંકા ખાખ થઈ, કોટ ઘણા તુટી ગયાં,
છતાં પ્રભુ આગળ્યો નહી, નેત્ર કેમ પુટી ગયાં.

હવે છેલ્લો જવાબ ગાપ અને સત્વર કહી દે કે સીતા પાછી
આપી, રામને મરતક નમાવે છે. કે—જમરાજ પાસે સીધાવે છે.

રાવણ—

રામ ચઢે કે શિવ ચઢે, કાલ હું લેય કમાન.
સીતા કદી આપું નહી, જ્યાં તક છે ઘટપાન.

મહિસુતા.

મુખ સો પુત્રો કરતાં ગુણવાન એક પુત્ર સારો,
ઠારણ કે એક ચંદ્રમાં આખા સંસારના અંધકારને દુર
કરે છે. પરંતુ લાખો તારાઓ કંઈ પણ કરી શકતા નથી.

જનક રાજાની પુત્રી ક્યાં, અને તેનો દસ મસ્તક-
વાળા રાવણને ઘરે નિવાસ ક્યાંથી. માટે નિશ્ચયપૂર્વક
જન્મનાં કર્મોજ કળાદાઈ થાય છે.

ગુણ એ રૂપનું ભુષણ છે શીલ એ કુળનું ભુષણ છે
સિદ્ધિ એ વિદ્યાનું ભુષણ છે અને ઉપભોગ કરવો એ
ધનનું ભુષણ છે.

અસત્ય બોલવા કરતા મૌન્ય રહેવું શ્રેષ્ઠ છે. પારકી
સ્ત્રી સાથે ગમન કરવા કરતાં નપુસ્કપણે રહેવું શ્રેષ્ઠ છે
અને પારકી દૈલત પર નિર્વાહ કરવો તેનાં કરતાં લિક્ષા
માગવી શ્રેષ્ઠ છે અને પારકી નિંદા કરવા કરતાં પ્રાણ
ત્યાગ કરવો શ્રેષ્ઠ છે.

રાજાનાં મનની વાત કૃપણ પુરૂષનું દ્રવ્ય દુર્જન
મનુષ્યનાં મનોરથ સ્ત્રીયોનાં ચારત્ર અને પુરૂષનાં ભાગ્યો-
દય એટલાની ખબર દેવતાઓને પણ નથી પડતી તે
મનુષ્ય શા હિસાબમાં.

મહિસુતા.

સતયુગમાં રણુકાને માટે, ત્રેતાયુગમાં સીતાને માટે, દ્વાપરયુગમાં દ્રૌપદીને માટે, વૈર થયું પણ કળયુગમાં તો સ્ત્રીઓને માટે ઘરેઘરે વૈર થાય છે.

આ સંસારમાં કોઈ જગોયે વિદ્વાનોની વાર્તા થાય છે અને કોઈ જગોયે મહીરાથી મહોન્મત થએલાઓ વચ્ચે ક્લેશ થાય છે કોઈ જગોયે નાના પ્રકારના વીણાના મધુર નાદ થાય છે તો કોઈ જગોયે હાથ હાથના પોકારો સાંભળાય છે; એવા વિષયોથી ભરપૂર આ સંસાર અમૃત રૂપ છે કે ઝેર રૂપ છે, તે મારા સમજવામાં આવતું નથી.

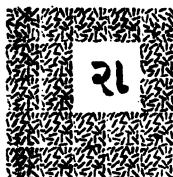
પૃથ્વીમાંથી વિદ્વતા ગઈ પડિતપણું ગયું, સાંભળનારાઓના હૃદયમાં વધતું જતું અજ્ઞાનપણું, જ્ઞાન આરણ્યોમાં ગયું, વાતો, ગીત, વિનોદ અને વાક્યરચનાની યુક્તિથી સર્વ જગત રંજન થયેલું છે; તેમજ જ્યોતિષ વૈદ્યક એ વિગેરે સઘળું કળયુગમાં ક્ષુદ્ર અર્થાત નીચ લોકોમાં ગએલું છે.”

૬૯ નિશ્ચય.

વેદો કહે, પિત્ત કફથી મરે છે,
યોતિષ કહે, ગૃહગતિયો નડે છે,
ભુવા કહે, ભૂત વળગાડ જાનો,
પ્રારબ્ધ કર્મ બલવંત, સૌમાંજ માનો.

મનોર્થો હૃદયમાં છર્ણ થયાં, અને જીવાની પલ્લુ આસ્તે આસ્તે ચાલવા લાગી,
શરીરમાં રહેલા શૌર્ય જેવા ઉત્તમ ગુણો ગુણુને ન જાણનાર વિના સર્વ નિષ્ફળ ગયા
અને મળવાન કાળ વિપરીત સમયે ત્વરાથી આવતો દેખાય છે છતાં પણ હે પ્રાણી
હજીએ તને ગોવિંદ નામ હૃદયમાંથી બહાર પડતું નથી કેવું આશ્ચર્ય ?

૨૧

વણુના દરબારમાંથી પાછો ગએલો અંગદ વાનર
પતી સુગ્રિવને મળ્યો. અને ત્યાંથી સર્વે રામની
પાસે ગયા. જ્યાં સીતા નહીં આપવા માટે
રાવણે કહેલા, છેલ્લાં શબ્દો, રામને ટહી સંભ-
ળાવ્યા. ને વગ્રી ટુંકમાં એમ પણ કહ્યું કે “ન ભુતો ન ભવિષ્ય તે”

સુધ્ધ શિવાય સીતા કોઈ રીતે પણ મળે તેમ નથી. માટે અન્ય વિચાર ન કરતાં સત્વર રજા આપો, અને પછી જીવો કે અધર્મ માર્ગે વિચરતા દુષ્ટ રાક્ષસોને આપણું વાનર સૈન્ય કેટલી વારમાં પરાજય કરે છે, ને અનીતીનાં માઠાં પરિણામ કેવાં આવે છે, એ પણ લાંકેશ ને સમજાય. તે ઉપરાંત જે લાંકાનો સ્વામી શંકરની કૃપા વડે રાવણ થયેલ છે, તેજ લાંકાનો સ્વામી તમારા પ્રતાપે ભલિષણ થાય છે. તેથી સમજાય છે કે-અંતે “ધર્મોજય ને પાપે ક્ષય.” થાય છે:—

હું જીવતો છું ત્યાં સુધી સીતા કોણ લઈ જનાર છે? આ વાક્યો શ્રવણ કરી. લક્ષ્મણને ઘણાજ ક્રોધ ચઢ્યો, તેથી તેઓ બોલ્યા કે વડીલ બંધુ એ દુષ્ટ રાક્ષસને હું મહારા એકજ બાણ વડે નાશ કરિશ માટે કૃપા કરી આજ્ઞા આપો કે હું આ ભયંકર સૈન્ય સાથે જઈ શત્રુનાં શરીરનાં હજારો ઢુકડા કરી. વિજયમાલ લઈ ઉલેટી લાંકાની રાજ લક્ષ્મી? તેને તમારી પાસે ઘસડી લાવું છું.

લક્ષ્મણના મુખે આવા વચનો શ્રવણ કરતાં રામ બોલ્યા બાઈ એટલી ઉતાવળ ન કર, કારણ કે રાવણને એજ વચનો કહેવાં ઘટે છે. વીર પુરૂષોએ કરેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રાણાંત પર્યંત સુધી પાળે છે, પરંતુ ભયથી ડરી જતા નથી, જે ભયથી ડરી જાય છે, તે વીર પુરૂષો નહીં, બલકે કાયર કહેવાય છે. માટેજ કહ્યું છે કે—

ખરેખર વીર પુરૂષ જે, કહીને નાજ તે કરતા,
ખરેખર વીર પુરૂષ જે, ચઢી રણ ભુમિ ન ડરતા.

ખરેખર વીર પુરૂષ જે, વચન ને કાજ તે મરતા,
ખરેખર વીર પુરૂષ જે, નહી તે શત્રુથી ડરતાં.

સંકટ સમયમાં પણ ધિર્યને ધારણ કરવી, અને
સહસા કરવામાં અગ્રેસર થવું એ વીર પુરૂષોનું પ્રથમ લક્ષણ છે
તે લક્ષણ આ રાવણમાં હોય; તેમાં શું આશ્ચર્ય ? તથાપી—

નાશ કરું સંગ્રામમાં, જો શિવ રક્ષક હોય,
ખળી હોય કે નિર્ખળી, જીવત ખચે ન કોય.

રાક્ષસોનાં નાશ માટે ઠરેદ્વી લિખ્મ પ્રતીજ્ઞા, તે રાવણનાં
મૃત્યુ પછી પૂર્ણ થશે માટે સુગ્રીવ, તમારું મોટું સૈન્ય લઇને
જાએ અને લાંકાના ચારે દરવાજા રોકી યુધ્ધ શરૂ કરે. તેટલામાં
હું પણ આવું છું. વળી રાક્ષસોને નાશ કરવા અર્થેજ દેવતાઓએ
નિર્માણ કરેલું બાણ જે આજ સુધી કોઇ હીવશે પણ મેં ધનુષ્યમાં
ચઢાવ્યું નથી. તેથીજ એ દુષ્ટોને નાશ કરીશ ધર્મનો જય, અને
અધર્મનો પરાજય કરી, લોકોને નિર્ભય કરીશ.

હવે આપણે લાંકા તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ, જે વળતે રામ શત્રુદિક
સજી યુધ્ધ માટે તૈયાર થતાં દેખાય છે, તે વળતે લાંકાપતી
રાવણ, સીતાને કઇ રીતે વસ કરવી, તેના ઉપાયો કરતો જણાય
છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે—

હૃદયમાં જેહને લાગી, કટારી પ્રેમની ભારી,
મૃત્યુને ભેટતા પણ જાણતો કે પ્રાણની પ્યારી.
થઇ આસકત તે સરપો, ગ્રહે છે દોરીઓ જાણી,
છતી આંખે થએલો અંધ જે કામાંધ છે પ્રાણી,

લંકાને રામના સૈન્યે ઘેરો ઘાલ્યો છે, એમ જાણ્યો હોવા છતાં કામાંન્ધ રાવણુ સીતાને પોતાને તામે થવા—પ્રયત્ન કરતો દેખાય છે. તેથી સમજાય છે કે—કામાંન્ધ જીવોને બુલાવી નાશ કરનારી તેની કામનાંજ હોય છે. અને તે કામનાં ને યોગેજ તેઓ વિકલા કાળનાં મોંઢાંમાં સપડાઈ જાય છે; જેમકે—કલપિત જલની ઈચ્છા રાખનારો મૃગ આખરે વિનાશ પામે છે. મોહાન્ધ થએલા પતાંગિયા આકેડાજ દીવાની સમીપમાં ચાલીને જાય છે, ત્યારે રસિક ભમરો કમલનાં પુષ્પ પર દિવાનો બનતાં આખરે મૃત્યુને આધીન થાય છે. તેવીજ રીતે રાવણુનું જન્યું. કેમકે, રામના જેવો પ્રબળ શત્રુ માથાપર ગરજતો હોવા છતાં રામ શું કરશે, મારી આગળ એ મનુષ્ય રામ શા વિસાતમાં છે, એવા અભીમાનનું પરિણામ છેવટ એ આવ્યું કે—લંકાના વિશાળ ગઢપર રામની ધ્વજ ફરફર ઉડતી દેખાઈ. રાવણુનો પરાજય, અને રામનો વિજય. એ ફક્ત રાવણુની મુર્ખતાથી થયું. તે કારણુ પ્રત્યે લક્ષ આપતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે શત્રુને નાહનો, અથવા, બગાડીણુ, સમજી જે તેને નાશ કરવાનાં ઉપાયો નથી કરતા. તેઓ છેવટ આવીજ દશાને પાત્ર થઈ દુશ્મનનાં હાથમાં સપડાય છે. માટેજ કહ્યું છે કે, રોગ અને શત્રુ એનો બનતે ઉપાયે નાશ કરવો, કારણુ કે તે વૃદ્ધી પામતાં મોટા અનર્થ કરે છે.

સીતાની સમક્ષ કેટલાક રાક્ષસો સાથે જએલો રાવણુ આજે પોતાની ધારણા પાર પાડવી, અથવા સીતાને મારી મારી નાખવી, એવી ઈચ્છા પ્રકાશ કરતાં છેવટે બોલ્યો ? બનકી મારી ઈચ્છા પૂર્ણ

ઠરતાં હવે તું વિલંબ કરિશ. તો નિશ્ચય સમજજે કે-આજે તારો પ્રાણ જશે, વળી જે રામનાં ઉપર તું આધાર રાખી બેઠી છે તે રામ ક્યારનો મારા હાથથી માર્યો ગયો છે, નિશાની માટે જો ! આ તારા સ્વામીનું રણસંશ્રામમાં કપાઈ ગયેલું મસ્તક ! આટલું બોલી રામનાં મસ્તકનાં જેવુંજ મયાવી મસ્તક સીતાને બતાવ્યું. મસ્તક જોઈ વિચારમાં પડેલી સીતા. ધિર ધરી બોલી:—

શું આ ભુખ્તિ અધર્મથી, પેશી જશે મહિ તણે,
શું રવિ છોડી ટેક નિજ, ઉદય થશે અસ્તા ચણે,
શું તણ અરિનાં હૃદય ખંડ, ખોતા નિહાલીશ કેસરી,
સંકટથી ડરિ ઠહલી, શું ફલ ધારશે પાછા ફરી.

ઠલી નહી, રામનો નાશ કરે, એવો ત્રણ ભુવનમાં કોણ છે ? કામાન્ધ-હજી તું સતિયોનાં પ્રભાવ ને જાણતો નથી, તેથીજ આવી મયાવી રચનાઓ એક પછી એક કર્યા કરે છે. પણ સમજતો નથી. કે-જેમ સુર્ય પશ્ચિમમાં ઉદય થતો નથી. ઠહલી કપાય છે; પણ ફળ આપતી નથી, તેમજ સતિયો મૃત્યુને હર્ષથી ભેટે છે. પણ અન્ય પુરૂષને સ્વપ્નામાં પણ નમતી નથી. પ્રાણ આપે છે. પણ સતી ધર્મની રક્ષા કરે છે. તેજ ધર્મ તેને સંકટો સમયે બચાવે છે, ઉગારે છે. પછી જેમ પતંગિયો દિવામાં પડી ખાખ થઈ જાય છે, તેમજ સતિયોને સતાવનાર પાંપી, અંતે માર્યો જાય છે, દુર થાય છે. તેમજ ત્હાડું પણ આવી બન્યું છે કારણ કે પાપનો ઘડો સમય આવે આફેડોજ પુટી જાય છે,

માટે જો. થોડીવાર પણ જીવવા ઇચ્છતો હોય, તો સત્વર અત્રેથી ચાલ્યો જા; નહીં તો નિશ્ચય સમજ જે કે—

ન હોએ નીર સરિતાનું નહી આ સિંધુ તો હલકે,
અરે મૃગ બાવરો થામાં ખરે આ ઝાંઝવા ઝલકે.
ઢેખાએ નીર નિરમલપણ, ખરૂં નવ જાણજે પાણી,
ખચિત છે મૃગની ત્રણા, જસે તુજ જીવને તાણી.

ખરેખર તારો મરણ કાળજ સમીપમાં આવેલો છે; તે તારો અવશ્ય નાશ કરશે. કારણકે મૃત્યુ સમયે માણસને જેમ સનેપાત થાય છે તેમજ તને પણ વિષયનો રોગ લાગુ પડ્યો છે. તે મહારા બોધ રૂપી દવાથી શાન્ત નહી થાય, તેને તો પરાકૃમિ રામનો બાણજ શાન્ત કરશે. તેથી એા પાપાત્મા જેટલો સમય જીવતો છે, તેટલા સમયમાં પ્રિયજનોથી મળી લે, ભેટી લે. વળી ત્હારા હૃદયમાં નકી કરી લે કે—

પાડી વીંધ બાંબુ તણી ડાળિયોમાં,
રહેતો હતો મુર્ખ જે ઝાડિયોમાં
તે ન લતા લુલથી જે ગૃહી છે,
તેમાં મૃત્યુ તુજ આવી રહી છે,

ને વળી—

અભાવ પ્રિયતમથી કરી, આભાવમાં બે લવ નવ કરું,
સૌંદર્ય શિયલ સ્નેહ તણ, નવ અવરનું ચિન્તન કરું.
વિશ્વાસનો કરી નાશ ના, મનમાં ચર્દુ વ્યભિચારને,
પ્રિયતમ તો પ્રાણ સમાન છે, ધિછે છે બધા આચારને.

આ સાંભળી રાવણના ક્રોધનો પારજ રહ્યો નહી, તે મ્હોટી ગરજના કરતો બોલ્યો બહાદુર! કાપી નાખો, આ દુષ્ટાને-કારણ કે એ સીધી રીતે માને તેમ નથી. રાવણની આજ્ઞા મળતાં કેટલાએક રાક્ષસોએ સીતાનો સંહાર કરવા શસ્ત્રો ખેંચ્યા, તેટલામાં તો મોટો કોલાહલ થયો, અને રક્ત વરણ થયેલા કેટલાક યોદ્ધાઓએ આવી રાવણને ખબર આપી કે સંગ્રામમાં કુંભકરણ, તથા મેઘનાદ, રામને હાથે માર્યા ગયા છે. હવે જે સમય જાય છે તેમાં વાનર સૈન્ય લંકામાં ઘરતું આવે છે-આ હકીકત સાંભળી રાવણ ત્યાંથી ચાલતો થાય છે.

મહિસુતા.

અન્યાયથી પ્રાપ્ત થએલું ધન ઘણા કાળ ચાલતું નથી. પણ જો તેને સાચવીને રાખશું તો આપણે બહુજ પુણ્ય કર્યું હશે તો. દસ વર્ષ પર્યાંત ચાલશે પણ અગિયારમે વર્ષે સમુલ્લગ્ન નાશ પામે છે:—

“કોઈ વખત પૃથ્વીપર સુવે છે, તો કોઈ વખત પલંગપર પોઢે છે, કોઈ વખત શાક ખાઈ રહે છે, અને કોઈ વખત સુંદર ભોજન કરે છે; કોઈ વખત ફાટેલી તુટેલી ગોદડી ઓઢે છે, તો કોઈ વખત મનોહર સુંદર વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, એવી રીતે કાર્યની ઇચ્છાવાળો વિવેકા પુરૂષ, હિંમત દર્શાવેલી રીતે સુખ અથવા દુઃખને ગણતો નથી.”

“સુખ કમળનાં પુષ્પ જેવું, વાણી ચંદનનાં જેવી શીતળ. અને રહસ્ય કોઈ યુક્ત, એ ત્રણે ધુર્તાનાં લક્ષણ છે.”

મહિસુતા.

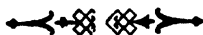
“સરોવર ભરેલું હોય તથાપી કાગડો સ્ત્રીના મસ્તક ઉપર મુકેલું પાણી ભરેલું જહેડું તેમાંથી પાણી પીયે છે તેવીજ રીતે કામાંબધ પુરૂષો, પોતાનાં ઘરની સ્ત્રી સર્વ વાતે અનુકુળ હોવા છતાં પરાધ સ્ત્રીથી લંપટ થાય છે.”

“ધર્મને વિષે તત્પરપણું, મુખમાં મધુરતા, દાન દેવામાં ઉત્સાહ, ઇષ્ટ મિત્રની સાથે નિષ્કપટપણું, ગુરૂ જનો સાથે નમ્રતા ચિત્તને વિષે ગંભીરતા, આચાર વિચારમાં પવિત્રતા, ગુણમાં પ્રીતિ, શાસ્ત્રમાં જાણપણુ રૂપમાં સુંદરતા, અને શંકરની પરમ ભક્તિ, એટલા ગુણો શ્રેષ્ઠ પુરૂષમાં સર્વદા વાસ કરે છે.

“કલ્પ વૃક્ષ કાષ્ટ છે, મેરૂ પર્વત અચળ છે, ચિંતામણી પાષાણુ રૂપ છે, સુર્યનાં કિરણ અત્યંત ઉજ્જ્વલ છે, ચંદ્રમાંનાં કિરણોનો ક્ષય થાય છે, સમુદ્ર ખારો છે, કામદેવ અંગરહિત છે, ગળી રાજા દૈત્ય છે, અને કામધેનુ પશુ છે, એ કારણથી હે રઘુપતિ ! (રામચંદ્ર) આપની સાથે એની તુલના હું આપી શકતો નથી.”

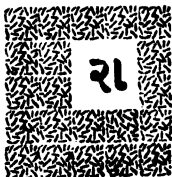

રામ અને રાવણ.

અતિશે ભલો ન બરસવો, અતિશે ભલી ન ધુપ,
અતિશે ભલો ન બોલવો, અતિશે ભલી ન ચુપ.
અતિશે ભલો ન પુલવો, સાંજ સમય કરમાય.
અતિશે સમય વિના કરે, તે પાછો પસ્તાય.

સમય સમયની બલહારી છે. જે રાવણના ત્રાસથી ત્રેલોક્ય ધ્રુજતો, અને દેવતાઓ પણ સુખે નિંદ્રા ન કરતા, તે રાવણ આજે રામથી પરાજ્ય પામી લંકાને, કુટુંબને- અને તમામ વૈભવને, છેલ્લા નમસ્કાર કરતો સમર ભુમ્મીમાં પડેલો દેખાય છે. જે રાવણનાં મુખમાંથી નિકળતા બોલોને ઉપાડી લેવા લાખો સેવકો સર્વદા તૈયાર રહેતા હતા; તે રાવણ-અનાયની પેડે પોતાનાં નાશ થએલા કુટુંબિયોનાં બહુ જોઈ નેત્રોદ્વારા અક્રુષ્ણો વરસાવતો, અને પશ્ચાતાપ કરતો દેખાય છે. એ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે, અતિશય વર્જિતા અતિશે કરનાર આખર પસ્તાય છે.

મ અને રાવણનાં ચાલતાં યુદ્ધ સમયે પોતાની સામે ધનુષ્ય લઈ ઉભેલાં રામને જોઈ લંકાપતી રાવણ બોલ્યો. હશરથ પુત્ર રામ હવે તૈયાર થઈ જા? અને મન સાથે નિશ્ચય કર કે-કૈલાસને એક હાથમાં

ઉપાડી લેનાર અને ક્રોધ દ્રષ્ટિ વડે ત્રૈલોક્યને ધ્રુજવનાર, રાવણની સાથે આજે યુદ્ધ કરવાનું છે! ખરદુષણ, કે-ત્રિશરા નથી. વળી કબંધ, કે-વાલી નથી. પરંતુ તારા જેવા અસંખ્ય ચાંચડોને ચપટી માત્રથી ચોળી નાંખનાર બળવાન રાવણ છે. તે તારા પર હયા લાવી તને ઠહે છે કે-હબુએ ત્હારી જીવવાની ઇચ્છા હોય તો સમર ભુમ્મી મુકી આલ્યો જા, નહીં તો મારું એકજ બાણ તારા તમામ સૈન્ય સાથે તારો પણ નાશ કરવા શક્તીવાન છે—

રાવણ-કેહેવા કરતાં કરી દેખાડવું એ સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે; કારણ કે-કુતરાનાં ભસવા છતાં, રસ્તે ચાલનારા હાથીઓ જેમ ભય પામતા નથી, તેમ તારા આ ક્રૂર બોલોજ સાંભળી અમે પાછા ફરી જઈએ તેવા નથી એ તારે નિશ્ચય સમજવું. વળી મૃત્યુ, એ તો દરેક પ્રાણીને માટે સરળયજ્ઞ છે તો પછી ભય પામી સમરભુમીનો ત્યાગ કરવો તેથી શું અમર થઈ જવાય છે; નહિ, નહીં. જે આવ્યું છે, તે જાય છે. વળી:—

આજ કાલ કે માસ, દિવસ દસ વીસ પચાસે,
જે આવ્યું તે જાય, અમર કોઈ નવ થાશે.
અગણિત દીકા વીર, ચંદ્ર સુરજ પણ ડુલ્યાં,
મૃત્યુ નદીમાં ભાન, દેહનું તો સહુ બુલ્યાં;
રાય રંઠ કે ધનપતી, બ્રહ્માએ જેને કર્યાં,
મહાવીર અમર ન થયા પણ આખરે માર્યા ગયા—

તેથી હે રાવણ! આ સંસારમાં અનેક પ્રયત્ન કરતાંએ કોઈ અમર થયો હોય, એવો મારા સાંભળવામાં અથવા જોવામાં આવ્યો

નથી. જેની ચઢતી હોય છે, તેનીજ પડતી થાય છે. જે જન્મે છે, તેજ મરે છે. જે ચઢે છે, તેજ પડે છે. એવો આ જગતનો સ્વાભાવ છે, તો તારે પણ હવે નિશ્ચય સમજવું કે—

સદાએ નહીં, તાલમાં ઠમજ કુલે,
સદાએ નહીં, ભમર તો ભાન ભુલે;
સદાએ નહીં, વિશ્વમાં કોઈ ઠગાતા,
સદા સિંહ ના, જાળની પાસ જાતા.

મનુષ્યનો જે સમય પ્રથમ વીતી જાય છે, તે પાછો મેળવી શકાતો નથી. જેમ બાલ્યાથી તરૂણ—અને તરૂણથી વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી બાલ્ય વય મેળવી શકાતી નથી; તેવીજ રીતે તારો તે ચડતી કળાબાળો સમય વીતી ગયો. હવે પડતીનો વારો છે, એ તને સમજાતું નથી? તેનું કારણ—ફક્ત તને ઉત્પન્ન થએલો અભિમાન છે. તે અભિમાનને મૂકીને વિચાર, કર અને જીવવા ધૃષ્ટતા હોય તો હજીએ સીતા પાછી આપ, તોજ કહ્યાણુ છે. નહીં તો નિશ્ચય સમજજે કે તારો નાશ કરનાર, તારી સામે ઉભેલા રામનો આ ભયંકર બાણ છે.

આ પ્રમાણે બોલતાં રામે શત્રુના સૈન્યમાં ત્રાસ વર્તાવી દેનારાં બાણો છોડવા શરૂ કર્યાં. બેઉ પક્ષથી બાણવૃષ્ટિ થવા લાગી. રાવણનાં પણ અસંખ્ય બાણો છુટ્યાં. પરસ્પર મોટું યુદ્ધ શરૂ થયું. રામ અને રાવણનું મહાન પરાક્રમ જોવા આકાશ માર્ગે દેવતાઓ પણ વિમાનમાં બેસી હાજર થયા. સૂર્યનાં કીરણો બાણોથી ઢંઢાયાં અને દિવસ છતાં રાત્રી જણાવા લાગી. અસંખ્ય વાંનર ગણો અને

અસંખ્ય રાક્ષસો પૃથ્વીને શરણે થયા. રણ સંગ્રામમાં રક્ત સરિતા ઉભરાઇ આવી અને જ્યાં જોઇએ ત્યાં ભૂત પ્રેત સોણિત પાન કરતાં દ્રષ્ટિએ પડ્યાં. આ બધું શા માટે થયું ? ફક્ત સીતાને માટે ! રાવણ સીતાનું હરણ કરી ન લઇ ગયો હોત, તો આજે લાખો જીવોના વિના કારણે પ્રાણ જાતજ નહીં અને આવી દશા કદીએ થાત નહીં. પરંતુ વિનાશ કાળ સહુને ભૂલાવે છે, ફસાવે છે. જેમકે--

વિનાશ કાળ આવતાં, સહુ વિનાશ થાય છે,
વિચારીને જીવો વિનાશ, કાળમાં જણાય છે;
ન બુદ્ધિ કામ આવતી, ન દ્રવ્ય સાથ જાય છે,
વિનાશ કાળ આવતાં, સહુ વિનાશ થાય છે.

સંગ્રામ.

ચઢી વીરો રણમાં, ધર્મનું યુદ્ધ કરતા,
તથાપી શંકાને, લેશ ના ચિત્ત ધરતા;
ધણા અગ્ની બાણો, પ્રલયનું રૂપ ધરતા,
ઠરી તેથી ભીરૂ, ના હૃદય શોક કરતા.

ધણા બાણોમાંહે, સર્પનું રૂપ ભાસે,
અરે તેને જોઇ, યુદ્ધથી વીર નાસે;
ધણા બાણોમાંથી, અગ્નિ ફિરણો ઝરે છે,
અરે તેથી વીરો, યુદ્ધમાં તો મરે છે.

ધણાં બાણો એવાં, રાક્ષસી કાર્ય કરતા,
અરે તેથી વીરો, ભૂમિમાં આવી પડતા;

ઘણા વીરો રણમાં, પર્વતા શસ્ત્ર ધરતા,
ખરે રણમાં આવી, પર્વતો ભૂમિ પડતા.
ઘણી નદીઓ વેહતી, રક્તથી તો તણાયે,
પડ્યાં માથાં તેમાં, કાચબા દ્રષ્ટિ આયે;
ઘડો તેમાં વેહતાં, આહુની ગરજ સારે,
વહે ખડકો તેમાં, મીનનું રૂપ ધારે.--

આવા ભયંકર યુદ્ધ સમયે રઘુવંશી રામનું બાણ રાવણની છાતીમાં વાગવાથી પુલસત્ય કુળમાં જન્મ લેનાર રાવણ રણ સંઘ્રામમાં પડેલી હજારો લાશોની ઉપર ત્રુટી પડ્યો. લડાઈ ખંધ થઈ, “રામનો જય” અને “રાવણનો પરાજય” થયો. દેવતાઓ રાવણના કેહબોનામાંથી મુક્ત થયા, વાંદરાઓ લંકામાં રામની આણ વર્તાવતા દ્રષ્ટિએ પડ્યા અને આખા નગરમાં હાહાકાર વર્તાઈ રહ્યો.

પરનારી પૈની છુરી, મત હો લગાયો અંગ,
રાવણ કે દશ શિર ગયે, પરનારી કે સંગ.

મહિસુતા.

“ત્રિલોકનાં અધિપતિ અને સારંગ નામના ધનુષ્યને ધારણ કરનારા એવા જે શ્રીકૃષ્ણ પુરણ પુરુષોત્તમ તેમને પણ રાખરનું બાણ વાગ્યું, અને જગતને ઉત્પન્ન કરનારા એવા જે બ્રહ્મદેવ તેમનું પણ મસ્તક કપાઈ ગયું, તેમજ સુર્યને અને ચંદ્ર તેઓને પણ રાહુ પકડી લે છે, વળી અજન્મા ભગવાન એવા જે શંકર તે નિરંતર નગ્ન કુરે છે તે પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે પ્રારબ્ધના લેખો ભુંસી નાખવા કોઈપણ સમર્થ નથી.”

અમૃતનાં ભંડારરૂપી ચંદ્રમાં, ઔષધિ માત્રનો અધિપતિ અમૃતમય શરીરવાળો, અને કાન્તિ યુક્ત છે; છતાં સૂર્ય મંડળને પ્રાપ્ત થઈને પ્રકાશ રહિત થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે પારકા ઘરમાં પ્રવેશ કરનાર કોણ હલકાઈ પામતો નથી? યર્થાત્ સર્વ કોઈ પામે છે.

ધર્મ કોનું નામ? પ્રાણી માત્રપર દયા, સુખ કયું? જગતમાં કોઈ ઉપર રાગ દ્વેષ નહીં તે, સ્નેહ કોનું નામ? જે સદાકાળ સર્વ સાથે સદ્ભાવથી રહે તે પાંડિત્ય-પણું કોનું નામ? જે સારાસારને જાણે તે.

મહિસુતા.

જેના ઘરમાં અથવા જે દેશમાં સ્ત્રીનું બળ (ચલણ) વધારે, બાળક અથવા અજ્ઞાન રાજા, વગર ભણેલો મંત્રી એટલે કારભારી અથવા દીવાન છે, તે સ્થળે ધનની આશા તો દુર રહી તથાપી જીવવાની આશા પણ દુર્લભ સમજવી.

નિવાસ ક્યાં કરવો? સજ્જન પુરુષની પાસે અથવા કાશી ક્ષેત્રમાં, ત્યાગ ક્યાં દેશને કરવો? જ્યાં ચાડીયાં વધારે વસ્તા હોય, અને રાજા લોભી હોય, તે દેશનો સત્વર ત્યાગ કરવો જોઈએ.

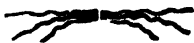
કુરશું; સર્પનું હૃદય, ફરીને કુર શું? સ્ત્રીયોનું હૃદય એ કરતાં પણ વધારે કુર શું? પતી પુત્ર કે ધન વગરની સ્ત્રીનું હૃદય સર્વ કરતાં વધારે કુર છે.

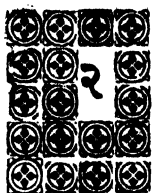

ધર્મોન્નય.

ધનુ બાણ ને ખડગ ત્રિશુળ જ્ઞેયા,
જેના થકી વીર રણ ભુમિ સોયા.
આ સસ્ર આજે નજરે પડ્યો છે,
અખળા કરે ઠયાંથી આવી ચઢ્યો છે.

લાંબો ચંચળ વાંકી ગંતી વાળો મણીથી શોભતો મોટી ફલુ વાળો કાળો સર્પ
કરડે તો તે સારો, પરન્તુ સ્ત્રીનાં કટાક્ષરૂપી નેત્ર, સર્પ કરતાં પણ બહુજ ભયંકર છે.
કારણ કે કાળો સર્પ કરડ્યો હોય તો તેનો ઉપાય કરનાર કોઈ ધર્મિષ્ઠ પુરુષ મળી
આવે છે પરન્તુ જો સુંદર સ્ત્રીનાં નેત્રથી ધવાયો હોય તો તેને મૃત્યુ સિવાય ખીન્ને
ઉપાયજ નથી હોતો માટે સુજ્ઞ જનોએ કટાક્ષરૂપી સસ્ર ધારણ કરેલી અખળાઓથી
સર્વદા દુરજ રહેવું એજ સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ છે કારણ કે—

હુ સંગ્રામમાં બાણ વાગવાથી અચેતપણે પડેલા રાવણની પાસે ફેટલાએક ચોદાએ સાથે રામ ગયા અને રાવણને જરા સાવધ થતો નેમ રામ બોલ્યા. લંકેશ શા હાલ છે? તે પ્રથમનું અભિગાન, અને

અભિમાનને ઉત્પન્ન કરનારી રાજલક્ષ્મી, વળી પાપ માર્ગે પરિવર્તન કરાવનારા દુષ્ટ સેવકો-એ સર્વે કયાં ગયા તે તને સમગ્રાય છે, નહીં તો સાંભળ કે તેઓ પણ અધર્મ રૂપી હોડીમાં ચઢેલા હોવાથી ધર્મ રૂપી સમુદ્રમાં ડુબી ગયા છે. નાશ થયા છે. તથાપી, આવા સમયમાં તને પુરૂષ વચનો કહી દુઃખ ઉપજાવવું ઠીક નથી જાણી તને કંઈ પુછવાની ઇચ્છા છે; તે એ કે તેં ઘણો કાળ રાજ્ય કરેલું હોવાથી કહે કે-ઉત્તમ રાજ્યનીતી કઈ કહેવાય છે?

આ પ્રમાણે રામનાં બોલો સાંભળી રાવણને કંઈક હસવું આનંદ, આખરે વિચાર કરી બોલ્યો. હયાસિંધુ, પરાજય સમયે પણ શત્રુને માન આપવું એ તમારા સિવાય બીજા કોણ કરી શકે, સ્વામી એમ ન જાણતા કે હું તમોને ઓળખતો નથી. પરંતુ આજે સંતકુમાર સમક્ષ કિષ્કિંદી લક્ષ્મીની પ્રતિજ્ઞા પુરણ થાય છે અને તેને અનુસરી આ તમારો પરમ ભક્ત તમારા બાણ વડે મૃત્યુ પામી આ યજ્ઞ પણામાંથી મુક્ત થાય છે હવે મને ક્ષમા કરશો. ઘણેલાં અપરાધો ભુલી જાઓ. વિશારી દેખો. કારણ કે મેં જે કંઈ કર્યું છે, તે ફક્ત તમોને પ્રાપ્ત થવા અર્થેજ તે હેતુ આજે શિષ્ટ થયો છે. વળી તે મ્હં રાજ્ય નીતી છે, જે તમારાથી અજાણી હોય; તો પણ જો મનેજ પુછવું હોય, તો સ્પષ્ટ જણાવું છું (એટલું બોલે છે એવામાં કેદખાનામાંથી

છુટેલો કાળ આવી ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો) કેમ એ અધમ, બોધ મહારી સત્તા? એવીજ રીતે મેં લાખો પ્રાણીઓને બુલાવી ગોથું ખવરાવ્યું છે. એટલુંજ નહીં પણ અભિમાનની ટાંચે ચઢેલા હબારો પ્રાણીઓને નીચે પછાડી, મારી દિવ્ય સત્તાનું દર્શન કરાવ્યું છે.

ક્યાં ગયા બાણ જે શબ્દ થાતો ઘણો,
ક્યાં ગયા ભૂપ દિલીપ જેવા;
ક્યાં ગયો સહસ્ર ભુજ, પરસુધર ક્યાં ગયો,
ક્યાં ગયા વીર સુધાનવ જેવા.
ક્યાં ગયા વાલિ બાલિ ત્રણ પગ આપતાં,
ક્યાં ગયા ભુપ હરિશ્ચંદ્ર જેવા;
ઠહત મહાવીર જો તત્વ દ્રષ્ટિ વડે,
લઈ ગયો કાળ આ કાળ જેવા.

આ પ્રમાણે કાળનું બોલવું સાંભળી લંકાપતિ રાવણ બોલ્યો:-
કેમ પ્રભુ? ઉત્તમ રાજ્યનીતિ સમજાઈ! નહીં તો સાંભળો. આ કાળને મેં મહારા કેદબાનામાં કેટલાક દિવસોથી કેદ કરેલો હતો અને આજે મારું, કાલે મારું, એમ વિચાર કરતાં આટલા દિવસો વીતી ગયા, છતાં પણ હું આ કાળને મારી શક્યો નહીં. છેવટ પરિણામ એ આવ્યું કે આજે હું પોતેજ આ કાળને હાથે સપડાઈ નાશ પામું છું. વધુ શું કહું, પણ એ પરથી એ તો સ્પષ્ટ સમજાય છે કે—

ઠલ કરનો સો આજ કર, આજ કરે સો અખ,
અવસર ખીતા બીત હૈ, ફેર કરેગો કખ ?

આટલું કહેતાંજ રાવણુનો પ્રાણવાયુ મંદ પડ્યો, હરેક ગાત્રો શિથિલ થયાં, નેત્રો મિંચાયાં અને છેલ્લા શબ્દો હા રામ-હા સીતા કહેતાં સ્વર્ગની વાટ લીધી. શરીર ચેષ્ટાથી રહિત થઈ પંચભુત ગતીને પામ્યો. તમામ વંશવ સાથે લંકા એ વિલિક્ષણને હાથે ગઈ. મંદોદરી રામની આજ્ઞા મળતાં, વિલિક્ષણને વરી, અનેજ્યાં રાવણુના અધર્મનો વિજયઘંટ વાગતો હતો, ત્યાં રામનો ધર્મોજય, અને પાપે ક્ષય, એવો વિજયઘોષ થયો.

હતી સુવર્ણ લંકા, કોટ સુવર્ણના હતા
હતી સુવર્ણ ભીતો, રત્ન ઝગમગતા હતા;
હતા તેત્રીસ ફોડો, દેવ તો સેવ્ય કરતા,
ઘેરે ઘેરે પાણી; મેઘ આવીને ભરતા.
જેને ઘેરે અગ્નિ, નિત્ય પ્રદિપ્ત થાતી,
રિઘ્ધી સિઘ્ધી ઘર ઘર, નિત્ય ફેરાજ ખાતી;
એવો રાજા રાવણુ, લંકાને જેહ સ્વામી,
તેને ત્યાગી લક્ષ્મી, અન્યને કેમ વામી.

હું લક્ષ્મી, રત્નાગર સરખો તારો પિતા, કમળને વિષે તારો નિવાસ, અમૃત સરખો તારો બંધુ, અને સર્વ દેવના દેવ એવા જે વિષ્ણુ ભગવાન તે તારા પતી છે. એવા ઉત્તમ કુળને વિષે તારો સંબંધ હોવા છતાં તારી મનોવૃત્તિ સારંગનાં શીંગડાંની માફક છે, એ આલ તું કોની પાસે શીખી ?

લક્ષ્મીનો ભરોશો શો આવે છે, ને જાય છે, કોઈને ત્યાં પણ સ્થિર પણે રહી હોય, એવું જોવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યું નથી, જાણી

ન કરવાનું કામ કરવું, સગાસંબંધી સાથે વિરોધ કરવો, બળવાન સાથે વેર બાંધવો, અને સ્ત્રી જાત પર ભરોશો રાખવો, એ ચારે મૃત્યુનાં દ્વાર છે.

તે પછી કેટલીક વારે અસોક વાટિકામાં રહેલી સીતાને કેટલાક સેવકો સાથે વિભિક્ષણુ લઈ આવ્યા અને રામની સમીપ હાજર કરી. તે વખતે સીતાએ પોતાનાં સતીત્વ વિષેની સમ્પુર્ણ ખાત્રી કરી આપવા અમ્મીમાં પ્રવેશ કર્યો, તે જોઈ સર્વ લોકો આશ્ચર્ય થયા ઉપરાંત સીતાનાં પવિત્ર ગુણોનાં વખાણ કરતાં અગ્નીદેવ પ્રગટ થયા, તેને પણ સીતાનાં સતીત્વ વિષેની સંપુર્ણ ખાત્રી આપી એટલે રામે સર્વ દેવતાઓ સમક્ષ સીતાનો સત્કાર કર્યો અને તે પછી વનવાસની અવધી સમાપ્ત થતાં ચૌદ વરસ વીતી ગયાં છે એમ જાણી, અયોધ્યા ભણી પુષ્પક વિમાનમાં બેસી રવાના થયા તે વખતે આકાશ માર્ગેથી રામ અને સીતાની ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ અને દરેક લોકો રામનો જય જયકાર કરવા લાગ્યા—

રામ અયોધ્યા ભણી આવ્યા, અને રામનો વિજયઘોષ કરતા વાનર સૈન્ય, સુગ્રિવની આજ્ઞા મળતાં અર્ણવમાં પ્રવેશ કીધો. લંકામાં પાછી શાન્તિ પથરાઈ, અનીતી રૂપી નગ્નમાં નીતી રૂપી રસ્તો ફુટ્યો. અધર્મ રૂપી અંધકાર મટી ગયો, અને ધર્મ રૂપી સુર્યના પ્રકાશે આ આર્ય ભુમ્મી વિષે પોતાનાં તેજી ઠિરણો ફેંક્યાં, તે જોઈ ધ્રુવડ રૂપી દુષ્ટો સંતાઈ જવા લાગ્યા અને ધર્મ રૂપી કમળો પાછા ખિલવા માંડ્યા, સત્યનો સ્વરાજ્ય પથરાયો, અને અસત્યનાં સ્થંભ ભાંગી પડ્યા. રાવણ ગયો તેની સાથે અધર્મ પણ ગયો. પાપ

રૂપી કોટો દુઃખાં પરંતુ ધર્મ રૂપી કિલ્લાઓ તો જેવા ને તેવાજ રહ્યા. એવા ધર્મથી જે રહિત છે તે પછી ગમે તેવો બાળવાન હોય તથાપી તેનો વિનાશ કાળ પાસેજ આવેલો સમજવો કારણ કે,—

ધર્મહિ સે શુભ કાજ સરે, અરૂ ધર્મહિ સે ઉત્તમ ગતિ આવે,
ધર્મહિ સે પદ ઈંદ્ર મિલે, અરૂ ધર્મહિ કો સનકાદિક ગાવે.
આય મિલે પ્રમુ ધર્મહિ સે, જેહિ ધર્મકો ધ્યાન મુનીસ લગાવે,
કાહ કહે મહાવીર તિન્હે, જહિ છોડ અધર્મ ન દુસર ભાવે.

પુષ્પક વિમાન અયોધ્યામાં પોંડયતાં આનંદનો ઉત્સાહ વસ્તાઈ રહ્યો, ભાઈ ભરથ, અને માતા કૈકયી, કૌશલ્યા, અને સુમિત્રા, એ સહુ રામના કુશળ સમાચાર પુછ્યા, વસિષ્ઠાદિક રાજ્યભક્તોએ, તથા પ્રજા-ગણોએ અતીશે ઉત્સાહ પુર્વક રામને રાજ્યાભિષેક કર્યો, તે વખતે આકાશમાંથી દુદુલીનો મધુર સ્વર સંભળાયો અને પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ તે જોઈ પુરવાસીઓએ રામનું રાજ્ય અખંડ તથા એવિ ગગનલોક ગર્જના કરી, નગર પાછો સુખી થયો. પ્રજા આનંદમાં નિમગ્ન થઈ જતાં થોડા દિવસોમાં હસરથનાં મરણકાળને ભુટ્ટી ગઈ, અને જ્યાં જ્યાં ત્યાં આનંદ આનંદ ને આનંદજ વસ્તાઈ રહ્યો.

એ જગ હૈ જગ મિંદુ સમાન, રહે એ નડી કર કોટિ ઉપાઈ,
રાવણ કુંભ ગયે જગસે, પર સોનેકી લંક ન સાથ સિધાઈ.
નાહિ રહ્યો બળિરાજ કો રાજ, ઐ નાહિ રહે હરિશ્ચંદ્રસે રાઈ,
કૌનસો જીવ અહૈ જગમેં, મહાવીર જીસે મૃત્યુ વ્યાપત નાહી.

મહિસુતા.

ધર્મ, ભીમ, અને અર્જુન, આદી પાંચ પાંડુના પુત્રો, વળી આખી પૃથ્વીનાં રાજા, શરીરે પણ મહા બળિષ્ઠ શુરા. સત્ય પ્રતિજ્ઞાને પાળનાર, અને સાક્ષાત નારાયણે રક્ષણ કરેલા એવા વીર પુરૂષો હોવા છતાં. તેઓને પણ દૈવગતી હસ્તરૂપી પાત્રમાં, કૃપણ પુરૂષોને ઘરે ભિક્ષા મંગાવી અત્યંત દુઃખી કર્યાં, તો અન્ય પુરૂષો શા વિશાતમાં.

ભગવાનની નાભીરૂપી જેની માતા, આખી સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર બ્રહ્મા જેવો મહા સમર્થ તો પુત્ર, વળી સરસ્વતી જેને નિરંતર હાથમાં ધારણ કરી રહેલી છે, તે ઉપરાંત આખા જગતનાં અધિકારને નાસ કરનાર જે સુર્ય દેવ તે જેનો મિત્ર છે, એવો જે કમળ, તે ચંદ્રમાંનાં ફિરલુથી ક્ષીણતાને પામે છે, માટે જ્યારે પુણ્યનો છેડો આવી જાય છે ત્યારે, રક્ષણ કરવાને કોઈ સ્હાય થતું નથી, માટે જે સમય આવ્યો તેને સહન કરવોજ અવશ્યનો છે.

મહિસુતા.

આકાશનું ભૂષણ સુર્ય છે. ઠમાળવનનું ભૂષ ભ્રમર છે, વાણીનું ભૂષણ સત્ય છે. ઉત્તમસમ્પત્તિનું ભૂષણ દાન અથવા ધર્મ છે. મનનું ભૂષણ મંત્રિ છે, વસંત રતુનું ભૂષણ કામદેવ છે, સલાનું ભૂષણ સમયોચિત વાણી છે, અને સર્વ ગુણનું ભૂષણ નમૃતા છે.

દાનને કંઈ પણ દ્રવ્ય અપાયું નહીં તો તે દૃવ્ય શા કામનું, રાજ્ય સેવા કરી અને તે તરફથી આપણને કંઈ ઉપકારનો યત્ન ન થાય તો તે રાજ્ય સેવા શા કામની, તેમજ મનુષ્ય જન્મ મળવા છતાં પરમાત્માને ઓળખ્યા નહીં. અથવા ઓળખવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો નહીં તો તે મનુષ્ય દેહ શા કામનું.

વિઘ્ના રૂપી તીર્થમાં પંડિત લોકો, સત્ય રૂપી તીર્થમાં સાધુ લોકો, ગંગાજીના તીર્થને વિષે મલીન મન વાળા, ધ્યાનરૂપી તીર્થમાં યોગીજનો, રણક્ષેત્ર રૂપી તીર્થ વિષે રાજા લોકો, દાન રૂપી તીર્થ વિષે ધનાઢ્ય લોકો, અને લક્ષ્મી રૂપી તીર્થને વિષે કુલવંતી સ્ત્રીઓ રનાન કરી પોતપોતાનાં પાતકોથી મુક્ત થય છે.

શોક.

ન લાંકા રહી હેમ નાં કોટ ટુટ્યા,
ચઢતી નાં બીજે પડતીમાં પુટ્યાં.
રાવણ જેવો બળવાન ચોદધો,
આદ્યો ગયો લાંકનો છોડિ હોદ્દો.

સ્વભાવથીજ ચંચલ એવી આ સંખ્યતી, જ્યાં સુધી છે, ત્યાંજ સુધીમાં, સામાનો ઉપકાર કરવાનો અવસર છે, કારણ કે એક વખતે તો જરૂર પ્રાણી માત્રને વિપત્તીનો નિશ્ચય ઉદય થનાર છે, તો તે વખતે કાંઈનો ઉપકાર કરી શકારો કે કેમ તે સમજી શકાતું નથી. માટે સુજ્ઞ જનોએ બની શકે તેટલું ચાલતા ચલણ સમયે પરમાર્થ કરી લેવું એજ મનુષ્ય જન્મની શ્રેષ્ઠતાનું સાધન છે. કારણ કે સમય વ્યતિત થતાં કંઈ પણ કરી શકાતું નથી:—

“ હજડ ખેડાં ફરી વસે, નિર્બંનીયાં ધન હોય;
ગયાં જોબન નહીં સાંપડે મુવાં ન આવે કોય. ”

મા

ટે હે મંદોદરી, શોકને મુઠી શાન્ત થા અને વિચાર દ્રષ્ટિએ જો કે આ સંસારમાં સુખ દુઃખ એ ચક્રનાં પૈડાંની માફક ફર્યાં કરે છે, તેને અનુસરી કોઈ રાજ થાય છે તો કોઈ રાંક થાય છે. કોઈ જન્મે છે, તો કોઈ મરે છે,

તેમા શોક શો ! અને હર્ષ શો ! કારણ કે જે જન્મે છે તે મરવાને માટેજ છે. એઓ આ માયાવી જગતનો સ્વભાવજ છે. કાળ બળવાન છે, તેની ગતિને રોકી શકે એવો આ સૃષ્ટિમાં કોઈજ નથી, તો પછી તારો પતિ તે ક્યાંથીજ હોય. રાવણ ગયો તેજ રસતે સહુને જયું છે, લેહ માત્ર એટલોજ કે કોઈ આજે ને કોઈ કાલે, કોઈ બલાઈ કરતો જાય છે, ત્યારે કોઈ ખુરાઈને સાથે લઈ જાય છે, દુનિયાં એ એક બજાર છે, તેમાં જન્મ લેનારાઓ, ખરીદદાર છે. બજારમાં દરેક વસ્તુઓ પાપ અને પુન્ય રૂપે રહેલી છે, ત્યાં જેને યોગ્ય લાગે છે તે ખરીદ કરી જ્યાંથી આવે છે, ત્યાં પાછો ચાલ્યો જાય છે. જાણી વૃથા શોક કરવો મુઠી દે. વળી મારી આજ્ઞાથી લંકાનો રાજા વિલિક્ષણ થયેલો છે, તેને તારા પતિ તરીકે ઠબુલ કરી સુખી થા એજ સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ છે:--

રામનાં મુખમાંથી નિકળેલા આ વચનો શ્રવણ કરી મંદોદરીને કંઈક શાન્તિ થઇ, તથાપી તેજ ક્ષણે રાવણની યાદ આવતાં તે પાછી કદપાંત કરવા લાગી. અને રડતાં રડતાં બોલી, કુબેરનાં ઠનિષ્ઠ ખંધુ, હે મહાબાહુ, એક સમયે તમને જોઇ રણસંગ્રામમાં ઇંદ્ર પણ શંકા પામી સમર ભુમીનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો જતો હતો, એટલુંજ નહીં પણ દેવ, દાનવ, અને દૈત્યો પણ જેનાં બચથી થરથર ધ્રુજતા હતા. તે બળ, તે પુરૂષાર્થ, આજે ક્યાં ગયું, વળી જે મનુષ્યને તમે બિલકુલ ગણકારતાંજ ન હતા, તેવા મનુષ્યને હાથેજ હણાઇ રણસંગ્રામમાં પડ્યા, એ શું કહેવાય ? તમે તો ત્રણે લોકને વશ કરો તેવા હતા; સમૃદ્ધિવાન, બળવાન, અને અત્યંત પરાક્રમી હોવા છતાં. આ વનવન અને વગડામાં રખડનારા રામને હાથે હણાયા, એ શું કહેવાય ? ખરે-

ખર સ્વામી જ્યારથી જનસ્થાનમાં વસ્તા થોદ હબાર રાક્ષસોને
 અથવા તેનાં રક્ષણ કરનારા, ખર, અને દુષણનો તેમણે નાસ કર્યો,
 ત્યારથીજ હું તો સમજી હતી કે-એ મહાત્મા રામ તે મનુષ્ય નથી
 પણ દેવાધી દેવ છે. એમ જાણીનેજ તમોને તેની સાથે વેર નહિ
 કરવા અનેક પ્રકારે સમજાવ્યું હતું, છતાં તમોએ તે વિષે લક્ષજ
 આપ્યું નહી, વળી દેવતાઓ પણ જ્યાં પ્રવેશ ન કરી શકે એવી-
 આ લંકાનગરીમાં, હનુંમાને પ્રવેશ કરી, મોટો અનર્થ મચાવી
 દીધો, ત્યારથીજ મેં જાણ્યું હતું કે-હવે કંઈ સારું પરિણામ આવશે
 નહી. (અર્થાત આખા રાક્ષસ વંશનો કાળ બહુજ વિપરીત આવશે)
 સ્વામી, ખરેખર રાક્ષસ વંશનાં વિનાશ અર્થેજ અકસમાત તમોને
 સીતામાં કામઉત્પન્ન થયો, અને હે દુર્મતી, તમે અરૂંધતી અને રોહિ-
 ણીથી પણ વધારે પતીવ્રતા અને તેઓએ માન્ય કરેલી સીતાનાં
 ઉપર બળાત્કાર કર્યો, એથીજ વિપરીત થયું છે, પૃથ્વી જેવી ક્ષમાંવાન,
 લક્ષ્મી કરતાં પણ વધારે લક્ષ્મીવાન, અને સ્વ. સ્વામીમાંજ અનુરક્ત
 લાવણ્યની શાક્ષાત મુર્તી, એવી ઐષ્ટ સીતાને આપે કપટથી હરણ
 કરી લાવી, આખા વંશનો ક્ષય કર્યો છે. હે સ્વામી, ખરેખર તમોએ
 સીતા સમાગમની વૃથાજ ઇચ્છા કરી, કારણ કે તેને લીધે તમને
 સીતાનાં સતીત્વ રૂપી અગ્નીમાં બળી ખાખ થઇ જવાનો સમય પાસે
 આવ્યો. વળી તમો સીતાનાં હરણ સમયે જે બળ્યા નહી, તેનું
 કારણ કે-પાપનો ક્ષય સમય કાળેજ થાય છે, તેમાં શુભ કર્મ કર-
 નારને શુભ, અને પાપ કર્મ કરનારને પાપનું ફળ, તેનાં પાપેજ
 મળે છે. સ્વામી, સીતા કરતાં વધારે શૌંદર્યવાન સ્ત્રીયો અંતહુરમાં
 હોવા છતાં, તમોને સીતાજ ઐષ્ટ લાગી, એ શું કહેવાય? મારા કરતાં

અધિક રૂપવાળી તો રહી, પરંતુ મારા જેવી પણ રૂપવાળી સીતા ન હોવા છતાં, તમારું હૃદય ભાવીએ ભુલાવી (મૃત્યુ રૂપી) સીતાને આધીન કરી દીધું કેવી વિપરીત દશા, કે-તમેએ હાથે કરીને (મૃત્યુ રૂપી) સીતાને જનસ્થાનમાંથી લઈ આવી લંકામાં આશરો આપ્યો. ખરેખર સ્વામી-જનકપુત્રી સીતા હવે શોકથી રહિત થઈ પ્રસન્ન હૃદયે રામની સાથે વિહાર કરસે; ત્યારે અદ્ય પુણ્ય વાળી હું તમારા મરણથી વિરહ અર્માં પડી ઝુરી ઝુરીને મરણ પામીશ.

અતુલ્ય સમૃદ્ધિવાળી અને નાનાં પ્રકારનાં આભુશણોથી સોભતી હું, પુષ્પક વિમાનમાંએસી તમારી સાથે કલાશ જેવા ઉત્તમ સ્થળોમાં વિહાર કરતી, તે-આજે હે સ્વામી, તમારો વધ થવાથી વિધવા થએલી હું દરેક સુખોથી નષ્ટ થઈ પડેલી છું. માટે ધિક્કાર છે, એવા અપાળ રાજ્ય ભોગોને, કે-જેમાં ભુલાઈ, અભિમાનને વસ થએલોઆ તમારો આત્મા, તે તમને મુકી ક્યારનો આલ્યો ગયો, તથાપી રામનાં ખાણો વાગવાથી કપાયલાં તમારાં દસ મસ્તકો, કે જેની ઉપર એક સમયે રત્નથી જડેલા મુગટો મુઠવામાં આવતા હતા, તે આજે રક્ત વર્ણ થઈ પૃથ્વીમાં પડી, વાનરાઓનાં પગોની ઠોકરો ખાય છે.

સ્વામી-મારી આવી દશા એક સમયે આવશે, એવો મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. કારણ કે-દાનવોનો રાજા-જે મયદાનવ તે મારો પિતા છે, રાક્ષસોનો રાજા રાવણ તે મારો પતી છે, અને ધંદ્રને જીતનાર જે ધંદ્રજીત તે મારો પુત્ર હોવા છતાં, આજે મારી આ દશા થઈ? તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે-સંસારમાં સમય ગળવાન છે,

પરંતુ પુરૂષ બળવાન નથી. સ્વામી-તમને રામે માર્યા એ શું સત્ય છે, કે સ્વપ્ન છે. કારણ કે તમે તો કાળનાં પણ કાળ હતા, તો કાળને કેમ વસ થયા? વળી હું સ્વામી, પતીવ્રતા સ્ત્રીનાં આંસુ અનર્થ શિવાય કદીએ પૃથ્વીમાં પડતાં નથી, એ વાત સત્ય છે. પ્રથમ તો તમે ત્રેલોક્યમાં વિજય કરનાર, કોઇથી ન ડરનાર હતા, છતાં એ રામથી ભય પામી સીતાને ચોરીથી હરણ કરી લાવ્યા, તે દીવસથીજ મેં તો બળ્યું હતું કે-તમારું કંઈ અનિષ્ઠ થનાર છે, બાણીનેજ મેં તમોને બોધ કર્યો હતો, તથાપી તમોએ તે નહીં માનતાં, આખરે આ દશાને પામ્યા.

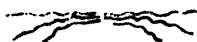
આવી રીતે વિલાપ કરતી મંડોદરી રણસંગ્રામમાં જઈ, પોતાનાં પતીનાં કપાયલાં મસ્તકને લઈ બહુ બહુ આકંઠ કરવા લાગી. હાહા-કાર મચી રહ્યો; આખા નગરમાં રડાકુટ ચાલી રહી, એક સીતાને માટે અસંખ્ય સ્ત્રીયો રંગાણી, લાખો જીવો મુવા, અને તેનો ગ્રહણ કરનાર રાવણ, પોતાનાં તમામ વંસ સાથે મૃત્યુ લોકમાંથી નષ્ટ થઈ જમ લોકમાં આલ્યો ગયો.

આ સંસારમાં જે ચઢતી પડતીનાં લયંકર બનાવો બને છે, તેનો વિષય ફક્ત ત્રણજ વસ્તુમાં જોવામાં આવે છે. તેમાં મુખ્ય બે વસ્તુ છે. જેને કનક અને કાન્તા કહે છે. મનુષ્ય માત્રને બુદ્ધાવનાર એ બેજ વસ્તુ છે. આ બેજ વસ્તુને અનુસરી આ પૃથ્વી, અનેકો વાર વીરોથી ખાત્રી થઈ ગઈ છે. અસંખ્ય જીવોનાં પ્રાણ આ બેજ વસ્તુઓ માટે ગયા છે, અને હજીએ જાય છે. છતાં પણ મનુષ્યો તેનેજ ગ્રહણ કરવા તલપી રહ્યાં છે, એ શું થોડું આશ્ચર્ય?

કૃતેચ રેણુકા કૃત્યા, ત્રેતાયાં જાનકી તથા ।

દ્વાપરે દ્રૌપદી કૃત્યા, કલોકૃત્યા ગૃહે ગૃહેઃ ॥

સતયુગમાં રેણુકાને માટે, ત્રેતાયુગમાં જાનકી, જે સીતા તેને માટે, દ્વાપરમાં દ્રૌપદીને માટે, અને કળીયુગમાં તો ઘરે ઘરે સ્ત્રીઓને માટેજ કલેશ વર્તાઈ રહ્યો છે. માટે જ્યાં જોઈએ ત્યાં અશાંતિને ઉપજાવનાર જો કોઈ વસ્તુ પ્રહ્લાએ ઉત્પન્ન કરી હોય, તો ફક્ત કનક અને કાન્તા છે. તેનો પરિત્યાગ કરવો, એજ ખરા સુખનો માર્ગ છે.

સુજ્ઞ વાંચક? રાવણ મુઓ, એમ જાણીનેજ સંતોશ નાં માનીશ. પરંતુ ઉપલા કાવ્યો વિષે તારી તિક્ષણ બુદ્ધિને હોડાવ? પછી આસ્તે આસ્તે મારા રહુદય રૂપી ઉદગારોમાં, ઉડો ઉતર? અને વિચાર કર કે-તારે શું કરવાનું છે. જે પુરૂષોનું તેં વર્ણન સાંભળ્યું; તેનાં કરતાં એક તલમાત્ર પણ તારું બળ નથી, તારી સત્તા નથી, તારું સામર્થ્ય નથી, યથાર્થ, તે પુરૂષો આગળ તું કંઈજ નથી; છતાં પણ તું એમ કહેવા માંગે છે, કે-મદારા જેવો કોઈજ નથી? વિચાર કર, કે-તારે તો એકજ માથું છે, પરંતુ પુર્વે દસ મસ્તકો વાળાઓ પણ હતા, તે પણ આખરે બળવાન કાળને હાથે માર્યાં ગયા, જ્યાંથી આવ્યા હતા, ત્યાં ચાલ્યા ગયા. તારે પણ ત્યાંજ જાવું છે, માતા, પિતા, ભગની, કે-પ્રિય પત્નિ, એ જેમ તારા પુર્વજોની સાથે જઈ શક્યા. નથી. તેમ તારી સાથે પણ નહીં જશે; દ્રવ્યનો ભરૂસો

ફેાકટનો ઠરે છે; કારણ કે સુવર્ણની લાંકાવાળો રાવણ પણ તેમાંથી કંઈજ લઈ ગયો નથી, તો પછી તારી શું વિસાત છે? તેથી અલીમાનને મુકી હૃદયને શાન્ત કર અને વિચાર કર કે. તું અત્રે શા માટે આંવ્યો છે. તારું દર્તવ્ય શું છે? તારે અત્રે આવી શું કરવાનું છે? જ્યારે એ વાતોનું તું સ્મરણ કરીશ, ત્યારે આફેડુંજ તારું અલીમાન દુર થઈ જશે અને અલીમાન દુર થયા પછી તારું હૃદય શુદ્ધ થશે. જે વડેજ તું ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, અંતે પરમ પદને પામીશ—એજ મારો લખવાનો હેતુ છે. દાખલા તરીકે રામ અને રાવણનો ઇતિહાસ છે, જ્યારે તું એટલું સમજીશ ત્યારે હું સમજીશ કે મારો લખવાનો હેતુ સિદ્ધ થયો છે--

રામ નામ લીધું નહીં, દ્રવ્ય દાન લીધું નહીં,
હરી રસ પીધું નહીં, જેણે આવી જગમાં.
પર કાજ કીધું નહીં, લ્હાવો કંઈ લીધો નહીં,
આંવ્યો તેવો ચાલ્યો ગયો, લઈ શું આ જગમાં.
નર, તન, પામી કરી, કરી ન ભલાઈ જેણે,
ખાવણનું વૃક્ષ જેમ, ઉભું વ્યર્થ વનમાં.
કામ નહીં આંવ્યો વ્યર્થ, વયેસ ગુમાવ્યો,
કહે મહાવીર, ધિક્ક ધિક્ક એવા નર તનમાં.

મહિસુતા.

જે પુરુષને સીતાપતી શ્રી રામચંદ્રના ચરણ કમળમાં પ્રીતી નથી, જેની જીવ્હા ગૌતમરૂપીની પત્નિને તારનારા, શ્રી રામચંદ્રનાં ગુણ ગાતી નથી. અને જેનાં કાનો સર્વ ગુણ યુક્ત એવા શ્રી રામચંદ્રનાં ગુણો શ્રવણ કરવા ભાગ્યશાળી થતા નથી. એવા પુરુષોને સર્વદા ધિક્કાર છે ! ધિક્કાર છે !! ધિક્કાર છે !!!

જેમ “શરદઃ ઋતુમાં વર્ષાદ ગાજે છે પણ વરસતો નથી, પરંતુ વર્ષા ઋતુમાં ગર્જતો નથી છતાં મેઘ વૃષ્ટિ થાય છે, તેમજ નીચ માણસો ઘણી વાતો કરે છે પરંતુ તેનાથી કંઈ પણ થઈ શકતું નથી, અને સજ્જન મનુષ્યો મુખથી બોલતા નથી તથાપી ધારેલું કામ પાર પાડે છે.”

નકારા બળદો રાખવા કરતાં ગૌશાળા ખાલી રાખી તે શ્રેષ્ઠ, કુટ્ટીન સ્ત્રી હોવા છતાં આપણી સાથે વિનયથી ન વર્તે તો તેનાં કરતાં વંચ્યા સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ, તેમજ અવિવેકી રાજાની રાજ્યધાનીમાં રહેવા કરતાં, જંગલમાં રહેવું તે શ્રેષ્ઠ, અને અધમ પુરુષો સાથે સોળત કરવા કરતાં પ્રાણનો ત્યાગ કરવો એ વધુ શ્રેષ્ઠ છે.

મહિસુતા.

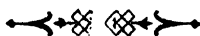
પોતાનાં સ્વહસ્તે અથવા આપસત્તાથી મેળવેલું તે ઉત્તમ ધન, પિતા થકી મળેલું તે મધ્યમ ધન, ભાઈ થકી મળેલું તે ઠનિષ્ઠ ધન, અને સ્ત્રી થકી મળેલું અથવા તો સસુર તરફથી પ્રાપ્ત થએલો દ્રવ્ય, તે અધમમાં અધમ ધન કહેવાય છે—”

કુળ વગરનાં વૃક્ષોનો પક્ષીઓ ત્યાગ કરે છે, પાણી વિનાનાં સરોવરને સારસ પક્ષી, દ્રવ્યહીણ પુરૂષોને ગુણિકા, પદ્મથી ભ્રષ્ટ થએલા રાજાને મંત્રી, સત્વથી નાશ થએલા પુષ્પને જ્વમર, તથા બળીને ભગ્ન થઈ ગએલા વનને મૃગાઓ, ત્યાગ કરે છે માટે આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું સગુ નથી સર્વ સ્વર્થનાં સગા છે.—

એક જાણુનો ત્યાગ કરવાથી કુળ બચતું હોય, તો એકને તજવો. વળી એકાદ કુળનો ત્યાગ કરવાથી ગામ ઉગરતું હોય, તો તે કુળને તજવું, ગામ તજવાથી દેશ બચતો હોય, યા તેનું ઠલ્યાણ થતું હોય, તો ભલે ગામ તજવું, અને આત્માનાં ઠલ્યાણ અર્થે આખી પૃથ્વીને તજવી પડે તોપણ ત્યાગ કરવો જોઈએ,—

ખંડ બીજો.

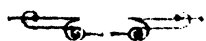
પ્રભાત.

ભયો લાનું પ્રકાસ જામે નભમાં, તમ શિતલ ચંદ્ર છુપાય ગયો;
વહે શિતલ મંદ બયાર જહાં, રતનાગર શોક બુલાય ગયો.
લહરે ઉઠતી ઉદધિ ઉછલે, શશિ બાહર બીચ છુપાય ગયો;
રજની ભાગી તમ દુર ગયો, સખ હર્ષિત પુર્ણ પ્રભાત ભયો.-૧

કમળો કુદ્યાં ભમરો બુદ્યા, મુખ કમલનીકો મુરઝાય ગયો;
ખિલતી કલિયો હરતી હરતી, રવિ દેખકે ધ્રુવડ લપાય ગયો.
ઠહિં દાદુર મોર ચકોર કરે રવ, કોકિલ કંઠ સુભાય ગયો,-૨
વનવેલી સખે ઝુકઝુક કહે, સખી દેખ તું પુર્ણ પ્રભાત ભયો.

હળવાહ ચલે હળ કાંધે ધરી, પનહારી ચલી ભરકે ગગરી,
લય બચ્છ સખે આનંદ ભરી, ગૌંવે સગડી બનકો ડગરી;
પહો ફાટ જામે નભ લાલ ભયો, તમ દુર ગયો રવિ આય ગયો,
એક બાલકો તાત બતાય રહ્યો, સુત દેખ એ પુર્ણ પ્રભાત ભયો.-૩

ખિલિ કદી ગઈ ખરિ પુષ્પ ગયે, બહુ વાસ કે બિન્દુ સુકાય ગયે,
સખ સજ્જન જન આનંદ ભયે, તળ કપટી ચોર લુકાય ગયે;
તમ દુર ગયો શ્રમ દુર ગયો, ભ્રમ દુર ગયો શશિ દુર ગયો,
મહાવીર હૃદય આનંદ ભયો, જળ દીળ-કે પુણ્ય પ્રભાત ભયો.-૪

રા

ત્રી અને સૂર્ય વચ્ચે ચાલતા યુદ્ધ પ્રસંગે તમ-
રૂપી સૈન્યનો પરાજય થતાં, નિરાશ થયેલી રાત્રી,
પોતાનાં સૈન્ય 'અધિકાર' સાથે પલાયન કરવા
લાગી. વિજય પ્રાપ્ત થયો, જાણી, સૂર્યનાં અસંખ્ય
કિરણોરૂપી યોદ્ધાઓ પોતાના સ્વામી સાથે ઉદયાચળ પર્વત ઉપર
ઘનઘોર ઝર્જના કરતા દેખાયા. અને આસ્તે આસ્તે જાણે, સર્વાત્ર,
પોતાની સત્તાનું દિવ્ય દર્શન કરાવતા હોય, તેમ પર્વતોના, શૃંગો,
પરથી પૃથ્વી પર ઉતરવા લાગ્યા. પછી જોત જોતામાં, પોતાની
સત્તાનું રવરાજ્ય, આખા ભૂમંડળમાં પ્રસરાવી દીધું. તે જોઈ હર્ષ-
ભય વદને જાગૃત થયેલા વિદ્યાધરો, નાગો, યક્ષો, અને ગંધર્વો,
જાણે બંદી જનોની ગરજ સારતા હોય તેમ, સૂર્યના ગુણોનું ગાન
કરવા લાગ્યા.

ચઢતી અને પડતી સંસારમાં થતીજ આવે છે જાણી નિરાશ
થયેલી રાત્રી, પોતાનાં નેત્રો દ્વારા વહેતા (ઝાકળરૂપી) અશ્રુઓથી
ભૂમંડલને ભીજાવતી નિસ્તેજ થઈ ચાલવા લાગી. તે જોઈ ધ્રુવક
પક્ષીઓ, ચોરો, અને દુષ્ટ જનો, જાણે પ્રિય જનોનો શોક કરતા હોય
તેમ ખુણે ખોંચરે ભરાઈ જવા લાગ્યા. ઘડીકમાં હર્ષ, અને ઘડીકમાં

શોક એ સંસારનો સ્વભાવજ છે જાણી ઉદાસમય વહને, રાત્રીએજ આનંદ માનનારા જાંબુક ગણો, મોટે સાહે રૂદન કરવા લાગ્યા, તથા વસ્તીને છેલ્લા પ્રણામ કરી પૃથ્વીની અંદર બનાવેલી પોતાની ગુફાઓમાં પાછા ભરાઈ જવા લાગ્યા.

ત્રીજો પહોર સમાપ્ત થતાં એથો પહોર બેઠો, એટલે રાજ્ય-દ્વારે તથા દેવાલયે લટકાવેલા ઘંટાઓમાં અનુચરો મોગરીઓના પ્રહારો કરવા લાગ્યા. તે સાંભળી જાગ્રત થયેલા કિખીકારો પોત પોતાના બળદીયા અને ખનિક્યત્રો લઈ શીમાડા ભણી પ્રયાણ કરવા લાગ્યા. પંથિકો નિંદ્રા મૂકી દંતધાવન કરીને પંથ કાપવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા, ઉઘોગી ઉઘોગ, અને બાળકો પ્રભાત થયો જાણી પોતાનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરવા લાગ્યા, ભક્ત જનો સ્વમુખે પ્રભાતિયાં લલકારવા લાગ્યા, સમાધિસ્ત થયેલા યોગીઓ કૌશ્ય અને કોપીન વસ્ત્રો ધારણ કરી પ્રભાત સમયે નીકળતા ધુવાડાવાળી નદિયો પ્રત્યે સ્નાન કરવા જવા લાગ્યા. પક્ષિઓ જાગ્રત થતાં એક ઝાડ પરથી બીજા ઝાડ પર બેસવા લાગ્યા તેથી સમજાયું કે ઘંટાના નાદે આ સમસ્ત જીવોનાં શરીરમાં રહેલા આળસરૂપી શત્રુનો નાશ કરી નિર્ભયપણે વિચરવા સુચના કરી હોય એવો ભાસ થયો.

રાત્રીએ છાના રહેલા પથ સવાર થયું જાણી મોટા શોર-વાળા કુકડાઓ ગામની ગલીએ ગલીએ અને શેરીએ શેરીએ બોલવા લાગ્યા. તે જાણે નિંદ્રાવશ થયેલા તમામ પુરવાસીઓના કાનોને જાગ્રત કરી ઠહેતા હોય કે—હે નિંદ્રાવશ થયેલા જીવો ઉઠો ઉઠો !

અને જુઓ કે જ્યાં પૂર્વે ઘોર અંધકાર હતો, ત્યાં પૂર્ણ પ્રકાશ થઈ રહ્યો છે. માટે આ પ્રકાશમાન રાજાને અનુસરી દેશકાળની રૂઢી પ્રમાણે પરિવર્તન કરો અને પ્રકાશમાન સૂર્યનાં ગુણ ગાઓ. કારણ કે દેશ કાળની ઉન્નતિ કરનાર જે રાજા હોય; તેનેજ અનુસરીને આલવું એ પ્રજાગણોનો ધર્મ છે. જે એ ધર્મને અનુસરતા નથી તે પરિણામે દુઃખ પામે છે અને તે દુઃખોને યોગેજ જ્યાં ત્યાં ધ્રુવડ પક્ષિઓની પેઠે સંતાતા કરે છે, પણ શાન્તિને ધારી શકતા નથી.

જેમ મહોન્મસ્ત હાથી—કેટલોઠ સમય શાન્ત રહ્યા પછી પોતાની ગતીને વધારે, તેમ વાયુ પોતાનું પ્રચંડરૂપ ધારણ કરી શિતળતાને વધારો વાવા લાગ્યો. તેથી મનુષ્યો અને સમસ્ત જીવો ટાઢથી થરથર કંપવા લાગ્યાં. નદીઓએ પોતાનો વેગ વધાર્યો, કમળ પુષ્પો પ્રકુલિત થવા લાગ્યાં અને તેઓની અંદર ખિડાયલા લમરાઓ રજેવાળા શરીરે ઉડી જવા લાગ્યા અને ગન-ગનાટ કરી સરોવરોને ગળવી દેવા લાગ્યાં. વગી રાત્રીએ પડેલા ઝાકળનાં ખિન્દુએ કરીને અસ્પૃશ્ય તથા ગામોના સુંદર બગીચાઓમાં પથરાયલી પુષ્પમાલિકાઓ તથા વનસ્પતીનાં પાંદડાંઓ પણ ઝાકળથી કરીને સર્વત્ર લિન્તયલા દેખાવા લાગ્યાં. કમલનીઓએ પાંખડીરૂપી વંચોથી પોતાનું મોઢું સંતાડી રડવા લાગી, તો કમળો પ્રકુલિત થઈ હસવા લાગ્યાં. સૂર્યના પ્રકાશથી આનંદ પામી અઢવાક વાટ જોઈ બેસી રહેલી પોતાની પ્રિયતમાને મળ્યો અને પરસ્પર પ્રેમાશ્રુ લાવી પોતાના આશ્રમ વિષે આલ્યાં ગયાં. કિળીકારો પોતાનાં ખનિક યંત્રો તથા બળદિયા લઈ સીમાં

ભણી પ્રયાણ કરવા લાગ્યા. પંથીએ ત્વરાથી પંથ કાપવા લાગ્યા અને ગાયો તૃણ તથા જળનું પાન કરવા માટે ગામડાઓથી અરણ્ય ભણી ચાલવા લાગી. આવા સુશોભિત સમયમાં સરયુનાં પવિત્ર જળથી સ્નાન કરી કેટલીક યુવતીઓયુક્ત ચંદ્ર સમાન મુખ વાળી એક તરૂણ યુવતી સુશોભિત ઘરમાં શિવની પુજામાં લીન થયેલી એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને પોતાના હાથમાં લિધેલો પુષ્પને હાર પહેરાવી પુજા કરતી દેખાય છે.

માતા, હું આપને વંદન કરું છું.

પુત્રી, સૌભાગ્યવતી રહે. તારા સ્વામીની તારા પર સર્વદા સમ્પૂર્ણ પ્રીતિ રહે, સતીઓમાં તું સાથી અથ્ર ભાગે પૂજાય. આ સિવાય તને હું શું વરદાન આપું? કારણ કે આખા ત્રૈલોકનો સ્વામી જે મારો પુત્ર રામ તે તારો ભર્તાર થવાથી ત્રણ ભૂવનની રાજરાણી તો તું થઈ ચુકી. હવે શું બાકી છે? જેની તને ઇચ્છા હોય, તથાપી હે બાલા, તારા ઉદરમાંથી ઉત્પન્ન થનાર બાળક આ સૃષ્ટિનો ચક્રવર્તી રાજ થાય; ઉપરાન્ત પોતાના બળવાન બાહુબળોથી ત્રૈલોક્યને કંપાવી અભીમાનીઓનાં માનનું ખંડન કરી આ રઘુવંશનો સ્વામી થાય.

આટલું બોલી તે વૃદ્ધ સ્ત્રી કૌશલ્યાણ પાછાં પુજામાં લીન થયાં અને સીતાણ પોતાની સખીયો સાથે પોતાનાં રંગમેદ્ધ ભણી ચાલતાં થયાં.

આવી પ્રભાત સમયની સુંદર રચનાઓનું અવલોકન કરતા રામ ભગ્વત થયા. અને છડીદારને બોલાવી કહ્યું કે હમણાં ને હમણાંજ જઈ લક્ષ્મણ તથા ભાઈ ભરતને મારી પાસે તેડી લાવો.

આવી આજ્ઞા થતાં દ્વારપાલ તુર્ત, તેઓને લઈ આવી, રામ-ચંદ્ર સમક્ષ હાજર કર્યાં, તે જોઈ જેનું મોહું વિચારે કરીને ફીકું પડી ગયેલું હતું એવા રામચંદ્ર. લક્ષ્મણ તરફ જોઈને બોલ્યા; ભાઈ,—જનકીને માટે પ્રજા વર્ગમાં શંકાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તે શંકાઓમાંથી પ્રજાને મુક્ત કરવા મારે આખરે સીતાનો ત્યાગ કરવો પડશે. ખરેખર—રાજ્ય કેટલી બધી પીડા રૂપ છે કે જેને અનુસરી પવિત્ર સીતાને આજે ભયંકર દુઃખમાં નાખી દેવાની ફરજ પડે છે. કારણ કે જે વખતે રાજ્યભાર, મસ્તક પર ધારણ કર્યો તે વખતે પ્રતિજ્ઞા લાંબી છે, કે પ્રજાહિનને માટે કરી જનકીનો પણ ત્યાગ કરીશ તે સમય આજે પ્રાપ્ત થયો છે. પ્રિય સીતા, હવે હું તારો નથી, હે અરણ્યવાસ સહચરી? અંતે પણ આપણો વિયોગ થશે; રે—હુદ્દ રામ, ચંદ્રન જાણીને જે તને વળગેલી છે, તેને તું ઝેરનાં ફળ આપે છે? રે,—સીતા, તું શુદ્ધ છે, પાપ રહિત છો, છતાં હું, હુદ્દ—ન હોત, તો—તારો ત્યાગ કેમ કરત!

સીતાનાં સતિત્વ વિષે મુને સમ્પૂર્ણ ખાતરી છે, માટેજ મારું હૃદય તેનો ત્યાગ કરવા, ના પાડે છે. પરંતુ રાજ્યસત્તા ધારણ કરેલી હોવાથી પ્રજાનાં હિત માટે અને શિર પર આવેલી અપકીર્તિ દુર કરવા માટે છેવટ સીતાનો ત્યાગ કરવોજ પડશે. માટે હે ભાઈ—લક્ષ્મણ! હમણાંજ તું સુમંત્ર સારથીને કહીને એક રથ તૈયાર કરાવ; અને જનકપુત્રી સીતાને તેમાં બેસારી મારા દેશની સીમાની બહાર મુકી આવ. ગંગાને સામે તીરે લમસાના પ્રદેશમાં, મહાત્મા વાલ્મીકી મુનીનો દિવ્ય આશ્રમ છે, હે રઘુનંદન? તે એકાંત પ્રદેશમાં સીતાને મુકી તું શિઘ્ર અત્રે પાછો આવજે. આ મારું વચન તારે માન્ય

કરવુંજ પડશે. સીતાના પરિત્યાગ વિષે તમારે મને કંઈ પણ કેહવુંજ નહીં. કારણ કે તે કેહવું હવે હું માની શકીશ નહીં. માટે જો તમે મારી આજ્ઞામાં રહેતા હો, તો આ મારું વચન માન્ય કરો. અને સીતાને લઈ સત્વર તમસા નદીની પેટ્ટી જાણુ અરણ્યમાં મુકી આદ્યા આવો, આટલું કહેતાં કહેતાં રામનાં નેત્રોથી અશ્રુઓનો પ્રવાહ ઉભરાઈ નિકળ્યો. અને ત્રણે જગ્યાં બહુ વિકળ થઈ ગયા. આખરે નિરઉપાયે રામની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવુંજ જોઈએ, જાણી લક્ષ્મણ ત્યાંથી શોકાતુર હૃદયે સીતાના વિજ્ઞાસ ભુવન પ્રત્યે ચાલતા થયા.

દેવી, હું વંદન કરું છું.

“કદ્યાણુ.” સુર દિયરજી, શા માટે આવવું થયું? તમારા વડીલ બંધુ કુશળ તો છે? વળી તમારી માતા અથવા મારાં જે અપર સાસુ કૌશલ્યા તે તો કુશળ છે? રાજ્ય સહુ નિર્વિદ્વનપણે ચાલે છે? કોઈ શત્રુનો તો ભય નથી?

“ નથી. ” ત્યારે તો સત્વર કહો કે, તમને શું થાય છે? કયો એવો તમારો શત્રુ ઉત્પન્ન થયો છે કે જેને તમારા ક્રોધરૂપી અગ્નિમાં પતંગીયાંની પેઠે બગી જવાની ઇચ્છા થાય છે? કોનું મૃત્યુ પાસે આવ્યું છે? કેમ બોલતા નથી? શું તમારા વડીલ બંધુ તરફથી તમારું અપમાન થયું છે? તેવું તો બનેજ નહીં. કારણ કે કામ, ક્રોધ, લોભ મોહ, એ સર્વેને જીતનારા જીતેન્દ્રિય એવા જે રામ તે કદી પણ અનુચિત રેજ નહીં—તે તો અશક્યજ છે. તો પછી તમારી આંખોમાંથી આંસો કેમ વહેતાં જાય છે? આશ્ચર્ય! લંકામાં

શક્તિના ધાવથી પણ જે નેત્રોમાં અશ્રુઓ આળ્યા ન હતાં, તે નેત્રો આજે જળથી પૂર્ણ દેખાય છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વીર પુરુષો પોતાનાં દુઃખને તો ગણકારતા નથી; પરંતુ પારકાનું દુઃખ જોઈ તેઓનું હૃદય ભરાઈ આવી છેવટ દુઃખી થાય છે. ત્યારે કહો કે કયા દુઃખીને સુખી કરવા વિચાર છે? અથવા કયો એવો દૈત્ય હજી જીવતો રહી ગયો છે જે રંકેને દુઃખી કરનારનું ખપ્પર હજી પૂરું ભરાયું નથી—ખલ્લે અધુરું દેખાય છે? માટેજ તેને પૂર્ણ કરવા તમારાં ક્રોધઅશ્રુ રક્તવર્ણ થયેલાં ઉતાવળાં થાય છે? ખરેજ, તેવું પણ કંઈજ દેખાતું નથી ત્યારે કહો મહારા જે શિરછત્ર રામ તેને મહારા માટે કંઈ હુકમ તો કયો નથી? મહારાથી તેઓનો કંઈ અપરાધ તો થયો નથી કે જેને અનુસરી તેઓને કંઈ દુઃખ થયું હોય, તેઓ કોંઈ ભરાયા હોય. ખરેખર જો તેમજ હોય તો ચિહ્નાર છે મુને અને મારા કર્મોને કે જેને અનુસરી પ્રભુ સમાન અમરા સ્વામીને કલેશ થાય, તેથી તો મૃત્યુજ સાડું છે. પરંતુ પતિને અસંતોષ ઉપજાવી દુઃખી કરનારી નારીને આ સંસારમાં રહેવું લેશમાત્ર પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે—

ધન્ય જગ તેજ છે ભામાં, પતિ જેને વખાણે છે,
સફળ અવતાર છે તેનો, પતિ જે દેવ માને છે;
જગતમાં ધન્ય તે નારી, સદા શુભ કર્મ કરનારી,
પતિ શેવા હૃદયની ખીચમાં, જે નિત્ય ધરનારી.

તેથી સત્વર પ્રકાશ કરો, શંકાને દુર કરો અને નિશ્ચય કરો કે આ સીતા પતીઆજ્ઞા વિમુખ કદિએ સ્વર્ગની પણ ઇચ્છા નહિજ

કરશે પરંતુ જો સ્વામી સુખીજ થતા હોય તો આ અયોધ્યા કરતાં પર્વતોની અંધારી ગુફાઓ મ્હને જે સુખ આપશે, તે સુખ સ્વર્ગમાં પણ નહીંજ હોય. વળી જે સ્ત્રી પતિ વિમુખ રહી સુખી થવા અભીલાષા કરે છે; તે સ્ત્રી સુખી થવાને બહલે ભયંકર દુઃખમાં આવી પડે છે. એમ જાણીનેજ સતીઓએ સતી ધર્મનેજ શ્રેષ્ઠ ગણ્યો છે. બળી—

દેવનો દેવ છે સ્વામી, સતી સેવે સદા જેને,
ભલે હો અંધ કે લુલો, નથી અભાવ તો તેને;
સતી પણ તેજ નારી છે, એક કુળ તારનારી છે,
દુઃખી નિજ કંથના મનને, સદા હસાવનારી છે.

આ સાંભળી લક્ષ્મણનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને તેઓ રડતા રડતા બોલ્યા: માતૃશ્રી, શું કહું? કહેવાને જીભ નથી ઉપડતી, તથાપી કદા વગર ચાલે તેમ નથી, જાણી અપરાધ ક્ષમા કરશો. બળી મન સાથે નિશ્ચય કરશો કે આજે ને આજે તમારે વનલીલા જોવા જવાનું છે; એવી આજ્ઞા અમારા વડિલ બંધુ રામના તરફથી કરવામાં આવી છે. આ સાંભળી સીતાજીને બહુજ હર્ષ થયો. તેઓ બોલ્યાં:—લક્ષ્મણ, આ વાતમાં શોક કરવો ઘટીત નથી. કારણ કે રૂષિઓના આશ્રમે જોવા, તેઓને અન્ન, વસ્ત્ર પુરાં પાડવાં અને નિર્મળ ધારાવાળી નદીઓના પ્રવાહને નિરખવા મ્હારે ઘણા દિવસનો વિચાર હતો તે તમારા બંધુએ પૂર્ણ કર્યો છે. તેમાં શોક કરવાનું કંઈએ કારણ મ્હને જોવામાં આવતું નથી. માટે ત્વરાથી રથ તૈયાર કરી લઈ આવો. તેટલામાં હું મુનિઓની સાધવી સ્ત્રીઓ

માટે સુંદર સુંદર વસ્ત્રો, સૌભાગ્યદર્શક ચુડીઓ, અને કપાળમાં લગાડવાનું કેસરચુકત ચંદન, એ સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરું છું.

આ સાંભળી લક્ષ્મણ રથ તૈયાર કરવા સીતાના રંગ મહેલથી બહાર નિકળ્યા. પરંતુ મન સાથે કહેતા જતા હતા કે હજી આ ભોળી સીતાને એવી ખબર નથી કે રામે મ્હારો સહાયને માટે ત્યાગ કર્યો છે. જ્યારે એવો સમય જશે ત્યારે કોણ જાણે શુંએ કહેશે. ખરેખર, બહુજ ખોટું થયું. રામના હૃદયમાં આવી બુદ્ધિએ કેમ પ્રવેશ કર્યો? તે કંઈ પણ સમજી શકાતું નથી. સીતાના જેવી સતીને માટે શંકા? ખરેખર—ઓ દુર્બુદ્ધિ દૈવ--તારી ગતિનો પણ ખાર નથી.

वैद्या वदन्ति कफपित मरुद्विकारान्
ज्योतिर्विदो ग्रहगतिं परिवर्तयन्ति
भूताभिषंग इतिभूतविदोवदन्ति
प्रारब्धकर्म बलवन्मुनयो वदन्ति.

સતી ધર્મ.

પરાર્થ માટે નહિયો વહે છે,
પરાર્થ માટે ફળ વૃક્ષ દે છે.
પરાર્થ માટે જળ મેઘ આપે,
પરાર્થ માટેજ શરીર આ છે—*

તા (જગત થઈને) અરે પાણુ આ શું? લક્ષ્મણુ
કેમ દૃષ્ટિએ પડતા નથી, રથ કયાં? અશ્વ કયાં?
અયોધ્યા કયાં? અને હું કયાં? અત્રે તો ઘોર
અરણ્ય સીવાય કંઈએ દૃષ્ટિએ પડતું નથી. વન

૧ પૂર્વે શિંગલ દ્વિપમાં આવેલા સુવાર્ણ પૂરમાં અર્થસેન નામે રાજા
રાજ્ય કરતો હતો. તેણે બહુજ દ્રવ્ય ખરચી એક સુંદર સરોવર બંધાવ્યું. પરંતુ તેમાં
પાણી નીકળ્યું નહીં, ત્યારે વિદ્વાનોને ભેગા કરી તેનું કારણ પુછતાં તેઓ બોલ્યા,
કે—હો રાજા, આ સરોવરમાં જો નર પશુનું બળીદાન આપવામાં આવશે. તો જરૂર
પાણી નિકળશે, —વિદ્વાનોના મોઢેથી નીકળતા બોલો. આ પ્રમાણે થવણ કરતાં,
રાજાએ અસંખ્ય રૂપિયા આપી, સેવકોને રવાના કર્યા અને તેવા માણસને ગમે
ત્યાંથી કંઈ આવના આજ્ઞા કરી. આખરે તેઓ ફરતાં ફરતાં, કોસથી નદીનાં તટ

પશુઓ તે સર્વ મુને ઘેરીને બેઠેલા છે; તે બાણે મહારૂં રક્ષણ કરતા હોય તેવા દેખાય છે. કોકિલાઓ મધુર કંઠે અન્નાપ કરતી, બાણે મુને ધિયં દેતી હોય તેવી દેખાય છે, આકાશ માર્ગે એકાએક ઘેરાઈ આવેલી વાદળીઓ સુર્યનાં ભયંકર તાપથી મહારા પર છાયા કરી મુને શાન્તિ આપતી હોય તેવી દેખાય છે, લતા મંડપો, તે સર્વ વાયુઓ કરીને મંદ મંદ ગુલ્ફા કરે છે, તે બાણે મુને દિલ્લાસો દેતાં હોય, અને ઠહેતાં હોય, કે તું ગભરામાં કારણ કે રાજ્ય મેહલોથી વિશેષ સુખ તને મારી શરણે થવાથી થશે, મૃગલાઓ પણ ઘાસ ખાતાં ખાતાં મહારા તરફ જોયા કરે છે, તે બાણે અયોધ્યાનાં પ્રિયજનોની ગરજ સારતાં હોય, તેવાં દેખાય છે. ખરેખર-આ સર્વ સુંદર રચનાઓ ગમે તેવા દુઃખી ને સુખી કરે તેવી હોવા છતાં મહારૂં હૃદય જરા પણ શાન્ત થતું નથી. કારણ કે સ્વામીએ પરિત્યાગ કરેલી એવી જે હું-તે હવે સ્વર્ગમાં પણ જીવવાની ઇચ્છા રાખતી નથી કારણ કે સતી ધર્મને અનુસરીને આલ્લનારી સતીનો પતીજ પરમાત્મા ગણ્યા છે, તે જ્યારે પરિ-

ઉપર પર્ણકુટી બાંધી રહેલા મુખદત્તના આશ્રમ પાસે આવી પહોંચ્યા, જ્યાં તેણે નાહનાં નાહનાં દસ બાળકોને રમતા જોયાં; તે બેઠ સેવકોએ કહ્યું, બાઇ તમો કોનાં પુત્ર છો, તમારા પિતાનું શું નામ છે? તે ઉપરાંત તેઓ આ આશ્રમમાં કેમ દૃષ્ટિએ પડતાં નથી? તમારા અંગો બહુ દુર્બળ છે, વળી તમો સર્વે બહુ દુઃખી હો તેવા દેખાવ છો, તેનું કારણ શું -?

આ પ્રમાણે સાંભળી તેમાંથી એક છોકરો-કે-જેનું નામ જ્ઞાનદત્ત હતું તે બોલ્યો-બાઇ આ અસાર સંસારમાં કાણુ સુખી છે? મને તો લાગે છે કે-સર્વ દુઃખ-થીજ યુક્ત છે. સુખ એ એક પ્રકારની હવા છે, તે આવીતો આવી, ન આવીતો ન આવી, તેનો ભરોસો શો કરવો, ત્યારે જે વસ્તુ અસંભવિત હોય, તેને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન

ત્યાગ કરે, ત્યારે હવે જીવીને કયા સુખની ઇચ્છા રાખવી. માટે હે સૃષ્ટિ સૌંદર્યનાં સુંદર દેખાવો, તમે જ્યાં મહારા પ્રાણેશ્વર રામ હોય ત્યાંજ હૃદય પામો. તેનીજ સમક્ષ રહો, તેનેજ સુખી કરો. કારણ કે, તેનાં સુખ વડે મને સ્વર્ગમાં પણ સુખજ મળશે, હું જ્યાં હોઈશ ત્યાં સુખીજ રહીશ. મને ગમે તે સંકટો આવે, પરંતુ પ્રાણેશ; રામ સુખમાંજ રહો. અહો વનદેવી અહો વન દેવતાઓ, તમે મહારા સ્વામીનું રક્ષણ કરો. અહો હૃદયને આહ્વાદિત કરનારી રતુઓ તમે અયોધ્યામાં જઈ વિસ્તાર પામો, કે જેથી મહારા પ્રાણેશ રામનાં હૃદયમાં આનંદ થાય. વળી હે મૃત્યુ દેવી હવે તું તૈયાર થા, અને મહારૂં ખાકી રહેલું આયુષ્ય, હું મારા સ્વામીને અર્પણ કરી, તુને આજ્ઞા કરું છું કે-મને ગ્રહણ કર.

આકાશવાણી—

સતી ધર્મ ધર સીતા, લાગ્ય તાહરું કળશે,
અવધિ વીતતાં અવધનાથ ત્હને એજ જગામાં મળશે.

કરી, વિશેષ દુઃખી થાઈ તેનાં કરતાં પૂર્વનીજ હાલતમાં રહેવું, એ શું ખોટું છે ? સુખ સ્વપ્નાનાં ધન જેવું છે, જેમકે આંખ ખુલતાં તેનાંથી ધનપતી થવાનું નથી, જાણી-હે ભાઈ, અમે દુખનેજ વધુ પસંદ કરીએ છીએ--આ ખોટો સાંભળી રાજ્ય સેવકોને જાહુજ આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેટલામાં બિક્ષા અર્થે ગએલો તેનો પિતા મુર્ખદત પણ આવી પોહ્યો. આ લોભીયા બ્રાહ્મણને જોઈ, રાજ્ય સેવકોએ કહ્યું, કે-તારા આ દસ છોકરાઓમાંથી એકાદ છોકરો. અમેને ખળીદાન કરવા માટે વેચતો હોય, તો તું કહે તેટલા રૂપિયા અમે તને આપીએ.-આ સાંભળી મુર્ખદતનાં વિચારો ફેરવાયા અને દરેક છોકરાઓને ભેગા કરી પોતાનો અધીત

અરે આ શું ? આકાશમાંથી દેવતાઓ પ્રાણુનો પરિત્યાગ કરતાં અટકાવે છે ! ત્યારે હવે શું કરવું, ક્યાં જવું, ક્યાં રહેવું ? અત્રે તો કોઈ રસ્તો ખતાવનાર પણ નથી, કોને પૂછું ! કોણ કેહસે ! કોણ ખતાવશે ! થોડીવાર પહેલાં જે આખી પૃથ્વિની રાજ રાણી હતી, તે એક ક્ષણમાં લીખારણથી શ્રેષ્ઠ, જંગલની ભટકનારી યોગિણીનાં જેવી ? માટે હે કર્મગતી ! તું કેવી બળવાન છે, કારણ કે પીતાને ત્યાં હજારો હાસદાસી યુક્ત શ્રેષ્ઠ ભુપતી અને પતીરામ પૃથ્વી પતી છતાં મહારા ઉપર કેવી આપતી ? માટે ખરુંજ છે કે—

વૃથા બુલે અજ્ઞાન, કર્મ ગતિ બળવાન;
કર્મ કરે તે કોઈ કરે નાં, મૂર્ખ કરે અભીમાન.

એટલું બોલતાં બોલતાં નિરાશ થયેલી સીતા મુર્છા ખાધ પડી. તેટલામાં વિષ્ણુના મધુર અવાજ સાથે મળી ગયેલું પ્રભુનાં ચરિત્ર રૂપી મધુર ગાયન સંભળાયું. તે સાંભળતાંજ સીતાજી ચમક્યાં,

વિચાર દરસાવ્યો. પરંતુ મરવા માંડે કોની ઈચ્છા થાય ગમે તેવાં સંકટ હોય, ગમે તેવું દુઃખ હોય તોપણ જીવનાં સર્વને પ્રિય હોય છે. તેનો ત્યાગ કરવો, એ કંઈ જેવી તેવી વાત ન હતી. આવો ખતાવ લેઈ સુખદેવ નિરાશ થવા લાગ્યો, તે જોઈ તેનો નાહનો છોકરો કે જેનું નામ જ્ઞાનદત્ત હતું તે બોલ્યો પિતાજી - નિરાશ ન થશો. આ શરીર તમારા થકિલ ઉત્પન્ન થયેલું છે. તે તમનેજ કામ આવે છે, એથી વિરોધ શું જોઈએ. માટે જો તમારા હુ બો દુર થતા હોય, તે બલે હું મરવાને તથ્યાર છું. કારણકે—“પરાર્થ માટેજ શરીર આ છે.” ને વળી અનિત્યાની શરિરાણી શરીર સાથે દરેક વસ્તુ અનિત્ય છે તો પછી, તેને નિત્ય કરી લેવા કોની ઈચ્છા ન થાય ? આ પ્રમાણે કેહતો જ્ઞાનદત્ત પોતાનાં પિતાને દરિદ્રથી મુક્ત કરવા, એક લાખ સ્વર્ણ મોહરો અપાવી પોતે રાજ્ય સેવકો

ઉઠ્યાં, ચારે બાજુ દ્રષ્ટિ કરી તેવામાં આકાશ માર્ગેથી, હરીગુણ ગાતા નારદ આવતા દેખાયા. તે જોઈને સીતાને કંઈક ધીરજ આવી અને તેણે સમીપમાં આવેલા નારદને હાથ જોડી કહ્યું: બ્રહ્મદેવ, હું આપને પ્રણામ કરું છું.

સતી, ધન્ય છે! તને ત્હાડું કહ્યાણુ થાયો. વળી જગતપતિ જે તારા સ્વામી, તે તને મળો-પ્રાપ્ત થાવ, એવો મારો આશિર્વાદ છે. કારણ કે તારા સતિત્વના પ્રભાવે આખા ત્રેલોક્યના દેવતાઓ નિર્ભય થઈ, પોત પોતાના આશ્રમોને વિષે સુખે કરીને વિશ્રામ કરી રહેલા છે. સતીઓ તારા નામને લઈ પ્રાતઃકાળને વિષે આનંદ માને છે. તાડું ચરિત્ર કથન કરવાને યોગ્ય છે. તાડું નામ રટણ કરવા યોગ્ય છે. અજ્ઞાની મનુષ્ય તને અયોધ્યાની રાજરાણી જાણે છે; પરંતુ દેવતાઓ તો તને આ રૂપમાં પણ સ્વર્ગ વિષે વિજ્યુની સાથે રહેનારી લક્ષ્મીજ માને છે. યમરાજનાં બંધને બંધા-યેલો પ્રાણી જો મૃત્યુ સમયે પણ એક વાર ત્હારા નામનો ઉચ્ચાર કરે અથવા તો સીતારામ એટલું કહે તો—તેને જમદુતો છોડી આલ્યા

સાથે આસનો થયો—કેટલાક દિવસે રાત્ર સમક્ષ બ્રહ્મ પુત્ર આવતાં રાત્ર અર્થસેને કહ્યું, બ્રહ્મ પુત્ર તાડું નામ શું છે? કંઈજ નથી. હું પણ કંઈજ નથી નામપણ કંઈજ નથી. તેમજ આ સૃષ્ટિ માત્રની દેખાતી અદ્ભુત રચનાઓ પણ કંઈજ નથી, રાત્ર જે તું જોય છે, તે પણ કંઈજ નથી, તું જે ભોગ કરે છે, તે પણ કંઈજ નથી, વિચાર દૃષ્ટિએ જોતાં આ સર્વ બ્રહ્માંડ પણ કંઈજ નથી, છતાં પણ લોકો તે ઉપર મોટા આધાર બાંધી બેઠા છે, એજ આશ્ચર્ય છે—વળી હે રાત્ર—આ સંસાર કેવળ સ્વાર્થી છે. જ્યાં જોઈએ, ત્યાં સ્વાર્થનું જ વિનય થોડું થાય છે, તેવા સ્વાર્થ ની પાસે સ્નેહ એ નિરમાલ્ય જણાય છે. પિતા પુત્રને, ભાઈ-ભાઈને અને જેને નવ

જાય છે એવો તારા નામનો અદ્ભુત પ્રભાવ છે. છતાં પણ તું
આવી રીતે મોહ પામે એ ઠીક નથી જાણી દેવતાઓએ મને તારી
પાસે મોકલાવી શાન્ત થવા માટે વિનંતિ કરી છે. માટે—

હૃદય ધિર ધર સીતા, સુખ દુઃખ સ્વપ્ન સમાન;
કાયા કાચી કુંભ સમી છે, વૃથા કરે અભીમાન.

બ્રહ્મદેવ—બહે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે થાઓ. હું હવે મારું
બાકીનું આયુષ્ય પૂરું કરી સ્વામીનાં દર્શન કરીનેજ પ્રાણનો ત્યાગ
કરી સ્વર્ગ વિષે આવીશ. વળી હું તપોધન, તપોએ મહારા
પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ કરાવ્યું તે કંઈ હું ભુલી ન ગઈ હતી. તથાપી
સંસારમાં રહેનારી સ્ત્રીઓએ સંસારની રીતી રિવાજ મુજબ ચાલવું
એજ સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ છે.

મહીનાં ઉદરમાં રાખી, અનેક કષ્ટો સહન કર્યાં છે, તેવા પુત્રને તેની બહાલી માતા
ઝંઘરે દેતી દેખાય છે, એ સહુ સાચી ગાય છે, તે તને સમજાય છે? ફક્ત સ્વાર્થ
માટે જેમકે મારો વધ કરવા દયા તને અટકાવે છે, પરંતુ તારો સ્વાર્થ તને ભુલાવે
છે. તેવીજ રીતે તારા શેવકોને સોંપતાં, મારા માતા પિતાનાં હૃદય તો બરાબ આપ્યા,
પરંતુ શું કરે, નિરુપાય, સ્વાર્થને આધીન થયા; ખરેખર અર્થાનુરાગી નથી
બહુ મિત્રા જેનામાં સ્વાર્થ બરાબેલો હોય છે, તેનો સગો કે સંબંધી કોઈજ હોતો
નથી, રાજા નિશ્ચય સમજજે કે-સ્વાર્થને વસીકૃત થયેલો સ્વાર્થી સર્વદા
આંધળોજ હોય છે.

બીજે દીવસે સુખ મુહર્ત જોઈ, જ્ઞાનહતને તળાવની અંદર લઈ જઈ
રાજાએ વેદ મુક્ત પુનઃન કર્યું. કપાલમાં તીલક કંઠમાં પુષ્પમાલ આરોપણ કર્યા પછી
રાજા ખેંચી. રાજા અર્થસેન બોલ્યા-બાઈ હવે નિમીત્ત માત્ર તું જીવતો છે,

સતી સીતા, તારા સ્વામીએ કરીને પ્રાપ્ત થયેલા સંકટ, જેને અનુસરી તને તેના પર ક્રોધ તો ઉત્પન્ન થતો નથી? કારણ કે પતિ ઉપર ક્રોધ કરનારી સતીની ઉત્તમ ગતિ થતી નથી, પરંતુ રવ રવ નરકની અધિકારણી થાય છે. માટે—

ભલે દ્રવ્યથી હીણ, થાયેજ સ્વામી,
વિષય અંધ કામાન્ધ, હોએજ કામી;
બહુ કષ્ટ આપી સતીને દુભાવે,
પરંતુ સતીને પતિ તેજ ભાવે.

મુશ બાળા ઉત્તમ સતીનાં એજ લક્ષણ છે. જેને અનુસરીને ચાલનારી સ્ત્રી, સ્વર્ગમાં પણ વખણાય છે. પતીવ્રતરૂપી ધર્મ સ્ત્રીએને સર્વ ધર્મો કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. શિયલ એજ તેઓનું પરમ ધન છે, જેનાં પ્રભાવે તેઓ કર્મથી હીણ થયેલા સ્વામીનાં અસંખ્ય પાપોને બાળી ભખમ કરી નાખે છે અને તમામ કળ્લોથી તેને મુક્ત કરે છે, પરંતુ જે સ્ત્રી એથી ઉલટું કરી, પતીને અસંતોષ ઉપજાવી દુઃખી કરે છે, તે પોતાનો પુર્વ જન્મ પણ બગાડે છે, અને ગતે આ જન્મમાં પણ બહુજ દુઃખી થાય છે. કારણ કે—

તેલમાં તારે જેનું સ્મરણ કરવું હોય તેનું કરી લે, કારણ કે, મૃત્યુ દેવી તારા માટે બહુજ ઉતાવળી થાય છે—રાજનાં મુખમાંથી નિકળેલા ગોલો સાંભળી જ્ઞાનહતા બોલ્યા રાજ માનું સ્મરણ કરે, કારણ કે—આ વખતે મારા આશ્રયદાતાઓ સર્વ સ્વાર્થી હોય તેવા દેખાય છે, તેમાં-માતા પિતા દ્રવ્ય લોભે-માતા પિતાએ દ્રવ્ય માટે તારે સ્વાધીન કરી દીધા; અને તું કે જેનામાં નિરંતર સ્વાર્થજ ભરેલો છે, માટે રાજ લોભે સાગર તને સાગરમાં પાણી કેમ નીકળે તેનો

બહે ને હોય ઘરબારી, પિતા પુત્રો અને માતા,
પરંતુ કામ શું આવે, સગા બહાલા અને બ્રાતા;
પતિવિણ જગતમાં પતિન, નીર વિણ મીન જેમ થાયે.
સુકાતાં વારિ વારિધનો, નહીં કોઈ કામ તો આવ્યે.

કંચનની પરિક્ષા ઠસોટીથી થાય છે. તેમજ સ્ત્રીની પરિક્ષા
સંકટ સમયે દ્રવ્ય નાશ થવાથી થાય છે. લક્ષ્મી જગનાં તરંગો જેવી
ચંચળ હોવાથી, સદાકાળ કોઈ પાસે પણ રહેતી નથી, જાણી કર્મ-
યોગે સ્વામી, કદાચ દ્રવ્યથી હીણ થઈ જાય, અથવા તો પુર્વ કર્મો
વડે તેનાં પર કોઈ ભયંકર આક્રમણ આવી પડે, તો પણ સતીએ પતીને
પરમાત્મારૂપી ગણીનેજ પુજવું શ્રેષ્ઠ છે. વળી એજ ધર્મ તેને હજારો
સંકટોથી બચાવે છે, તેની રક્ષા કરે છે. સતીત્વને યોગેજ દેવ દાનવ,
અને ગાંધર્વો, સર્વ-તેને વશ થાય છે. તથા આંત્રિકમાં રહેનારા
દેવો પણ સદાકાળ તેનું સ્મરણ કરી પ્રસંસા કરે છે. વળી ગમે તે
પ્રકારે તેના દુષ્ટોને દુર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. મારેજ કહ્યું છે કે -

લોભ છે, પણ મારા પ્રાણોનો નથી, ત્યારે તારી આજીજી કરવી નકામી છે. વળી
તેત્રિસકરોડ દેવો રક્ત લોભે. દેવો, કોઈ રક્ષા કરે તેમ નથી કામળ કે તેઓ સર્વે
બળીદાન લેવાને તૈયાર હોવા છે, રાજ-આ વખતે મને સર્વ સ્વાર્થમય વિશ્વ
દેખાય છે. જંતામાં સ્વાર્થ ના હોય તેનું કોઈ પણ દેખાતું નથી ત્યારે
રાખ રાખરે સાગરા હે-સરોવર મને તારાજ બરોસો છે.

બ્રહ્મ પુત્ર જ્ઞાનદત્તાનાં સુખમાંથી હપલા રાખે. નિકળતાંજ સરોવરનું તલિયું
ફાટ્યું અને નિમીત્ત માત્રમાં પાણી છોટોછલ બરાઈ ગયું ને બ્રહ્મપુત્ર બચ્યો એ
પરથી સિંધ થાય છે કે, પરમાર્થહિત પ્રાણ અર્પણ કરવા જતાં. પરમાત્મા
સ્હાયતા કરે છે, દરેક કષ્ટોથી મુક્ત કરી પરમ સુખ આપી કૃતાર્થ કરે છે.—

સતી સત્યથી, ચલિત તો નાજ થાય,
ભલે દેહથી, તેહનાં પ્રાણ જાગ્યે.
કદી દુખ આવી પડે, કોટિ કાળે,
તથાપી, સતી સુખઃ સમ તે નિહાળે.

પતીવ્રતરૂપી સગાર ધારણ કરનારી પ્રેમહાઓને અન્ય શણ-
ગાર ધારણ કરવાની જરૂર હોતી નથી, જેમ-રાત્રી સમયે ખિલેલી
ચાંદની આખી પૃથ્વીને શોભાવે છે. તેમજ પતીવ્રતરૂપી શણગાર,
સતિઓનાં સર્વ અંગોને દિપાવે છે. જેમ ચંદ્રની શોભા, તેની
શિતળતા વધારે છે, તેમ સ્ત્રીઓની શોભા તેનાં શિયળથી વધે છે.
જેમ પાણી વગરની નદીઓ શોભતી નથી, તેમ શિયળથી હીણ થયેલી
પ્રેમહાઓ શોભતી નથી, પણ પ્રિયજનોમાં નિંદાય છે. અને તે
નિંદાને યેગે તેઓ સર્વ કર્મોથી હીણ થઈ, સ્વામીની પ્રીતિને
સંપાદન કરી શકતી નથી, પણ ઉલટું તેનાંથી તિરસ્કાર પામી
અંતે આયુષ્યથી નાશ થઈ ઘોર નરકમાં પડે છે.

સતીનું હૃદય, કંથ સાથે મળેલું,
પતીનાં વિના, તે દિશે છે પડેલું.
ન ભાવે કદી, સુખ સંસાર તેને,
પતીનાં વિનાં, સર્વ સમશાણુ જેને.

જેમ તડકો ને છાંયો ફેરવાય છે, તેમજ પ્રાણી માત્રનો ભાગ્યો-
દય થતોજ જાય છે. જાણી, સતી સ્ત્રી, હિમેશાં સુખ દુઃખને સમાન
જાણી હર્ષ કે શોક નહિ કરતાં સર્વ કાળ આનંદમાંજ વ્યતિત

કરે છે. કર્મયોગે સ્વામી કદાચ દ્રવ્યથી હીણ થઈ જાય ત્યારે સતીઓએ તેને દરેક પ્રકારે ધૈર્ય દઈ સાંત્વન કરવું, હિમત આપવી, બહારથી આવતાં સ્વામીની સામે હસ્તા મોઢાએ જવું, આરોગ્યતા પુછવી, જળ વડે તેના ચરણ ધોવા, પ્રિય અને મધુર વાક્યો બોલવાં, ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજન કરાવી, તાંબોલ આપવું. ઉપરાંત દરેક રીતે તેને સુખી કરવા પ્રયત્ન કરી, સર્વદા આશા પાળવી, એ ઉત્તમ સતીઓનાં મુખ્ય લક્ષણ છે. પરંતુ હે સીતા, જે એથી ઉલટું કરી, રૂપ કે કુળનાં ગર્વમાં પુલાઈ ઉપર કંડેલાં ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરી, પ્રભુ સમાન સ્વામીને દગો દઈ વિષય સુખની અભીલાષા વડે શિયળને પગેથી ઠેલી મુકી, વ્યભિચારણી થાય છે, તે અંતે વિષય સુખ પૂર્ણ કરવા, તે પછીના ભવમાં વેશ્યારૂપી અવતાર ધારણ કરે છે, જ્યાં તેને બહુજ અધમ કૃત્યો આચરવાં પડે છે. માટે સુદ્ધ બાળાઓએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે—

સતીનો પતી, છે ભલે અંધ હોય,
 ન જીવે આ, કાયા કરી કષ્ટ તો એ;
 વિકારે કરી કાષ્ટ સમ દેહ થાયે,
 તથાપી સતીથી પતી તે પુજાયે.

જેમ શ્રદ્ધા સમયે પ્રભા ચંદ્રને તજતી નથી, તેમ સંકટ સમયે સતી પતીને તજતી નથી, પણ તેને સુખે સુખી અને તનેજ દુઃખે દુઃખી થઈ આ સંસારમાં વિચરે છે. બહાર ગએલો સ્વામી જ્યાં સુધી પાછો ન આવે, ત્યાં સુધી તેનું ચિંતન કરી બેસવું, પતીને જમાડ્યા પછીજ જમવું, પ્રાતઃકાળે પ્રથમ ઉઠી સ્વામીનાં

દર્શન કરતાં, તે પછી સર્વવ્યાપક પરમાત્મા પાસે તેની કુશળતા માંગવી, એજ શ્રેષ્ઠ અને સતી સ્ત્રીનાં લક્ષણ છે.—તથાપી, જે એથી ઉલટું કરી માતા પિતા અને ગુરુ સમક્ષ લિધેત્રી પ્રતિજ્ઞા, અથવા શાસ્ત્રયુક્ત બંધાએલી લગ્ન ગાંઠને તોડી, સતી ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરે છે; અથવા સંકટ સમયે પોતાના સ્વામીને તજી દેઈ, અયોગ્ય આચરણ કરે છે, તે અંતે મહા કષ્ટને પામી દુઃખી થાય છે. તેથી—હે બાળા—

ભલે હોય લુલો વિના હાથ વાળો,
સતીનાં હૃદયમાં પતી તેજ વહાલો;
તહીં કષ્ટ સમયે સતી ત્યાગ કરતી,
પતી ભકત નારી પતી ભકિત કરતી.

પતીનું હસ્તું મુખ નિહાળી સતી જે આનંદ મેળવે છે, તે આનંદ રાજવૈભવ કે સ્વર્ગમાં પણ પતિવિમુખ રહેનારી પ્રેમદાઓ પામી શકતી નથી. પતી સમક્ષ હોવાથી હજારે સંકટો સતીને પુષ્પ સમાન લાગે છે. ખાવા એક વખત મળે અને તે પણ કદાચ ન મળે તો અરણ્યમાં વનસ્પતીનાં પાંદડાંઓનું સેવન કરી રહેલું એ શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીએને સુખદાઈ છે. પરંતુ પતી વિમુખ ઉત્તમ ગૃહમાં નિવાસ કરવું એ સ્ત્રીએને સર્વદા કષ્ટદાઈ છે. જેમ કમળની ચંદ્રથીજ આનંદ માને છે તેમ સતી પતીથીજ આનંદ માને છે. તેવા પતી વિના સ્ત્રીઓ જ્યાં જોઈએ ત્યાં દુઃખી દુઃખી ને દુઃખીજ દેખાય છે. તેથી સમજાય છે કે—

પતીનાં વિના છે ભલે ઇંદ્ર હોએ,
કદી સૂર્ય સમ સોભતો હોય તોએ;
ભલે શકુ કે હોય દગપાળ ભારી,
પરંતુ સતીને પતી તે મુરારી.

પોતાના પતી કરતાં વિશેષ રૂપાળો મનુષ્ય જોતાં, તેનાથી વિશેષ સુખ મળશે એમ જાણી સ્ત્રીઓએ લોભાવું ન જોઈએ. કારણ કે રૂપ, રંગ, અને યૌવન એ સર્વ નાશવંત પદાર્થ હોવાથી સદા કાળ રહેતા નથી, પણ ચાર દિવસના ચટકાની માફક નાશ પામે છે. જેમ તુરતની ખીલેલી પુષ્પકળી, કરમાયા પછી, તેવી સુગંધિત હોતી નથી, તેમજ યુવાન અવસ્થામાં દેખાતી સુંદરતા, વૃદ્ધત્વ પામતાં, પ્રથમના જેવી હોતી નથી, પણ સમય માળે વિનાશ પામે છે. એવા નાશવંત પદાર્થ પર વૃથા મોહ કરી, જે સ્ત્રી પતી વિમુખ સુખી થવા ઇચ્છા કરે છે, તેવી કુલટાઓને હજારોવાર ધિષ્કાર છે.

ભલે અંધ લુલો કે કુળે ગંધાએ.
પરંતુ સતીથી પતી તે પુન્નએ;
ભલે હોય વાચાલ મુંગોજ કામી,
પરંતુ સતીનો પતી તેજ સ્વામી.

કર્મયોગેજ યોગાયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પૂર્વ સંખ્યા-ધને અનુસરીનેજ નિરમાણ થયેલાં જોડાં સાથે પવિત્ર લગ્નગાંઠ બંધાય છે. તે વખતે અગ્નિ તથા સર્વ દેવતાઓ સમક્ષ એકમેક સાથે ચિરકાળ સુધી રહેવા પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે. છતાં પણ ભાગ્યયોગે

આપણાથી અધિક રૂપવાળો અંથવા છેઠ કુરૂપ, અંધ, લુલો કે પછી ગમે તેવો પતી મગી જાય, અથવા તો હેવી કોપવડે કઠાચ પાછળથી થાય, તો પણ સતી સ્ત્રીએ તેના પ્રત્યે અભાવ કરવો નહીં પણ પૂર્ણ પ્રેમે તેની સેવા કરવી અજ સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ છે. રૂપાળા સાથે પ્રીતિ પાંધવી, ધનવાન સાથે સુખમાં રહેવું, અને આરોગ્ય પતીને અનુસરવું, એ તો હરેક સ્ત્રીઓ કરે છે, પરંતુ જે નાશ થયેલા ધનવાળો, અસંખ્ય દુઃખોથી પીડીત, એવા પતીની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તી તેનાં દુઃખોમાં ભાગ લેનારીજ સતી કહેવાય છે.

હટે ન કહી જે સતી સત્ય ત્યાગી,
જેની ચિત્ત વૃત્તિ પતીમાંજ લાગી;
નથી દેવ તે કંથ વિશ્વ અન્ય મોટું,
પતીના વિના સર્વ સંસાર ખોટું.

સદ્ગુણી અને સતી સ્ત્રીનાં સહવાસથી ધરસંસાર જેટલો સુખ-મય બને છે, તેટલોજ દુષ્ટ અને કુલટા સ્ત્રીના સહવાસથી દુઃખરૂપ નિવડે છે. હજારો રાજ્યનો ધણી છતાં, શંખાણી સ્ત્રીના પતી, જે સુખની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી, તેથી શ્રેષ્ઠ સુખ જેની સતી છે, એવો કહિયારો, (યાને જંગલમાંથી લાકડાં કાપી લાવી તે ઉપર નિર્વાહ કરનાર) પામે છે. સતી ધર્મને પ્રભાવેજ સતિયોથી મોટા મોટા મુનેશ્વરો પણ પરાજય પામી ક્ષીનની પેઠે સ્તુતિ કરતા દેખાય છે. તેવા ધર્મથી રહિત થએલી અખળાઓ, આ સંસારમાં જીવી-તો શું! અને ન જીવી તો શું!—

પતી ભક્તિ.

સંસારમાં સતિયો તણો, પતિ દેવનો પણ દેવ છે;
ઠળીયુગ મહીં આ પ્રેમદાને, સ્વર્ગ એ પતિ સેવ છે.

આભાવ પ્રિયતમથી ઠરી, જગમાં જે નારી સંચરે;
નારી નહીં પણ રાક્ષસી, પતિ સેવ જે મનનાં ધરે.

બહુ મમંના યોલો વદી, જે કંથને સંતાપતી;
ધિક્કાર છે ધિક્કાર છે, દુઃખ કંથનાં નવ કાપતી.

શૃંગાર હાર શરીરનો નહિ, કંથ ભુષણ જે ગણે;
નારી પ્રત્યક્ષે રાક્ષસી, એ શાસ્ત્રમાં ઠવિયો ભણે.

વૃક્ષો મહીં વેલી સદા, ચડતી રહે ઉમંગમાં;
પતિસંગ તેમ સતિ ઓપતી, રમતી રહે રસરંગમાં.

શોભા ઘણી છે પતિ થકી, વિષ્ણુ પતિ વિપત્તિ આવી નહે;
જાણે નહીં પતિ ધર્મ શું, તે નર્કમાં નારી પડે.

સેવા કરીને કંથની, જે નાં રિઝાવે હામિની;
સ્વર્ગે જવા પરિશ્રમ કરે, ધિક્કાર એવી ભામિની.

દેવી ને દેવો પુંજતાં, તણ કંથ સરમાતી નથી;
મહાવીર કે તે સુંદરી, વેકુંઠમાં જાતી નથી.

ધન્ય છે, બ્રહ્મદેવ ! તમોએ કૃપા કરી જે ઉત્તમ ધર્મનું સમ-
સ્થ કરાવ્યું, તે સાંભળી મહારૂં દુઃખ હું સર્વ ભુલી ગઈ છું, -તે
ઉપરાંત, જાણે તમારાં વચનામૃતનું પાન કરતાં, સ્વર્ગનાં ઉત્તમ

સુખોનો ભોગ કરતી હોઈ, એવો ભાસ થાય છે. તો હે તપોધન હવે મહારી એવી ઇચ્છા છે કે, ણાક્રીનું આયુષ્ય હું મારા સ્વામીનાંજ સમરણમાં વ્યતિત કર્યા પછીજ સ્વર્ગમાં આવું તેવું વરદાન આપો.

સીતા શાન્ત થા. પ્રારબ્ધના લેખો મટાડવા બ્રહ્મા પણ સમર્થ નથી તો મનુષ્ય માત્ર શા વિસાતમાં ! જો આ જગામાં થોડો સમય વિત્યા પછી, એક ત્રિકાળદર્શી મહાત્મા આવશે, જનકી ! નિશ્ચય સમજજે કે, જ્યારથી તારો જન્મ થયો છે, ત્યારથી તારાપર શી શી આકૃતિ આવી છે, અને હજુએ આવશે, તે તારા જન્મ પહેલાંજ તેઓએ ભવિષ્યરૂપે કથન કર્યું છે વળી—તું આજે આ જગાએ આવી હશેજ, એમ જાણી તારૂં રક્ષણ કરવા, તેઓ આવતા હશે, તું તેની સાથે જજે. જ્યાં તારો દુઃખી કાળ વ્યતિત થશે. અને તું સુખી થઈશ. લે—હવે હું જઈશ, “શૌભાગ્ય” અખંડ રહે, સતીની મનોકામનાં પુણ થાઓ અને તારા સ્વામી તને પુનઃ પ્રાપ્ત થાઓ” એવી મહારી આશીશ છે.—

वनेऽपि सिंहा गजमांस भक्षिणो
बु भुक्षिता नैव तृणं चरन्ति
एवं कुलीना व्यसना भिभूता
न नीच कर्माणि समाचरन्ति.

સંત સમાગમ.

“લોભે પ્રાણ વિનાશયતે.” *

ઉપહાસ્ય કરમા, ધનહીન વયમા,
જગમાં કોઈની, લક્ષ્મી થઈ નાં;
જોતો નથી શું, યદ્ય અંધ પ્રાણી,
લક્ષ્મી ખરેખર, નાશજ થવાની.

દ્રવ્યનાં મહે કરીને અંધ થએલા હે મૂંઢે ! આપત્તિમાં પડેલાને જોઈ તું કેમ દુરો છે ? કારણ કે ? લક્ષ્મી કોઈને ત્યાં સ્થિર રહેતી નથી, એમાં શું આશ્ચર્ય ! જગ્યાંએ થક (કુતમાંથી પાણી કાઢવાને જેટમાળ)માં ઘડિયાં ભરાય છે, ને ડળવાય છે. તે શું તારા જંતુમાં નથી આવતું ? તેવીજ રીતે કોઈ જનવાન થાય છે, તેજ કાળે કરીને દરિદ્રી થઈ જાય છે, તેમાં ઉપહાસ્ય કરતું એ તારી મુર્ખતાનું લક્ષણ છે:-

૧ દરિદ્રથી પિડાતો વિમ્બ અશાન્તિ વર્મા તેની પત્નિ ત્રણજાગવરીનાં કહેવાથી કમાવાની, અથવા ધન પ્રાપ્ત કરવાની લાલસા વડે, પરદેશ ગમન કરવા નિકળ્યા, ત્યાં રસ્તે આવતાં એક ઘોર અરણ્યમાં આવી પોહ્યા. ત્યાં

સીતા ભાગ્યવતી સતી આ વન વિષે, આવી હુશે એકલી,
પ્રથમે ભવિષ્ય કહ્યો હતો જે, આવ્યો સમય આજ તે;
ભાવી મિથ્યા થાય નહિ નર ચહે કોટી પ્રયત્નો કરે,
સુખ દુઃખ સહુને ભાગ્યયોગે મળે, દાન્યા તે નવ રળે.

તા. અહાહાહા! આ મધુર સ્વર ક્યાંથી આવે છે ?
ખરેખર તે ત્રિકાળ દર્શિય મહાત્મા તો નહીં હોય !
ખડું છે કે સંસારમાં ભાવીજ સહુને ભૂલાવે છે.
નહીં તો કેકે જે મહારી સાસુ, તે મહારા સ્વામી રામને ચૌદ વર્ષ તો
ભયંકર વનવાસ આપી પોતે વિધવા શા માટે થાત ? તેમજ હું કે
જે સદાએ પતિપરાયણુજ રહેનાર તેને સર્વ ગુણયુક્ત જે મહારા
સ્વામી, તે આવા ધોર અરણ્યમાં પરિત્યાગ તે શા માટે કરત ? તેથી
સિદ્ધ થાય છે કે—“ નર ચહે લાખ પ્રયત્નો કરે થાય જે ધાર્યું
ધરણીધરે.”

તેની દ્રષ્ટિ એક અતીવ્ય લાખ્યા (મનુષ્ય અહારી) વાંધ ઉપર પડી. મનુષ્યને
જોતાંજ તે કુર પ્રાણી, ધનધોર ગર્ભનાં કરતો, અભદેવ ઉપર ધમ્યો. તે જોઈ
ભયથી વ્યાકુળ થએલો બિચારો અશાન્તિ વર્મા, બહુજ ધભરાઈ ગયો. કારણ
કે ધનપ્રાપ્ત કરવું. તો રહ્યું, પરંતુ પ્રાણુ પ્રાપ્ત કરવાં એ દુર્લભ જણાયા.
ખરેખર—આ સંસારમાં, પ્રાણી માત્રને, મૃત્યુનાં મુખમાં નાંખનાર એક લોભજ છે,
અને તે લોભથીજ દરેક પ્રાણીનાં અનિષ્ટ કાળનાં ઉદય થાય છે, તેમાં જરાએ શક
નથી. અરે—જણ્યા? જે મેં તારું કહ્યું ન માન્યું હોત, અને જે દૈવ ઇચ્છાથી
પ્રાપ્ત થતું હતું, તે પર સદા સંતોષ રાખી નિર્વાહ કર્યો હોત, તો કદીએ આવી
દશ થાત નહી. પરંતુ હવે શું થાય કારણ કે—કાવર્ષા જવ, કિલ્લિ મુકાની

અહો ! પણ આ કેવો ચમત્કાર ! આ વિકટ અણ્ણ્યમાં મહારા
ભાગ્યનું કથન કરનાર, વળી ભવિષ્યમાં હું આજેજ આ વનમાં
આવીશ, અમુક દિવસેજ રામ મારો ત્યાગ કરશે, એવું પ્રથમથી
ભવિષ્ય જાણનાર કયા મહાત્મા હશે ? શું હું તેઓને મળી શકીશ ?
મહાત્મા નારદ ચાલતી વખતે જે મહાત્માને વિષે કહેતા હતા, તે શું
એજ હશે ? શું તેઓ મહાર્ક રક્ષણ કરશે ? કેમ નહીં. મુનિઓ
સર્વદા દયાથી પૂર્ણ હોય છે; દુઃખી પર દયા કરવી, એજ તેઓનો
પરમ ધર્મ છે. પણ તેઓ હજી દ્રષ્ટિએ કેમ પડતા નથી ? અત્રે તો
ભયંકર સિંહોની વાગતી હાકોથી ડરતા ખીચાતા ભીરૂ હૃદય
વાળા અદ્ય જીવો, જ્યાં ત્યાં નાસ્તા ફરે છે, વળી પવને ઠરીને હાલતા
ઝાડોમાંથી ખરી પડતાં પાકેલાં પાંદડાંઓ, આયુષ્યથી નાશ થએલા
વૃદ્ધ મનુષ્યની પેઠે સ્થાનોમાંથી જ્રષ્ટ થઇ પડી જતાં દેખાય છે. સૂર્યનો
તાપ પણ ધીરે ધીરે ઓછો થતો જાય છે. તે જાણે સૃષ્ટિ સમુદાય-
વાળા જીવોને પ્રત્યક્ષ ખતાવતો હોય, કે—મહારી દશાનું અવલોકન
ઠરી અભીમાનથી રહિત થાઓ. કારણ કે વિશ્વમાં જેની ચઢતી
હોય છે, તેનીજ પડતી પણ થાય છે. (તેવામાં મહાત્મા દ્રષ્ટિએ
પડતાં)—

ખેતર સુકાયા પાણી વર્ષા નકામીજ હોય છે, તેમ હવે મરણ કાળે વિચાર કરવો:
શું કામનો છે ? આ ભયંકર પ્રાણીથી મને બચાવી શકે એવો કોણ છે ? કામએ
નથી. અને તે કોઇ પણ હોય તો તે ભાવીજ સમજાવી, કારણ કે તેજ મુને આ
કાળની પાસે તેડી આવી છે, તો તે આ પ્રાણીનાં મુખમાંથી મુક્ત કરવા શક્તિવાન
છે, આટલું વિચાર કરે છે તેટલામાં, તો તે વિકાળ પ્રાણી સમીપમાં આવી પહોંચ્યા
અને જેવો તે આજ્ઞાને મારવા જાય છે, કે તુરતજ પાસેનાં વૃક્ષપર ઊડેલો એક હંસ

સીતા—

હા હા એજ મહામુને જે તણી, કીર્તિ હતી સાંભળી,
હા હા એજ ભવિષ્ય વક્તા, હિસ્તી કાયા વળી;
શિષ્યો વચમાં સોભતા જેમ અરે, તારા વચ્ચે શશિ હિસે,
શોભા પરમ પુનીત જોઇ મુજ હૃદય, જઇને રહ્યો તે વિષે.

શિષ્યો જીવો, આજ તે મિથલેસ કુમારી, અને અવધેસ રામની
પ્યારી નારીની મુખાકૃતી ઉપર ફરતો મંડળાકાર, જેમ રવી અને
શશીને દિપાવે છે, તેમજ આ પવિત્ર સતીને શોભાવે છે એનાં સતી-
ત્વનો પ્રભાવ વર્ણન કરવા શેષ, શારદા, પણ શામર્થ નથી, તો હું કોણ

મધુર વાણીએ બોલ્યો,—અરે આ શ્રેષ્ઠ પ્રાણી મારું કેહવું સાંભળ્યા પછીજ
આ માણસને મારજે, નહીં તો તને બહુજ પસ્તાવું પડશે. વળી વિચાર કર, કે—આ
બ્રાહ્મણને નાશ કરવાથી તારી ક્ષુધા, જો કે થોડીવાર માટે શાન્ત થશે, તથાપી થોડીજ
વારે તે પાછી તને સતાવશે, એટલે કે નાશ થએલી ક્ષુધા તું પાછી મેળવી શકીશ
પરંતુ વગર વિચારે નાશ કરેલી આ બ્રાહ્મણની કાયા તે પાછી તું મેળવી શકીશ નહિ
તેથી વધારે ઉતાવળ ના કરતાં, સાંભળ. આ બ્રાહ્મણ તારા બાપ દાદાનો ગુરુ થાય છે,
અને તું એનો જજમાન છે, માટે તારે એને મારવો યોગ્ય નથી, કારણ કે ગુરુનો
વધ કરનાર અધ્યાત્મીએ જાય છે.

હંસનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી વાઘ બોલ્યો શું તું આ સત્ય કહે છે. તેમાં
શું શક છે—પ્રાણ આપતાં પણ ભયમાં પડેલાનું રક્ષણ કરવું એ શ્રેષ્ઠ પુરુષનાં પ્રથમ
લક્ષણ છે વળી હું ભાઈ, તન, મન, ધન, સહુ આપતું, પરમાર્થને કાળ.”
મારા બોલોની શું વિસાત છે ! તું નિશ્ચય કર, કે મારા બોલો એકે એક વાળખી
અને સત્યથી ભરેલા છે, એટલુંજ નહીં, પણ હું ઘણા દિવસોથી આ સ્થળમાં
વસું છું, એવીજ રીતે એ પુર્વે પણ આવતો હતો, તે વખતે તારા વડીલો એને

માત્ર! પણ જે કંઈ મહાત્મા નારદથી સાંભળી “રામાયણ” ની અંદર વર્ણન કર્યું છે, તે સર્વ આનાં પ્રતાપથીજ. આજ સુધી જે રામ અને સીતાની પવિત્ર મુર્તી હૃદયમાં રાખી તેનું વર્ણન કરતો હતો, તે મુર્તી હવે હું સ્પષ્ટપણે જોઈ શકું છું. એ પણ અહોભાગ્ય! વળી જે મુર્તી નિરખવા બ્રહ્માદિક પણ ભાગ્યશાળી થતા નથી, તેજ આજે આ વનને વિશે આવી પડેલી સતો સીતા છે? એ ક મંગતી ધન્ય છે, નને, અને હારા પ્રભાવને, કે જેને અનુસરી આવા ધર્મિષ્ઠ જીવા પણ હુએ કરી પિડાય છે, દુઃખી થાય છે. (સમીપમાં આવે છે)-

ખડ્ગ દ્રવ્ય આપી રાજ કરતા હતા, તેનો તું પુત્ર છે, અને ગુરુનું વધ કરે છે? ધિક્કાર છે, તારા જેવા પશુને, કે જે થોડી વખત પછી પાછી સતાવનારી કુધાને મારે કરી, એક ઉત્તમ પ્રાણીનો નાસ કરે છે.-

હંસનાં મુખેથી આ ખોલો સાંભળો, વાઘ સ્થંભો ગયા અને પ્રાણીને કહેવા લાગ્યા, ભાઈ-બભરામાં, અને મારી સાથે આવ. પ્રાણીને હિંમત આવી, અને તે વાઘની સાથે ગયા, જ્યાં તેણે તેને ખડ્ગ દ્રવ્ય આપી કહ્યું, કે દૃપા કરી હવે પછી આ રસ્તે પાછા આવતા નહીં. કારણ કે દીવસે દીવસે સમય બદલાતો જાય છે. ગુરુએ શિષ્યને આજ્ઞા આપી અને વિદાય થયા પછી પોતાને ઘરે આવી પહોંચ્યા.

મનુષ્ય, કાળે કરીને પોતાની ઉપર પડેલી આફતોને ભૂલી જાય છે, અને લોભને વશ પાછો થાય છે, એવો દૈવી સતાનો અદ્ભુત પ્રભાવ છે. દ્રવ્ય લઈ ગએલા અશાન્તિ વર્માએ સર્વાસદૃશ્ય જઈ પોતાની પત્નિને આપ્યું, અને તમામ હકીકત નિવેદન કરી તે સાંભળી તેને જે “આનંદ” તેનો ઘણી વાઘનાં મોઢામાંથી બચીને પાછા આવ્યો, તેનો ન થયા હોતો, તેથી વિશેષ આનંદ દ્રવ્ય મળવાથી થયો. તેથી સમજાવું, કે સંસારનો રોદ પાનું ક્ષણભંગુર અને સ્વાર્થી છે. જે તાને ત્યાં ધણજ દ્રવ્ય હોવા છતાં ત્રણજાગવરી પોતાનાં પત્નિને પાછા જળમાનને ત્યાં જવા

સીતા—(હાથ ધરે) યોગેશ્વર હું આપને વંદન કરું છું. પુત્રી, સૌમ્ય વતી રહે, અને ને સાથે તારા ઉદરમાં વૃદ્ધ પામતો બાળક, પૂર્ણ પરાક્રમી થઈ બાપા ભુમંડળને ઠંપાવી, રાજ્યેશ્વર થાય, તથાપી હે બાબા, આ ઘોર અરણ્ય કે જે હમેશાં વિકાળ કૃતી વાળા જીવોથીજ ભરેલો છે, તેમાં તું, સર્વદા રાજ્યમેહલોમાં વસવા યોગ્ય હોવા છતાં, શા માટે આવવું પડ્યું? તે જો કંઈ હરકત ન હોય તો ખુશીથી પ્રકાશ કર.—

તપોધન આપ જ્ઞાની હોવાથી સર્વ જાણી શકો છો, તથાપી જો મનેજ પુછવા ઇચ્છા હોય, તો બલે. સાંભળો—ખુશીથી કહીશ. કારણ કે—નદી, પ્રક્ષ, ને સંતજન, પરમાર્થ લવલીન—એવોનો જન્મ પારકાનાં હિત માટેજ ગણાય છે; વળી આપ મહારા પિતા સમાન

માટે ઉપદેસ કરવા લાગી, ખરેખર લોભાનું અનિષ્ટ કરનાર તેનો લોભજ હોય છે. લોભને વસ થયેલા સર્વ જીવો પોતેજ કાળને શરણુ થાય છે, અનેહાથે કરીને મૃત્યુના મુખમાં સપડાય છે. તેવીજ રીતે આપનાં અશાંન્તિવર્માનું બન્યું. અને વધુ ધન લેવાની તુચ્છ અભિલાસાએ પ્રીમાણુ બાંધી રસ્તે પડયા—આખરે જન્મમાનનાં ઘર પાસે આવી પહોંચ્યા અને અશાંન્તિવર્માના જન્મમાન (વાધ) ખરે વંધમાં પડેલાં છે, પણ જે જાડમાં પુર્વે હંસ બેસતો હતો ત્યાં કાગડો બેઠો છે, તે બ્રહ્માણને જોઈ, પેલા વાધને કહેવા લાગ્યો; ઓ મુર્ખ! કહે છે શું! શિકાર અલ્પો જાય છે; તે સાંભળી વાધ ઉભો થયો; પરંતુ જોયું નો તેજ ગુફદેવ! ત્યારે વાધ બોલ્યો, મહારાજ—આટલું દ્રવ્ય મળવા છતાં પણ તમને સતોષ નાં થયો, જે પાછા અત્રે આત્યાં. ખરેખર—એજ માટે કહ્યું છે કે—“લોભે પ્રાણુ વિનાશયતે” અતીરાય લોભ ને પ્રાણનો નાશ કરે છે.

વળી આ સંસારનો કાલચક્ર હમેશાં ફર્યા કરે છે; કારણ કે ધર્મ યુધિષ્ઠર કે

હોવાથી તમારાથી કોઈ પણ વાત છુપી રાખવી, એ યોગ્ય ગણાયજ નહિં માટે હે પ્રભુ—

ભારી ભાવ જતાવતી નર ચહે, કોટી પ્રયત્નો કરે,
ધાર્યું થાય ન કોઈનું, પ્રયત્ન કરતાં વિપત્તિ આવી પડે.
ક્યાં તે સુખ અવધનું, ને વળી પળમાં વને ભટકવું,
વિધિએ લખ્યા લલાટમાં લેખ જે, સહુને તે રસતે જવું.

વાદમીકિ—ખરૂં છે પુત્રી સીતા આવા શાન્તિથી ભરેલા, અને અભિમાનથી રહિત વાક્યો, વૈદેહ પુત્રી શિવાય ખીજાને મુખે ક્યાંથી શોભે!

રામ જેવા પુરૂષો હમાણાં દેખાતા નથી, પણ તેને બદલે કોઈ ખીજાનું દ્રષ્ટિએ પડે છે. તેથી હે વિપ્રવર, “હંસ હતા તે ઉડી ગયા.” અમેાને સદ્બોધ કરી પાપ માર્ગથી પણ વાળનાર એટલુંજ નહી, પરંતુ સદાએ ધર્મ યુક્ત વાળી કહેનાર પ ક્ષેત્રોમાં શ્રેષ્ઠ એવા હંસ, જે પુર્વ આ જગાળ વસ્તા હતા, તે કાળની ગતિએ કરીને નાસ પામ્યા યર્થાત ઉડી ગયા, પરંતુ તેઓની પાછળ હવે તો તેની જગ્યાએ કાગ થયા દિવાન કાગડાઓનો કારખાર પડ્યો છે, એટલે કે હંસનાં કારખાર ચલાવનાર હવે કાગડાઓ છે, પણ હંસ નથી. મહારાજ ! તમે જાણો છો કે જાતિય સ્વભાવ ન મુચ્ચતે કોઈ પણ પોતાનાં જાતીય સ્વભાવ છોડા શકતો નથી. તેથી “જાવ વિપ્ર ઘર આપણે” હે મહારાજ, તમે જ્યાંથી આવ્યા છો, તેજ રસ્તે પાછા જાઓ. કારણ કે, તમે જેની નજરે પડ્યા છો. તે કાગડો છે, પણ હંસ નથી. હંસનાં જેવો તેનો સ્વભાવ નથી. મટિજ કહ્યું છે કે—નીચનો સહવાસ પણ દુષ્પ્રભાવ નિવડે છે. હંસની શુદ્ધિ હંચ હતી, આની શુદ્ધિ નીચ છે, નીચ, નીચતામાં જાય છે; હંચથી સારાં અને શ્રેષ્ઠ કામો થાય છે. તેથી હવે તમારે જયવું બહુજ દુર્લભ છે, તથાપિ કદાચ એમાં તો પુનઃ આ જગાળ આવશો નહી. કારણ કે આ

ભાવીજ ગળવાન છે પણ પુરૂષો ગળવાન નથી. એ વાક્ય ખરેખરો પ્રહણ કરવા યોગ્ય છે કારણ કે તેનેજ અનુસરી આ સંસારમાં, અનેક પ્રકારની આસમાની સુલતાની થતીજ જાય છે, પ્રારબ્ધની કોઈને ખમરજ પડતી નથી, અને ભવિષ્ય પ્રમાણે અહોનિશ બનતુંજ જાય છે. માટે સુજ પુરૂષોએ સુખાઃ દુઃખને સામાન્ય ગણી અહોનિશ આનંદમાં રહેવું, એજ સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ છે. જે સુખ, જંગલની પર્ણકુટીમાં હોય છે, તે સુખ, રાજ્ય અને વધારે વૈભવ મળતાં પ્રાપ્ત થતો નથી. તેમજ જે આનંદ સંતોશ રાખવાથી થાય છે, તે ધનપતી થવાથી થતો નથી, પણ ઉલટો અસંતોષ વધતો જાય છે. વળી હિ-સુભાંગે ? સોચ કરવો મુઠ્ઠી દે, કારણ કે-સુખ દુઃખ પ્રાપ્ત થવું દેવાધીન છે. અને તે કર્માનુસારે પ્રાપ્ત થતુંજ જાય છે, તેમાં ખેદ શો, અને હર્ષ શો ! માટે શાન્ત થા. અને તમામ ચિંતાઓને મુઠ્ઠી મહારી સાથે મહારા આશ્રમમાં ચાલ, ત્યાં તને બહુજ આનંદ થશે. જો કે અયોધ્યા, અથવા, તારા પિતાનાં જેવા વૈભવો, તો અમારે ત્યાં નથી, તો પણ, અરણ્યનાં સુંદર બનાવો, રમણિય રચનાંઓ, તથા આશ્રમને વિશે નિર્ભયપણે નિવાસ કરતા, મૃગલાદી વનપશુઓની વિચિત્ર ચેષ્ટાઓ, દુઃખીનાં દુઃખોને દુર કરી શાન્તિ આપે છે.

સ્વાર્થી સંસારમાં “કોણુ કોતું જજમાન” કોણ કોતું છે, સહુ સ્વાર્થીથી પૂર્ણ છે, યુક્ત છે. આ પ્રમાણે કહી તે પોતાનાં ઘરમાં ચાલ્યા ગયો. બ્રાહ્મણની ઉપર કાગડો કાંઈ કાંઈ.” કરી ઉડવા લાગ્યો. એટલે કે-શિકાર ભાગી જાય છે શિકાર ભાગી જાય છે” એમ યોદ્ધાવા લાગ્યા, તે સાંભળી તરતજ બીજે એક વાધ ત્યાં આવી પહોંચ્યા તેણે બ્રહ્મદેવને પૂરો કરી નાંખ્યો. ત્યારેજ કાગડાને શાન્તિ વળી. ખરેખર દુષ્ટ જીવો શું નથી કરતા ? સર્વ કરે છે.

વળી, હે-પુત્રી, સંસારની કપટયુક્ત ઉપાધી, તે સવ અરુણ્ય વિશે નિવાસ કરનારા ઉપાધીથી રહિત થએલા, મહાત્માઓને બાધ કરતી નથી, પણ ઉત્કટ તેનાં સદાચરણને શુદ્ધ કરી, હૃદયને પ્રકુલિત કરે છે. વળી, હે-સીતા, આ આશ્રમની સમીપમાં મહારા શિષ્યોએ બનાવેલી પુષ્પવાટિકા, તને બહુજ આનંદ આપશે, તેની અંદર પ્રકુલિત થએલાં કેટલીક જાતનાં સુંદર પુષ્પો, હૃદયને જે આનંદ આપે છે, તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. બાળા તે સર્વ બનાવોનું તું અવલોકન કરજે; વળી જાજે, કે-મોટાઈમાં ઉભરાઈ જતાં તાડ વૃક્ષો એટલાં તો ઉચાં ગએલાં છે, કે-જાણે સમીપમાં રહેલાં વૃક્ષોની ઉપર છત્ર રૂપે છાયા કરતા હોય, તેમ આકાશ સાથે વાતો કરતાં દ્રષ્ટિએ પડે છે. પિપળા, તથા વડવૃક્ષોએ પોતાની શીતળતા એટલી તો વધારી દીધી છે, કે-જાણે આશ્રમ નિવાસી ઉપર એક પ્રકારનો ઉપકારજ કરતા હોય, તેવા દેખાય છે. વળી નવ-માલિકા પુષ્પવેલીઓ કેટલાક મધુર ફળોવાળાં આમ્ર વૃક્ષોને વિંટળાઈ વળી છે! તેનો દેખાવ બહુજ સુંદર લાગે છે. વળી, હે-સીતે. આ આશ્રમ પાસેજ વેડતી, તમસાનાં સુંદર જળનો ખડલડાટ હૃદયને બહુજ પ્રિય લાગે છે. આવા રમણિય બનાવોનું અહોનિસ અવલોકન કરતાં તારાં દુઃખો દુર થઈ જશે. તે પછી કેટલાક દીવસો વીતતાં, તારા તપોઝળના પ્રભાવે કરીન તે આશ્રમની પાસેજ તારા સ્વામી રામનાં તને દર્શન થશે. સીતા મહારાં વાક્યો સર્વદા સત્યજ થશે, એ ત્હારે નિશ્ચય સમજવું, કારણ કે હું અસત્ય બાધણુ કરતો નથી.

અરણ્ય થશે સુખ રૂપ, અવધ સમુ સુખ આપે,
વનચર ગણ સહુ ભાંડુ સમા થઇ, કષ્ટ તાડરાં કાપે.

વળી હે જનકજનક, લલાટને વિશે લખેત્રી કર્મરેખા, કોણ
મટાડવા શકતીવાન છે? એમ જાણી મોચને મુકી દે, અને ઉભી થા.
પરમાત્મા તારૂં કલ્યાણ કરે.

સીતા—જેવી તપોધનની ઇચ્છા—

સાથ મહી તમે રેહશો, ધર્મબોધ નિત કેહશો,
તે સુણીને મન આનંદ થાશે, કાળ સહુ કટિ જાશે.

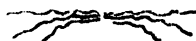
વાદમીકિ-પુત્રી, અમારી પાછળ પાછળ ચાલી આવ, કારણ
કે તું અરણ્યના રસ્તાઓથી તદ્દન અજાણી હોવાથી ભુલી પડવાનો
સંભવ રહે છે, વળી અમે સર્વે હવે આશ્રમ ભણીજ નિધ્યે છીએ.

**રંકં કરોતિ રાજાનં, રાજાનં રંક મેવ ચ
ધનિનં નિર્ધનં ચૈવ, નિર્ધનં ધનિનં તથા**

ઇશ્વર ઇચ્છા, રંકને રાજા કરે છે, રાજાને રંક બનાવે છે, ધન-
વાનને નિર્ધન, અને નિર્ધનને ધનવાન બનાવે છે. જો ઇશ્વરી ઇચ્છાજ
અનુકુળ હોય, તો અદ્ય સાધન પણ ક્ષણદ્વાતા થઈ પડે છે, અવળાં
કાર્ય સર્વળાં બની, ઉત્તમ ક્ષણે આપે છે, અને સર્વ કાર્ય સિદ્ધ
થાય છે.

વન લીલા.

વર્ષા ઋતુમાં, જળ પુર્ણ તારું,
ઉપકાર કરિલે, શુભિ વેળુ માંડું.
નહિ અિષ્મ સમયે, આપ્તિ કાળે,
રહેશે ન બિંદુ, તુ ઉભો નિહાળે.

હે શરોવર યાત્રક લોકોને જલથી નિરંતર ઉપકાર કરવાનો, આ તારો ખરે ખરો અવસર છે, કેમકે હાલમાં મેઘવૃષ્ટિથી તારામાં જળ ટંકોટંક બરેલું છે, તેથીજ શુભ છે, પણ તે વિપરીત કાળ સમયે, એટલે કે સુર્યાનાં તાપથી નાશ થએલા જળથી અિષ્મ ઋતુમાં એક બિંદુ માત્ર આપવું તને ભારી થઇ પડશે.

ઋષી પુત્રી માલીણી—

પ્રિ

ય સખી સીતા શોકને મુક્તિ શાન્ત થા. અને જો કે!
આ આશ્રમની સમીપમાં રહેલા અને ધુણી લગાડ-
વાનાં ધ્રુમે કરીને, ખીળાં થએલાં પાનોવાળાં વૃક્ષો,
કેવાં સુંદર દેખાય છે, પૃથ્વિ વિશે ફેલાય રહેલી લીલો-
તરી તે જાણે કુદરતી ગલીયો પાથરેલો હોય તેવી દેખાય છે. મ્યુરાદિક
પક્ષિયો પણ જ્યાં ત્યાં નાચતાં દ્રષ્ટિએ પડે છે. ખરેખર આ સુંદર

બનાવેનું અવલોકન કરી ગમે તેવા દુઃખીનાં દુઃખો દુર થઈ જાય છે
વળી સામે તો જો—

કેવું સુંદર વન હીસે આ, ભ્રમરનાં વૃંદ માળતાં,
મધુર મધુર ગાતાં, મોરલા દ્રષ્ટિ પડતાં.
લતા મંડપ પુષ્પે, બાગને લે વધાવી,
જાણે પુણ્ય પ્રકાસ કરતી, વસંતઋતુ ધ્યાન આવી.

વળી હે સખી, વસંતઋતુમાં યુવતીનાં બાલોને હલાવી ઠપાળ
પર આવેલા પરસેવ બિંદુને સુકાવી દેતાં, સરોવરો તથા પુષ્પોની
ભરપુર લતાઓ પરેથી આવતાં વસંતવાયુ. પ્રાતઃકાળમાં વાવા લાગ્યો,
તેમાં વળી ઘડીઘડીમાં, થતા કોકિલાના સુંદર શબ્દો સાંભળી તરૂણ
મૃગલીઓ, અભીમાને કરીને જેઓ મૃગોને જોતી પણ ન હતી. તે
પણ આ કોકિલાનાં બોલો સાંભળી માન મુકી, પોતેજ પોતાની
મેળેજ પ્રિયતમ સમીપ જવા લાગી. તેથી સમજાયું કે જાણે કોકિ-
લાઓએ તેઓને સખી રૂપે ઠંઠક ગુઢ ઉપદેશ કર્યો ન હોય ! અને
તે સખી ઉપદેશ શ્રદ્ધા કરવાજ તેઓએ માન મુક્યું હોય તેવો દેખાવ
દ્રષ્ટિએ પડે છે.

લતા એકબીજા પરે, પુણ્ય ઝુઝી રહી છે,
જાંઘ જુઘ હર્ષ વહને, કેવી કુઝી રહી છે.
તેમાં બેસી પક્ષિયો, હર્ષનાં ગાન ગાએ,
જાતા સમિપશું હર્ષ વહને, સુખનું ભાસ થાએ.

વસંત ઋતુ કોનાં હૃદયને આનંદ આપતું નથી, યથાર્થ સર્વને
હર્ષમાં તદ્દતીન કરે છે. કારણ કે—ઝાડોએ જુનાં પદ્મડાંઓને મુકી

નવાં પાદડાં ધારણ કર્યાં, પશુ પક્ષિઓ સર્વ હૃદયને વિશે આનંદ પામ્યા, પરંતુ પતી વિરહણી એવી જે તું. તેને તો તેથી વિશેષ સંતાપ થઈ પડ્યો, કારણ કે—સુગંધથી ભરેલો મંદમંદ આલતો વસંતવાયુ વિરહ કરીને, બળી હેઠી તારા હૃદયને, વિરહઅગ્ની વધારે પ્રજ્વલિત કરવા લાગી. તેથી સમજાયું કે—“ભલે સુખ સ્વર્ગનું હોયે, વ્યોગી દુઃખ ધારે છે.” એ વાક્ય કંઈ ખેલું હોય તેવું લાગતું નથી. વળી હે સખી, આ વૃક્ષો તરફ તો દ્રષ્ટિ કર, અને જો કે એની સુંદર લતાઓ કેવી એક બીજા સાથે મળી ભેટી રહી છે, તેમાં પવન કરીને ઝુલતી ઝુલતી જાણે એક બીજા સાથે હૃદયવિનોદ કરતી હોય, તેવી દેખાય છે, તથા વૃક્ષો પર બેઠેલાં પક્ષિઓ, પોતાનાં મધુર ઠંઠે કરી કેવો ઉચ્ચાર કરી રહેલાં છે તે હૃદયને કેવું આનંદ આપે છે. વળી હે સખી, નદીનાં કાંઠાપર પોતાનાં બચ્ચાંઓ યુક્ત કરી રહેલી સારસો, સુંદર શબ્દો કરે છે, જે સાંભળનાથી સર્વનાં હૃદયો દુર થઈ જાય છે.

વળી હે સખી, જો સામે દ્રષ્ટિ કર, પંક્તી ઘિચ બાડીમાં પુષ્પોનાં સમુદયથી ઘેરાઈ રહેલો લતામંડપ, કેવો સુંદર દેખાય છે. આલ આપણે પણ ત્યાંજ જઈએ ખરેખર આ વૃક્ષોની શિતાળતાએ તો હૃદય કરી નાખી, પણ તું જાણે છે કે આ શાનું કારણ છે—

રે રે વૃક્ષ અશોક અંતો શોકને જેહ હતો,
આ છે આમ્ર તણેજ તરુને, કોકિલાથી ન હતો.
આ પીપળ વિણ પાન થઈને, કુમળાં પાન ધરતો,
ચઢતી પડતી જોઈને, હૃદયમાં શોક કરતો.

ખરેખર પ્રિય સખી, નામ તેવાજ ગુણ છે, આના આસપાસની શિતળતા તો મુને ખહુજ આનંદ આપે છે, તેમાં આ અમૃતનાં જેવાં મિષ્ટકાં વાળુ અમ્ભવૃક્ષ. જેનાં પાંદડાંઓ ખરી ગયેલાં હોવાથી નવિન પાને કરીને શોભાયમાન થઈ રહ્યા છે એવો આ પીપળો, બાણે હર્ષના ઉદગારો કાઢતો હોય તેવો દેખાય છે.

સીતા—હા સખી ખરું છે. આ પગથી તારે નિશ્ચય સમજવું કે. આ સંસારમાં સહુની એવીજ રીતે ચઢતી અને પડતી થાય છે. જેમકે પાંદડાંઓથી રહિત થયેલો આ પ્રથમ રડતો હોતો તે આજે પાંદડાંઓ ચુકત થવાથી હસ્તો હોય તેવો દેખાય છે, તેથી સમજાય છે કે વિશ્વમાં પ્રાણી માત્રનાં ભાગ્યોદયનું ચક્ર ફરતું જાય છે.—એવું ન હોય તો, હું કે જે ત્રણે લોકના સ્વામી રામ, તેની ભાર્યા હોવા છતાં, આવા અરણ્યવાસી યોગીઓની પર્ણકુટીમાં કયાંથીજ હોઉં !

માઝીણી—પ્રિય સખી સીતા, તું તો વારેને વારે તેજ વાતો સંભાર્યા કરે છે પણ જાણતી નથી કે દેવની ગતિજ વિચિત્ર છે ત્યાં તું તો શું પરંતુ મોટા મોટાઓ પણ દેવની ગતીને અનુસરીનેજ સુખ દુઃખના અધિકારી થતા આવ્યા છે અને હજીએ થાય છે. તું તો તારૂંજ દુઃખ જોઈ રહે છે પરંતુ જાણતી નથી કે—આકાશની અંદર પૂર્ણ પ્રકાશ કરનારા સૂર્યનો એકજ દિવસમાં ઉદય અને અસ્ત પણ થાય છે. ઠમજો મિડાય છે અને કુમુદ વન પ્રપ્રુદ્ધિલત થતું દેખાય છે. એટલુંજ નહીં પણ કોઈ જગાએ પુત્રના જન્મથી આનંદ વર્તીય છે, ત્યારે કોઈ જગ્યાએ તેજ ઘડીએ કોઈ મરી ગયો

છે તેના શોક વર્તાય છે. કોઇ આવે છે, કોઇ જાય છે, કોઇ માનને હિંડોળે હિંચકતો દેખાય છે, ત્યારે કોઇ અપમાનરૂપી મૃત્યુને આધીન થાય છે. માટે હે સખી, શાન્ત થા અને જો કે આ માયાવી સંસારમાં પ્રથમથીજ એમ થતું આગ્યું છે અને હજીએ થાય છે તેમાં શોક શો અને હર્ષ શો? કારણ કે—

ચઢતી ને પડતી, સહુનીજ થાએ,
સહુનું ઉદય અસ્ત થાતું જણાએ;
નેત્રો ઉઘાડી, જોઇ લે પ્રાણી—
ભરતી હતી તે, પાછી સમાણી.

માટે હે સખી, હવે ચિન્તાને મુકી દે અને જો સામે દ્રષ્ટિ કર. ખરેખર, આ તો દુઃખીનાં દુઃખોને દુર કરનારો અશોકવૃક્ષ! કેવો લીલો છમ થયેલો દ્રષ્ટિએ પડે છે! ચાલ, તેની સમીપમાંજ જઈએ એટલે તારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થએલા શોકની કંઈક શાન્તિ થશે. પરંતુ આ વૃક્ષને તં આગળખ્યો ?

જો જો ડાળો વડ તણી, કેવી લાંબી ગઈ છે,
લતા પાનોવાળી, કંઈક સુકી ગઈ છે;
આ બાવળનો વૃક્ષ જો, બહુજ છેટે જણાએ,
જેમ સજ્જનની સમીપજતાં, દુષ્ટ મનમાં ડરાએ.

પ્રિય સખી, આજ તે વડવૃક્ષ છે, કે જેની ડાળીઓ નીચી નમેલી હોવાથી તેના ઉપર બેસી સમીપમાંજ વહેતી તમસાના સુંદર પ્રવાહનું અવલોકન કરી શકાય છે. માટે ચાલ, ત્યાંજ

આપણે જઇએ. પિતા ભાર્ગવ મુનીના કહેવા પ્રમાણે હું તને આ આશ્રમની સમીપવાળી વનરચનાઓને હુમેશાં દેખાડતી જઇશ જેથી હે ભાગ્યવતી, અધ્યેયાને તો તું ભુલીજ જઇશ. કારણ કે જંગલની વિચિત્ર રચનાઓ, દુઃખીનાં દુઃખોને દુર કરી હર્ષમાં તલલીન કરે છે. માટે શાન્તિથી અવલોકન કર; પરંતુ હે સખી, આ રસ્તે ના જતાં આ હું જાઉં છું તેજ રસ્તે ચાલ. કારણ કે આ રસ્તે ચાલતાં પેલો દુષ્ટ બાવળનો વૃક્ષ આવશે. તેનો તો પડછાયો પણ લેવો યોગ્ય નથી. તથાપી જેમ લતા સમુદોએ તેનો ત્યાગ કર્યો છે, તેમજ તારે પણ એનો ત્યાગજ કરવો સર્વદા યોગ્ય છે. વળી જેમ સજ્જન પુરૂષો દુષ્ટ મનુષ્યના સહવાસનો ત્યાગ કરે છે, તેમજ લતાઓએ આ બાવળનો ત્યાગ કર્યો છે, તેથીજ તે એકલો યાને પ્રિયજનોથી રહિત થઇ લાંબે ઉભેલો દેખાય છે. મને તો એનું દર્શન પણ યોગ્ય લાગતું નથી સમજી. કારણ કે તેના કુર કાંટા મ્હારા પગોમાં પણ ભોંકાયા છે. માટે હે સખી, પરમાત્મા દુષ્ટના સહવાસ કરતાં મૃત્યુ આપે તો કેવું સાફં.

સીતા—હા જાહેન, એમાં કંઈએ ખોટું નથી. વર્ષા સમયે નદીનું પુર ગમે તેટલું ચઢેલું હોય, તથાપી તે ઘણા કાળ રહેતો નથી, પણ તે આવી ગયાનું ચિન્હ તેના તટપર રહેલાં વૃક્ષો કે જે મુળમાંથી અર્ધ ઉખડી ગયેલાં છે તે પરથી માલમ પડે છે. તેમજ લક્ષ્મીનું પુર પણ ગમે તેટલું ચઢેલું હોય, તથાપી તે ઘણા કાળ સુધી રહેતું નથી પણ તે આવી ગયાનું ચિન્હ તેનાં સારાં અથવા નરસા કૃત્યોથી જાણી શકાય છે. તેમજ આ બાવળને પણ તારે

સમજવું. કારણ કે હમણાં પુષ્પોયુક્ત થવાથી ઘણા સુંદર દેખાય છે, અને પોતાની કુસ્તા છુપાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તથાપી જેમ સૂચ છાપરેથી ઢંકાતો નથી, તેમ આના જગપ્રસિદ્ધ કૃત્યો હજીએ કાંટાડપે પ્રકાશે છે. તેથી હિ સખી, ચાલો તે રસ્તે ન જતાં આ રસ્તે જઈએ.

આ શ્રીકૃષ્ણનું વૃક્ષ આ, લવિંગ ને આ સુપારી,
જાંઘ જીંઘ ને વળી, તાલ તમાલ ભારી;
આ લજવંતી સમીપ. જતાં, અરે કેવી સુકાતી,
જાણે કામી જોઈને, યતી શરમાઈ જતી.

સખી સીતા, સામે ગગન સાથે વાતો કરતો અને જાણે અર-
ણ્યમાં નિગાહમાનનું કામ કરતો હોય તેવો શ્રીકૃષ્ણ વૃક્ષ, અને
લગભગ તેનાજ જેવો પાણુ જરા પાતળા કદનો જાણે હિંચે જવા
માટે તેનો સાથ પુરવતો હોયની એવું સુપારીનું વૃક્ષ, વળી
તેના વચ વચમાં લવિંગ વૃક્ષ, તમાલ વૃક્ષ, પાણુ ધણાં શોભાય-
માન દેખાય છે. તેમાં અતીશય હર્ષે કરી કુહી રહેલી જાંઘ, જીંઘ
અને કેતકીનાં પુષ્પો, પવને ઠરીને ખરી જઈ પૃથ્વીને કેવી રંગ
ખેરંગી બનાવી દીધી છે, તેના સુવાસથી કરીને આપણા મગજને
બહુજ શાન્તિ મળે છે. વળી આ નવમલ્લિકા પુષ્પવેલી એનો
જે સ્વામી આમ્ર વૃક્ષ, તેમાં કેવી વિટળાઈવળી છે ! તે જાણે
પ્રિયતમથી માન પામતી નવ યોવના, હર્ષને હિંડોળે હિંચકતી
હોય તેવી દેખાય છે. વળી આ વલ્કલ વૃક્ષોના સમીપમાં જ-
વાથી વચોડપી છાલ સ્વે છે તે જાણે આપણને યોગી જાણી માન

આપતાં હોય અને વલ્કલ વસ્ત્રો વડે આપણે સત્કાર કરતાં હોય ત્યાં દેખાય છે. કારણ કે આવા અરણ્યમાં રહેલા મહાત્માઓને આ વૃક્ષોજ વલ્કલરૂપી વસ્ત્રો પુરાં પાડે છે. સખી,-પરમાત્માની ખુબી બહુજ વિચિત્ર છે. વળી હજી તો તારે ઘણુંએ જોવાનું છે. પરંતુ સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો છે. માટે ચાલ, આશ્રમ ભણી જઈએ.

કમળ સહુ ખિડાયાં, તેજ રવિનું સમાયું,
કુમુદ વન ખિલ્યું ને, ચંદ્ર આકાશ આવ્યું;
દિવસ પતિ જવાથી, પંથિઓ થઈ નિરાસ,
તજી સુપંથ આવ્યા, રાત્રિ કરવા નિવાસ.

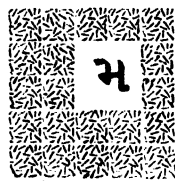
જેમ કોઈ ઘરડો માણસ અવસ્થાને લીધે ક્ષીણ કાન્તિવાળો થોડી ગરમીવાળો, થોળા માથાવાળો, ઢીલા થઈ ગયેલાં ગાત્રવાળો, મંદ પડેલી દ્રષ્ટિવાળો દેખાય. તેમજ સંધ્યા થવાથી દિવસ પણ થોડા પ્રકાશવાળો, થોડી ગરમીવાળો, થોળાં વાહનવાળો તથા આંખા સુર્ય ણિંબરૂપી નેત્રવાળો, શિથિલ વૃત્તિવાળો, થયેલો દૃષ્ટિએ પડે છે. માટે હે સખી, હવે વધુ વાર ન કરતાં આશ્રમ ભણીજ ચાલવું જોઈએ. કારણ કે સુર્ય અસ્ત પડેલાંજ મહાત્માઓનાં નિત્ય કર્મની શરૂઆત થાય છે તે પડેલાંજ આપણે પડોંચી જઈએ તો વધારે સારું.

ઉત્સાહ.

શશિ તુજ કિર્ણુથી, જગ લે રિઝાવી.
પૂર્ણ કળાએ, કાલેહે ન રેહશે.
આ જગતમાં, દેવનો એ સ્વભાવ,
ચઢતી કોઈની, જોધ ન જાએ.

સમ્પૂર્ણ કળા સહિત હે પુર્ણિમાંનાં ચંદ્ર તું તારા પ્રકાશમાન કિર્ણો વડે આખા જગતને ઉજવળ કર. કારણ કે આ જગતમાં દેવનો એ સ્વભાવજ છે. કે કોઈને પણ ઘણા કાળ સુધી સારીસ્થિતિમાં રહેવાજ હેતો નથી એટલુંજ નહી પણ તેનાંથી કોઈની પણ સારી દશા જોઈજ શકાતી નથી.

હાતમા વાલ્મીકિનું આશ્રમ તમસા નદીના સમીપ વાળા પ્રદેશમાં સુંદર વૃક્ષોનાં સમુદયથી દેહિધ્યમાન પુષ્પવેલીયોમાં ગાજી રહેલા ભમરાઓનાં મનોહર નાદોથી ઘણુંજ સુંદર દેખાતો હતો, આશ્રમની પશ્ચિમ દિશાએ શિષ્યોને રહેવા માટે તથા જ્ઞાનોપદેશ શ્રવણ કરવા માટે એક મોટી પર્યુશાળા હતી. તેમાં કોઈ કોઈ વખત લુલા પડેલા અથવા સંઘ્યા સમયે વિશ્રામ કરવાની ઇચ્છાવાળા મુસાફરો

મથુ આવી ઉતરતા હતા, તેની બાબુમાં કેટલાક તત્વવેતા ઋષીઓ પોતાની પત્નિઓ યુક્ત રહી પોતાનો કાળ વ્યતિત કરતા હતા, કેટલાંક વન પશુઓ આ મહાત્માઓનાં, સહવાસથી નિર્ભય પણે તેઓની પાસેજ રહેતાં અને આનંદથી ગેલ કરતાં આશ્રમની સમીપ ફરતાં દેખાતાં હતાં. મહાત્મા વાલ્મીકિ કોઈ કોઈ વાર રનાનાદિક કરવા માટે જતા તે વખતે જાણે તેવોનો સાથ પુર્વતા હોય અથવા કેટલેક દુર વળાવવા જતા હોય તેમ અસંખ્ય મૃગલાઓ, પાછળ પાછળ ચાલતા, તે સમયનો દેખાવ ઘણો સુંદર અને મનોહર લાગતો હતો, મહાત્મા વાલ્મીકિ સર્વ પર સમતા લાવ રાખતા. મનુષ્ય શું અને પશુ શું સર્વ પરમાત્મામય છે એમ જાણી તેઓની સાથે શુદ્ધ ભાવે વર્તતા, વળી કોઈ કોઈ વાર જાણે તેવોને યોધ કરતા હોય તેમ કહેતા કે, “ ભજ ગોવિંદ મુઠ મતે. ” હે મુઠ પ્રાણી ગોવિંદ એવા શ્રી રામચંદ્રનું સમરણ કરો કારણ કે પ્રથમ નથી ઠર્યું તેથી આવાં શરીરને પામ્યા છો, તો પણ જો નહીં ચેતો અને મુકતીને આપનારો સર્વ ધર્મ યુક્ત એવા જનકીનાથને નહીં ભજો તો આથી પણ અધમ દશાને પામશો. તેમાં જરાએ સંદેહ નથી.

चक्र वगपरि वर्तते सुखनि च. दुःखनि च. सुખ दुःખ ચક્રનાં પૈડાંની પેઠે સદૈવ ફર્યાજ કરે છે, નહીં તો પૃથિવપતી રામની પવિત્ર પત્નિ, તે અરણ્યવાસી યોગીયોની પર્ણકુટીમાં ક્યાંથીજ હોય. જેની સેવામાં સદૈવ હજારો દાસદાસી હાજર રહેતી હતી, તેની સમીપ સમય કાળે કોઈજ દેખાતો નથી. તેથી અનુમાન કરી શકાય છે કે પ્રાણીમાત્રનાં ભાગ્યનો ઉદય તથા અસ્ત કરનાર એક ભાવી છે બીજો કોઈજ નથી.

મહાત્મા વાલ્મીકીનાં આશ્રમમાં આજે એક ઉત્સાહનાં આરંભ થાય છે. તે એ કે રઘુકુળ વંશભુષણ રામચંદ્રની પવિત્ર પત્નિ સીતા, કે જેણે ગર્ભવતી દશામાંજ અરણ્યમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તેનો પ્રસુતી કાળ સમીપમાં હોવાથી કેટલીએક ઋષિપત્નિઓ તેની સેવામાં હાજર હતી, અને અનેક પ્રકારની તૈયારીઓ સાથે દોડધામ થઈ રહી હતી. જે પુત્રને જોવા અને પુત્ર જન્મ થયો એમ સાંભળવા આખી અયોધ્યા ધ્રુવચ્છતી હતી. કૌશલ્યાદિક માતાઓ જે પુત્રને પ્રેમયુક્ત દ્રષ્ટિ વડે નિહાળવા, અને પુત્ર થયો એમ જાણી મણિમય રતન, અસંખ્ય ગાયો, અને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી, યાચકોને રાજી કરશું. એ સર્વેની સામટી આશાઓ હોવાઓમાં કંડી ગઈ, અને તેજ પુત્રનો જન્મ આજે નિર્જન અરણ્યમાં થતો દેખાય છે, તેથી સમજાય છે કે પ્રારબ્ધની ગતી કોઈથી પણ મિથ્યા કરી શકાતી નથી—

જેને ઘરનાં પુત્ર, ભર્યા ભંડારજ ખોટા,
જેને ઘરનાં પુત્ર, હોય છે ધનપતિ મોટા.
જેને ઘરનાં પુત્ર, વાંઝનું દુઃખ શાલે છે,
જેને ઘરનાં પુત્ર, વંસ તે નહિ ચાલે છે.

તે પુત્ર જન્મ સંસારમાં, આનંદ આપે કુળમણી,
મહાવીર પીડા હરો આ, અજર અમર બાળકતણી.

જે બાળકોનાં જન્મ સમયે નગારાંઓ વાગવાં જોઈએ, તોપોનાં અસંખ્ય નાદો થવા જોઈએ, સરણાદ, ભેરી, રણસીંગડા, અને તેવાંજ અનેક પ્રકારનાં વાજાંત્રોનાં ઘોસથી આખી પૃથ્વી ડમડોળ થવી જોઈએ, તે પુત્રોનાં જન્મ સમયે આજે મહાત્માઓની સાધવી

શ્રીયો, એક નાની લાકડી વડે થાળી વગાડતી દેખાય છે, કેવો સમય અને શી વિચિત્રતા, કે જે આનંદ અયોધ્યાના રાજ્યમેહુલોમાં થવો જોઈએ. તે આનંદ મહાત્માઓની પર્યુકુટી અર્થાત જંગલમાં થાય છે, તેથી સમજાય છે કે ભાવીની ગતી રોકી શકે એવો કાર્જ હોતો નથી—

પ્રસવની મહાન વેદનાએ કરી કેટલોક સમય સીતા અચેત પડી રહી પણ જ્યારે તેને શુદ્ધિ આવી ત્યારે મુનીબાળાઓ કહેવા લાગી. જ્ઞેન-સીતા, શાન્ત થા, અને જો કે આજે રઘુવંશનાં કિર્તિ રૂપી સુર્યનો પ્રકાશ થયો છે, આજે તને રૂપરૂપનાં ભંડાર એવા બે પુત્રો અવતર્યા છે, તે તારી પવિત્ર કિર્તિને દિપાવસે, એટલુંજ નહીં પણ મહાન્ય પરાક્રમી થશે એવી અમારી આશીશ છે—

મુનિ પત્નિઓનાં મુખે ઉપલા શબ્દો શાંભળી, સીતાને પણ ઘણાજ આનંદ થયો, તથાપી થોડીજ વારે અયોધ્યાનું સુમરણ થતાં તેનાં નેત્રો જળથી પુર્ણ ભરાઈ ગયાં, તે જોઈ મુનીબાળાઓ કહેવા લાગી, જ્ઞેન આવા આનંદનાં સમયમાં પણ તને શોક શા માટે થાય છે કેમકે--

પુત્ર વિના અવતાર, ધિક્ક ધિક્ક માત પિતાનો,
 પુત્ર વિના અવતાર, ધિક્ક ધિક્ક વાંઝપણાનો.
 પુત્ર વિના અવતાર, ધિક્ક ધિક્ક ધનપતિ મોટા,
 પુત્ર વિના અવતાર, ભર્યાં ભંડારજ ખોટા.
 તે પુત્ર જન્મ તુજને થયો, જીવો જીવો એ કુળમણી,
 મહાવીર પિડા હરો આ, અજર અમર આળકતણી.

મુની પતિનાં મુખોથી આવા વેણ શ્રવણ કરી સીતા બોલી જહેનો મારા દુઃખનો કારણ તમારાથી ક્યાં છુપું છે. વળી પુત્રનાં જન્મથી વિશેષ આનંદ સ્ત્રી જાતને ગીજ્ઞે કયો હશે. પણ અરે રે મને ક્યાં અવસરમાં પુત્રનો જન્મ થયો છે. કે જ્યારે તેની માતા તપોવનની એક પર્ણકુટીમાં, અનાથની માફક પડેલી છે ને તેમના પિતા વિરહ દુઃખથી પિડા પામતા હશે. રે હું રામનાં જેવા પ્રતાપી રાજાની પટરાણી હોવા છતાં આજે, તેની પાસે પુત્રની વધામણી ખાનારને આપવા માટે એક પાઈએ નથી. ખરેખર એજ પુત્રો અયોધ્યામાં હું હોવા છતાં જન્મ્યા હોત તો શું અર્થ થાત. કેવો હર્ષ થાત. એટલુંજ નહીં પણ રંકપદથી નષ્ઠ થએલા રંકો, સ્વમુખે, જે જે કાર કરતા જતા હોત, પરંતુ ભાવી ધન્ય છે તુને, અને તારા પ્રભાવને, કે જેને અનુસરી હું આજે આવી વિપરીત દશાનો ભોગ કરું છું.

વળી હે સખીયો-આ સમયમાં આનંદ અને શોક એ બે બને સામાન્ય રીતેજ સંતાપે છે કારણ કે જે વખતે રામે મારો પરિત્યાગ કર્યો તેજ વખતે હું મૃત્યુ પામત. પણ આ ગર્ભેજ મુને અટકાવી જીવિત રેહવાની ફરજ પાડી. નહીં તો શા માટે હું જીવત, અને લોકોને મ્હારું મોઢું દેખાડત. કારણ કે પ્રાણેશ રામ કે જેને મ્હારા વગર એક ઘડી પણ નાજ ચ.લે, તે મ્હારો ત્યાગ કરે એ મ્હારા દુરદૈવનુંજ ફળ છે, આટલું બોલી સીતા મોટે સાદે રૂદન કરવા લાગી.

સીતાને મહા સંતાપ પામતી જ્યેષ્ઠ મુની બાળાઓ બોલી કે

હે સીતા-હોરું કહેવું ખરું છે. કારણ કે તેમ ન હોત તો રામચંદ્ર જેવા શ્રેષ્ઠ પુરુષ, તે તારા જેવી સર્વ ગુણયુક્ત પત્નિને શા માટે ત્યાગ કરત. ખરેખર ભવિજ પ્રાણી માત્રને ભુલાવે છે તેમાં જરાએ શક નથી. નહિં તો રામ જેવા પ્રતાપી પુરુષની બુદ્ધિમાં ભૂમ થાય એ અસંભવિત ગણાય, પણ જ્ઞેન હવે રડમાં અને શાન્તિને ધારણ કર, કારણ કે પિતા ભાર્ગવ મુની કેહતા હતા કે હવે થોડાજ દીવસોમાં સીતાનાં ભાગ્યનો ઉદય થશે એટલુંજ નહીં પણ ઘણા દીવસોથી છુટા પડેલા તારા સ્વામી રામ હોને મળશે. સતી તું હજાર સતીત્વનાં પ્રભાવે તમામ દુઃખોથી મુક્ત થઈશ. તારા તમામ કષ્ટો દૂર થઈ જશે અને તું સુખી થઈશ, એવી અમારી સમ્પૂર્ણ ખાત્રી છે.

અર્ધ રાત્રીએ મહાત્મા વાલ્મીકિની સમાધી ઉતરી. ત્યારે મુની કુમારોએ આવી ખગર આપી. કે હે ભગવાન રામની સહ ધર્માચારણી સીતાએ શ્રવણ માશમાંનાં શુભ મુહર્તે ચંદ્રના જેવા તેજસ્વી બે કુમારોનો જન્મ આપ્યો છે. તે સાંભળી ઘણીજ આનંદની વાત છે, એમ બોલતાં મહાત્મા વાલ્મીકિ તે ચંદ્ર સમાન કાન્તિવાલા. બાળકોને જેવા સીતાનાં આશ્રમમાં પધાર્યા. જ્યાં ઋષી પત્નિઓનાં કહેવા પ્રમાણે તે કુમારોને ભુત અને રાક્ષસ નાસક રક્ષા કર્યા પછી મહાત્મા વાલ્મીકિએ એક હાથમાં દુરવાનો અગ્રભાગ અને બીજા હાથમાં દુરવાનો ગર્ભ ભાગ લઈ એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને આપી બોલ્યા કે જે પ્રથમ જન્મે હોય તેને આ કુશવતી મર્જન કરો. અને તેનું નામ કુશ પાડો, ત્યાં બીજાને લવ વતી મર્જન કરી તેનું નામ લવ પાડો. આ પરમાણે કરવાથી આ બે બાળકો લવ

અને કુશને નામે જગતમાં પ્રખ્યાત થશે, એટલુંજ નહીં પણ મહાન પરાક્રમી અને ત્રીલોકને જીતી શકે એવા બળવાન થશે. એટલું બોલી ત્યાંથી અદ્રષ્ટ થઈ ગયા—

જે વખતે મુની કુમારો મહાત્મા વાલ્મીકીને ખબર આપવા ગયા તે વખતે રવિવન મુની સાથે પોતાની ચતુરંગણી સેના લઈ શત્રુધન, બળવાન લવણાસુરનો નાશ કરવા માર્ગમાં પડતી વાલ્મીકીની પર્ણશાળામાં રાત્રિ વ્યતિત કરવા ઉતારો કર્યો હતો. તેના કાંનેમાં મુની-કુમારોનાં બેલોનો પ્રવેશ થતાંજ તે ઉઠીને બેઠા થયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ શું? સીતા આ આશ્રમમાં હશે? અથવા મુની કુમારો જેની શુભ ખબર આપે છે તે પ્રતાપી રામચંદ્રના કુમારો હશે? શું સીતા હાનુએ જીવતી હશે? એવા વિચારમાં ને વિચારમાં રાત્રિ વ્યતિત થઈ ગઈ અને સવારે સુર્યોદય થતાં તો પ્રયાણ કરવુંજ બેઠાં. જાણી વળતે ફેરે તપાસ કરશું એમ વિચાર કરતાં લવણાસુરને મારવા ત્વરાથી ચાલતા થયા.

सर्पाः पिबन्ति पवनं नच दुर्बलास्ते

शुष्कैः स्तृणैर्वनगजा बलिनो भवन्ति

कन्दैः फलैर्मुनिवारः क्षपयन्तिकालं

सन्तोष एव पुरुषस्य परं निधानम्

ફક્ત પવન ઉપરજ નિર્વાહ કરનારા સર્પો કંઈ દુર્બળ કે-
ખાતા નથી, તેમજ જંગલની વનરપતિનાં ફાંદડાંએથી હિરપોષણ

કરનારા ગજ જે હાથી તે કંઈ બલહીણ હોતા નથી. તેવીજ રીતે
કંઈમુળ પર આભુષિકા ચલાવનારા મહાત્માઓ પણ ઘણા કાળ
જીવે છે. તેથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે સંસારમાં સંતોષના જેવું
કોઈ પણ સુખ નથી.

તત્વ યોધ.

ગજરાજ શું વન જગતમાં, મઠથી ફરે છે જીલતો,
એક દીવસ કાળ પછારસે, મરસે નકી તું જીલતો.
બળનો હતો નહી પાર, જે ચતુરંગ સાથે ચાલતાં,
તે આજ દેખાતા નથી, બહુ વીર સાથે મ્હાલતા.
આવી ગયા આ જગતમાં, ધરતી જેનાથી ધ્રુજતી,
કોઈ ન રહ્યા બળવાન, જેના ભારથી મહિ ડોલતી.
કુદ્યા કંઈક વનરાય તે, જેમ પુલી કરમાઈ ગયા,
તેમ આવી આવી જગતમાં, કંઈ વીરતો ચાલ્યા ગયા.
ભરતી પછી જેમ ઓટ છે, દેખાય છે તે તુટસે,
આ જીવત નિશ્ચય કુંલ કાચો, એક દિન તો પુટસે.

વિયોગ.

હતા ગર્જતા અશ્વ ને કુંજરો ન્યાં,
સુવર્ણ તણા કોટ તો શોભતા ત્યાં;
તપ તો હતો મુર્ચ સમ ભાગ્ય જેનું;
આજે નથી નામ નીશાન તેનું.

સર્વ કામનાંઓને પ્રાપ્ત કરનારી એવી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ તેથી શું ? કારણ કે તે જળનાં તરંગો જેવી ચંચળ હોવાથી એક દિવસ જરૂર ત્યાગ કરી ચાલી જશે, તેમજ શત્રુનાં મસ્તકમાં, પગ મુકી વિજય પ્રાપ્ત કર્યો તેથી શું ? કારણ કે એક વખત તો આપણો પણ પરાજય કાળને હાથે થનારજ છે. વળી વૈભવે કરીને આશ્રયમાં રહેલા સેવકોને રાજી કર્યા તેથી શું ? કારણ કે જ્યાં સુધી દ્રવ્ય છે ત્યાંજ સુધી તેઓ તાબેદાર થઈને રહેશે અને માન આપશે. તે ઉપરાંત શરીર એક કલ્પ સુધી રહ્યો તેથી શું ? કારણ કે અંતે તો તેનો પણ નાશ થનારજ છે ત્યારે ઓ મુંઢ પ્રાણી તને કઈ વસ્તુ વડે આ માલાવી સંસારમાં સુખનો ભાસ થાય છે -

સ

મય નદીના પ્રવાહ સમ વહીજતાં રઘુકુળ ભૂપણ રામના
પ્રતાપી પુત્ર લવ અને કુશની ઉમર દસથી બાર વરસની
થવા ચાવી છે. મહાત્માનાં સહવાસથી તેઓની તીવ્ર

બુદ્ધિ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. દરેક શિષ્યો સાથે
 વેદનો ઉચ્ચાર કરવો, સંખ્યા, ઉપાસન, અને યોગીઓને છાજે
 તેવાં નિત્ય કર્મો કરી રહ્યા પછી મહાત્મા વાલ્મીકિ આગળ ક્ષત્રિ-
 ઓને શીખવા યોગ્ય ધનુષ્ય વિદ્યા શીખવી, શત્રુનો પરાજય કંઈ
 રીતે કરવો, તે ઉપરાંત શત્રુનાં મહાન સૈન્ય સાથે કંઈ રીતે યુદ્ધ
 કરી વિજય પ્રાપ્ત કરવો, તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મહાત્મા વાલ્મીકિએ
 આપ્યું હતું, કારણ કે તેઓ પણ બાણાવળીમાં સાથી અગ્રેસર હતા.
 વળી રાજકુમાર લવ અને કુશ પ્રત્યે તેઓનો બહુજ પ્રેમ હતો.
 તેથી અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન. બાળકોના હૃદયમાં
 ઉતારી પૂર્ણ પરાક્રમી બનાવ્યા હતા. એટલુંજ નહીં પણ પોતે
 બનાવેલી “સંગીત રામાયણ” કે જેમાં રામ અને સીતાના ચોવીસ
 હજાર શ્લોકનો સમાવેશ કર્યો હતો, તે તમામ આ બાળકોને
 મોઢે પાઠ કરાવવામાં તેઓએ ઉત્તમ બુદ્ધિનું અવલંબન કર્યું હતું.
 જેમ પ્રભાત સમયે સુર્યોદય થતાં ઘડીએ ઘડીએ તેનાં તેજની
 વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમજ લવ અને કુશની ઉમર વધતાં તેઓનું
 પરાક્રમ પણ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યું. અરણ્યનાં કેશરી સિંહો તેઓનાં
 મિત્રો હતા. મૃગલાઓ તેઓનાં બંધુ વર્ગ હતા, અને અરણ્ય એજ
 તેઓને આનંદ આપનાર રમણિય ભુમી હતી, કોઈ કોઈવાર આ
 બે બાળકો પર્ણકુટીથી બહુજ છેટે નિકળી જતાં અને પર્વતો પરથી
 વેહતાં પાણીનાં નિર્મળ ઝરાઓનું અવલોકન કરતા, તે વખતે કેટલા-
 એક મૃગલાઓ, જરા પણ ડર્યા વગરજ તેઓની સાથે ને સાથેજ
 ફરતા હતાં. તે ઉપરાંત કોઈ કોઈ સમયે તે વનમાં નિવાસ કરનારા
 કેશરી સિંહો પણ આ વિકારથી રહિત થએલા બાળયોગી લવ અને

કુશની સમીપ આવી આનંદથી ગેલ કરતા તે વખતનો દેખાવ એટલો તે ભયંકર લાગતો કે ગમે તેવા પુરૂષને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કર્યા વગર રહેજ નહી. પરંતુ વિચાર દ્રષ્ટિએ અવલોકન કરતાં એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે? કારણ કે જેમ વસ્ત્ર રંગના સમાગમથી રંગને આધીન થાય છે, તેમ મનુષ્ય પણ જો સતસંગ સમાગમ કરે તો, તે પણ તેનાંજ જેવો દુર્ગુણોથી રહિત થઈ જાય છે, યાને તે પણ સંતજ થઈ જાય છે. તેજ મનુષ્ય જો દુર્જનની સાથે સમાગમ કરે તો તે પણ દુર્જનજ થઈ જાય. એટલુંજ નહી પણ અધમ કૃત્યોનું આચરણ કરે છે, તેવીજ રીતે પશુપક્ષિ અને હરેક પ્રકારનાં જીવો સમાગમે સુધરે છે. અને સમાગમે બગડી જાય છે, તેથી સમજાય છે કે-મનુષ્યોને સત માર્ગે દોરી જનાર અને ભવભયનાં મહાન દુઃખથી મુક્ત કરાવનાર એક સમાગમજ છે કે જેનાં પ્રભાવે મનુષ્યોમાં ઉત્તમ બુદ્ધીનો ઉદય થાય છે. માટેજ કહ્યું છે કે—

સતસંગત છે અતિ શ્રેષ્ઠ જગતમાં, લોકું કંચન થાય્ને;
સતસંગ થકી નર પામર પશુ પણ, નારાયણ બની જાય્ને.

તેવીજ રીતે મહાત્માનાં સહવાસથી મહાત્મા રૂપજ થઈ ગયેલા લવ અને કુસ ન્હાનાં ન્હાનાં ધનુષ્ય બાણ ધારણ કરી અરણ્યને વિશે વિચરતા તે વખતે કોઈ કોઈવાર મહાત્મા વાલ્મીકિ પાસેથી શિખેલી “સંગિત રામાયણ” કે જેમાં રામ અને સીતાનાં ચરિત્રનુંજ સમાવેશ કરેલું છે તેનો ઉચ્ચાર પોતાનાં મધુર કંઠ વડે કરવા, તે સાંભળી અરણ્યનાં વિશે નિવાસ કરનારા વનપસુઓ પણ મોહિત

થઈ જતા તો પછી મનુષ્યનું તો શું એ કહેવું. આવી રીતે દુઃખ સુખને સામાન્ય રીતે ગણી રાજકુમાર લવ અને કુશ પોતાનો કાળ વ્યતિત કરતા હતા.

મહાત્મા વાલ્મીકિના અશ્રય તળે સુખ દુઃખને સામાન્ય ગણનારી સતી સીતા, આજે જે બાળકોની માતા થઈ પોતાનો કાળ વ્યતિત કરે છે જો કે રામનાં પ્રત્યે તેની લાગણી જરા પણ ઓછી થઈ ન હતી, તો પણ કેટલોક સમય બાળકોનાં હાર્યવિનોદમાં વ્યતિત થતાં સીતાનાં દુઃખમાં સેજશાજ ઘટારો થયો હતો. વળી ઋષીપુત્રી માલીની સંધ્યા સમયે તેને વનલીલા જોવા લઈ જતી-ત્યાં પણ કેટલોક સમય તેનાં હૃદયને શાન્તિ મળતી કારણ કે નદીનાં પ્રવાહને નિરખી, એટલુંજ નહીં પણ અરણ્યને વિષે વિવિધ પ્રકારનાં વનપશુઓની વિચિત્ર ચેષ્ટાઓ જોઈ તેનું હૃદય કેટલાક સમય સુધી આનંદમાં લીન થઈ જતું હતું.

કોઈ કોઈ વાર આશ્રમનાં સમીપમાં રહેલા અશોક વૃક્ષો તળે જતાં સીતાને રામની યાદ આવતાં જાણે કોઈને સંખ્યાધીને કહેતા હોય કે હે અશોકવૃક્ષ, તારું નામજ અશોક છે, પરંતુ ગુણો અશોકના જેવા નથી. કારણ કે તારી સમીપમાં આવ્યા છતાં મ્હારો શોક ઓછો થતો નથી. અશોક તો તેજ મ્હેવાય છે, જે શોકનો નાશ કરે, જો તું શોકને નાશ કરવા શક્તીવાન નથી, તો તું અશોક પણ નથી. કારણ કે—

સીતલ સુગંધી, વૃથ તુજ છાયા,
પ્રભુનાં વિનાં આ, નિર્મલ્ય માયા.

મુજ શોક હરવા, કર યતન ભારી,
તુજ શરણુ આવી, રઘુવંશ પ્યારી.

શર્દઋતુની મનોહર રાત્રીને વિષે, આકાશમાં મંદ મંદ પ્રકાશ કરનારો ચંદ્ર, કેનાં હૃદયને શીતળ કરતો નથી. યર્થાત આખી સૃષ્ટિને પોતાનાં કિરણો વડે શીતળ કરે છે, શાન્તિ આપે છે. તેથી વધુ શીતળ ચંદન છે, જે મહા ઝેરી સર્પોને પણ શીતળ કરી શાન્ત કરે છે. એ સર્વે શીતળ હોવા છતાં પણ મુને શીતળ કરી શકતા નથી. પણ ઉલટું સંતાપ ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી સમભય છે કે સર્વ કર્તા વધુ શિતળતા પ્રિયજનોનાં સમાગમમાં રહેલી છે. કારણ કે પ્રેમીને પ્રેમી મળતાં, જે આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે તે આનંદ શિતળ પ્રકાશ કરનારો ચંદ્ર આખી શકતો નથી, વળી-જે આનંદ રઘુનાથના ચરણ કમળનાં દર્શન માત્રમાં રહેલો છે તે આનંદ ચંદન કે-ચંદ્રનાં પ્રકાશમાં નથી. જે સુખનો ભાસ રઘુનાથનાં સમીપમાં થાય છે તે સુખનો ભાસ અશોકનાં સમીપમાં નથી. કારણ કે—

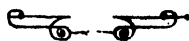
બલે સુખ સ્વર્ગનું હોએ, વીયોગી દુઃખ ધારે છે,
વીયોગીને વિરહ અગ્નિ, પ્રભુ વિણ મોત મારે છે.
કરે શું શાન્ત અંતર આ, સુગંધી પવનની વાયુ,
હૃદય તો રામ પાસે છે, શરિર આ ધામમાં આઠ્યું.

માલીની-સખી સીતા-તું તો વારેને વારે તેજ વાત સંભાર્યા
કરે છે. પણ જાણતી નથી કે પ્રારબ્ધ રૂપી સરિતાનાં વેગને કોણ
રોકવા શકિતવાન છે. સુખ દુઃખ હરેક પ્રાણીને ભોગ કરવાજ પડે

છે કારણ કે તેમ ન હોત તો. હરિશ્ચંદ્ર, નળ, અને રામ, જેવા મહાન રાજેશ્વર તે સહન ન થઈ શકે એવા દુઃખને પામતજ નહિ. માટે હે સખી-શાન્ત થા અને ઈશ્વરની અદ્ભૂત લીલાનું અવલોકન કર-ને વળી સામે દૃષ્ટિ કર. અને જો ખજામાં ન્હાના ન્હાના ધનુષ્ય બાણ ધારણ કરેલા એટલુંજ નહી પણ વ્યાઘ્રચર્મ જેનાં અંગોમાં વિંટાયેલા દૃષ્ટિએ પડે છે એવા ચંદ્રનાં જેવા તેજસ્વી તારા કુમારો લવ અને કુશ તારા ભણીજ આવતા હોય તેવા કેખાય છે.

લવ અને કુશ—માતાજી પિતા ભાર્ગવ મુનીએ આજે અમારા બેઉ જણની ધનુષ્ય વિદ્યાની પરિક્ષા લીધી છે. તેમાં અમે અન્ય શિષ્યો કરતાં ઐષ્ટ ઠ્યાં છે, તેથી અમારા પર પ્રસન્ન થઈ ભગવાન વાલ્મીકિએ કહ્યું છે કે, એક સમય તમે ત્રેયલોક્ય પતીને જીતી વિજય પ્રાપ્ત કરશો-એમાં જરાએ શંકા નથી. ત્યારે માતા-તેવે સમય ક્યારે પ્રાપ્ત થશે વારું—

સીતા—બાળો ધિર્ય થરો, તમારી દરેક આશા પરબ્રહ્મ પર-માત્મા પૂર્ણ કરશે. કારણ કે દરેકની અવધી છે તો પછી તમારા દુઃખની અવધી કેમ ન હોય, સમય કાળે સહુ દુર જશે, અને તમારા ભાગ્યનો સૂર્ય પાછો પ્રકાસ કરશે. પરંતુ ભાઈ તમે બુખ્યા તો થયા નથી. ચાલો મેં તમારા માટે સાચવી રાખેલાં સુંદર મિષ્ટ ફળો આપું. આ પ્રમાણે કહી સખી માલીની સાથે સતી સીતા પર્ણશાળા ભણી ચાલતી થઈ—

મહાત્મા દર્શન.

વસંત જોઇ, તરુઓ કુલાઓ,
કોકીલ ટહુકાં, કરતી જણાઓ;
છતાં ન પુલ્યો, કરીલ કેમ,
વિધિ ગતિ કદી જાણી જાઓ ન તેમ.

સૃષ્ટિ માત્રનાં જીવો એકત્ર થઇ જો કોઇનું બહુ કરવા ઇચ્છતા હોય
પરંતુ હૈવ વાંકો હોય, તો તેઓનો પ્રયત્ન ઉસરમાં વાવેલા ખીજનાં જોઓ
નિર્થક જાય છે; પણ સિદ્ધ થઇ શકતું નથી. જેમ સૂર્યનાં અસ્ત સમયે તેનાં
કિરણો પણ અસ્ત થતાં જાય છે, કમળો ખિડાય છે, અને કુમુંદવન પ્રકુલિત
થતો દેખાય છે, એ કારણ પ્રત્યે લક્ષ આપતાં સપુષ્પ થાય છે, કે-કર્મ ગતિ ફરતાં,
પ્રિયજનો પણ ફરી જાય છે, આવો સમય પ્રાપ્ત થતાં પ્રાણી માત્રને અથવા તો
દૈવનાં દ્રોહીને શ્રદ્ધાપણ સુખીકરવા સમર્થ નથી, તો અન્ય પ્રાણી શા વિશાતમાં?

હો આશ્રમ નિવાસી, સાવધ થાઓ અને આશ્રિત
જીવોનું રક્ષણ કરો. કારણ કે અયોધ્યાપતિ રાજેન્દ્ર
રામ આજે આ વનને વિષે મૃગયા કરવા પ્રવેશ કરે છે.

સીતા (સમાધીમાંથી જાગત થઈને) કોણ મહારા હૃદય શિરોમણી રામ ! જેને હું સમાધીમાં હમણાં જ ભેટી હતી, તેજ મહારા પ્રાણેશવર રામ ! જેને હું રાત્રી દિવસ રટણુજ ઠયારી કંઈ છું, તેજ મહારા અવધેસ રામ ! રામ ! રામ ! હા રામ, તમહારું મુંઢર મુખ ભેવા, અને તેમાંથી નિકળતાં અમૃત રૂપી મધુર વચનો શ્રવણ કરવા ઠયારે ભાગ્યશાળી થઈશ ! પાછા તમે મલશે, ભુલી ગએલીને સંભારશે, યાદ કરશે, ગુરૂ વાલ્મીકિ અને મહાત્મા નારદનાં વાક્યો ખરા પડશે, મારા ભાગ્યનો ચક્ર ફરશે નહીં નહીં આ આશા સ્વપ્નાંવત છે કારણ કે—

સિંહ ગમન, સમર્થ વચન, કહલી ફરે એકવાર,

પ્રેમહા તેલ, ને રાજહઠ, ફરે ન બીજીવાર.

પ્રજા હિત માટે પરિત્યાગ કરેલી પ્રિયા એવી જે હું, તેને પાછી ધારણ કરે. સિધેલી પ્રતિજ્ઞાને મૂકે, એ બનવું જ બહુજ દુર્ઘટ છે, તોપણ મુની વાક્યનો ભર્મ કંઈ સમજી શકાતો નથી વળી તેઓએ હું સીતા છું એમ જાહેર ન થવા માટે પણ મહારી પાસે સખત પ્રતિજ્ઞા કરાવી છે, એ બધું શું હશે. શા માટે હશે, તે કંઈપણ મહારા સમજવામાં આવતું નથી. કોઈકવાર હું બહુજ નિરાશ થતી તે વખતે તેવો બોલતા કે—પુત્રી નિરાશ ન થા તારા ભાગ્યનો ઉદ્ધવ થશે એ લેહ શો હશે, કોઈ દીવસ નહીં ને આજેજ મહારા હૃદય શિરોમણી ‘રામ’ તે આ વનને વિશે એકાએક કેમ આવ્યા હશે, ઘણા દીવસો થવાથી તેવોને મહારૂ, સ્મરણ પણ નહીં હોય, વિશારી મૂકી હશે ભુલી ગયા હશે, શું હું તેઓને મળી શકિશ, હૃદયની વેદના, વિયોગથી થતાં દુખો

અને તેઓનાં વિનાં થયેલા આ વિપરીત હોલો, તે સર્વ મહારા હૃદયમણી જે રામ તેઓને ઠહી શકીશ;-પગો, ઉતાવળા થાઓ, શરીરમાં ફરેક અવધવો દઢ થાઓ, નેત્રો તે પવિત્ર મુર્તિને નીરખવા લેયાર થાઓ, અને ભુજાઓ તમારા ભુવનેશ્વરને ભેટવા ત્વરા કરો, હૃદય લાગણી તમારા આનંદ હાતા પ્રત્યે વળો. નેત્રો અવધેસને નિહાળી પાવન થાઓ કારણ કે-તેનુંજ આશારૂપી ઝરણુ આ હૃદયમાં વહે છે, માટેજ હું જીવું છું. જ્યાં રામ છે ત્યાંજ સર્વ છે. જ્યાં રામ નથી ત્યાં કંઈજ નથી, સ્વર્ગનાં વૈભવો પણ સ્વામી વિના નકામાંજ છે, તુચ્છ છે. કારણ કે—

હવે નહીં રહેવાએ, શાંત હૃદય નવ થાએ.
ચિત્ત અમારૂં સ્વામીને મળવા, ખડુંજ ઉતાવળું થાએ.

અહો, પણ હું આ શું કરું છું, ગુરૂની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન!
હૃદય લાગણી શાંત થા, ઉતાવળી માં થા. ભુલ માં ખા, તારો પુન્યસ્વરૂપ પ્રભુ, તને મળશે. ઘણાં દીવસની આશા ફળશે, ગંગા સાગરની સાથે ભળશે. વળી મહારૂ હૃદય રામમયજ હોવાથી તેઓને અત્રેજ લઈ આવશે. કારણ કે હૃદય લાગણીનો એ પ્રભાવજ છે, કે-જે, જેને શુદ્ધ અંતઃકરણથી ચાહે છે. તે તેને આકેડોજ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમકે—

સહસ્ર કોડ યોજન, થી શશી આવી મળતો,
કુમુદનો હૃદય જો, શુદ્ધ થઈ રનેહ કરતો.
છે સમીપ ચક્ષુ, અવલની પાસ તો એ.
મળી શકે કદીનાં, નેત્રની દ્રષ્ટિથી એ,

તેવીજ રીતે એ સહુ શુદ્ધ અંતઃકરણનો પ્રભાવ છે; કે-જે જેને આહિ છે, તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. એવો હૈવી સત્તાનો નિયમ છે. પ્રેમની અદ્ભુત ખુબી છે, અશાસ્ત્રમાં અશાસ્ત્ર વસ્તુ પ્રેમથી કરીને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તેજ વસ્તુ સમીપ હોવા છતાં પ્રેમ વગર પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી, એવો પ્રેમનો અદ્ભુત પ્રભાવ છે.

તો તે પ્રેમ વડે હું અવધેશને પામીશ. કારણ કે તેઓનાં પ્રત્યે મારી ભક્તી પણ કંઈ ઓછી નથી, સુતાં, જગતાં, ઉઠતાં, બેસતાં, તેનુંજ ચિત્તવન આ હૃદયમાં થયા કરે છે, પણ તેમાં હું કંઈ પણ વિશેષ કરતી હોઉં તેવું કંઈજ નથી, કારણ કે-પતીપરાયણ રહેનારી પ્રેમદાઓને એનજ કરવું ઘટાર્થ છે. કારણ કે પતીજ તેઓનો પરમાત્મા છે, અન્ય દેવ અન્ય મનુષ્ય એ સર્વ પતીની પાસે સતીને નિરમાલ્ય છે નકામાં છે.

આવી રીતે વિચાર કરતી સીતાએ ઉંચી નજર કરી તો તેની સમક્ષ, એક ભયંકર યોગમુર્તિ ઉભેલી દેખાઈ. ભગવા વચ્ચ સાથે મૃગચર્મ તેનાં શરીરની આબુખાબુ વિટળાયલું હતું, સફેદ સ્વચ્છ વાળો, તેનાં વૃદ્ધાત્વની નિશાની આપતા હોય તેમ માથા પર પથરાઈ રહેલા હતા. તેમાં દાદી પણ વધી જઈ છેક નાભીની મુલાકાત લેતી હોય તેમ દ્રષ્ટિએ પડતી, કંઠમાં રૂદ્રાક્ષમાળ તથા વૃદ્ધ અંગે ભભૂત ધારણ કરેલા સીતાની દ્રષ્ટિએ પડ્યા.

તે જોઈ સીતાએ તુર્તજ ઉભા થઈ તે મહાત્માને માથું નમાવ્યું એટલે તે વૃદ્ધનાં મુખમાંથી કંઈક ગંભીર ધ્વની બહારે પડી-પુત્રી શાન્ત થા, તારા પતીને મલવા તારી મનોવૃત્તિ બહુજ ઉતાવળ કરે

એ જો કે અસંભવિત નથી તો પણ કેટલાક કારણોને અનુસરી હું તેમ કરવા, અથવા તો તારા પતીથી સ્પષ્ટ મળવા, તને અટકાઉં છું. તારે મારી આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું એજ તારા હક્કમાં સાડું છે. ને તેજ તારૂં ભવિષ્ય સુધારનાર છે, છતાં તારી મનોવૃત્તી, પતી સ્નેહ, અને પતી પ્રત્યે રહેલી તારી અપુર્વક ભક્તી જોઈ મહાડું હૃદય પણ નરમ પડે છે ને તે તને આજ્ઞા કરે છે કે તું જા, અને તારા સ્વામીનાં દરશન કર-પણ તેની દ્રષ્ટિએ ન પડે માટે લે આ-અદ્રષ્ટગુટીકા એલામાં રાખવાથી કોઈ પણ પ્રાણી તને જોઈ શકશે નહીં પરંતુ તું સર્વને જોઈ શકીશ.

નીચું માથું કરી સાંભળી રહેલી સીતાનાં હાથમાં મુક્યું. તત્ક્ષણે સીતાએ ઉંચી દ્રષ્ટિ કરી તો તેઓ તે સ્થાનમાંથી અદ્રષ્ટ થએલા જણાયા. અહહહહ શું તપોખળનો પ્રભાવ. વાંચક-ઓળખી લે, તપનાં પ્રભાવેજ શ્રેષ્ઠ થએલા લવ અને કુશનાં પાલક પિતા ભવિષ્ય વક્તા મહાત્મા વાલ્મીકિ ખરેખર—

સંગતસે ગુન હોત હય, સંગતસે ગુન જાય,
વાંસ ફાંસ અડ મિસરી, એકે ભાવ વિકાય.

મનુષ્યમાં શારી અથવા ખરાબ બુદ્ધી ઉત્પન્ન કરનાર અને ઉંચને નીચ તથા નીચને ઉંચ બનાવનાર એક સતસંગજ છે, જેનાં પ્રભાવે અધમમાં અધમ પુરૂષ દેવ તરીકે પુજાય છે એટલુંજ નહીં પણ પારસમણીનાં પ્રતાપે લોખંડ પણ કંચન થઈ જાય તે ઉપરાંત ગંગામાં મળી ગએલાં શેરીનાં પાણીને દેવતાઓ પણ મસ્તકમાં ચઢાવે છે. એવો સતસંગતનો પ્રભાવ છે—

દિવ્ય સંગિત.

અમુલ્ય સુવર્ણ, ક્યાં ગુંજ રાતું,
કનિષ્ઠ સાથે, છે તોલ થાતું.
વિધિ ગતિ પ્રબળ, કોઈથી નવ કળાએ,
રવિ સમીપ આવી, કેતુનો જન્મ થાએ.

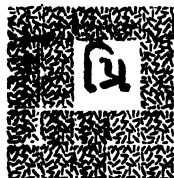
કોઈ એક વાદીએ પોતાની છવકા માટે એક સ્પર્શને કરડીયામાં પુર્યો, તેથી તે સ્પર્શનું શરીર બહુજ પિડાવા લાગ્યું, સર્વ આશાઓ ભંગ થઈ ગઈ એટલું જ નહીં પણ ક્રુધાએ કરીને તેની હૃદયો તમામ સ્થિતિ થઈ ગઈ, એવામાં, દૈવ્યોએ રાત્રીને વિશે એક ઉદ્ધર, ખોરાકની આશાએ કરડીયામાં બાકું પાડી અંદર પેઠો, તો ત્યાં પોતાનો ખોરાક ન મલતાં પોતેજ સ્પર્શનો ખોરાક થઈ પડ્યો. સર્પ ઉદ્ધરનું બંધ કરવાથી ટટાર થયો અને તેજ બાકાંમાંથી બહાર નિકળી ગયો. એ પરથી શિષ્ય થાય છે કે, મનુષ્યને સુખ, અને દુઃખ જે જગા પર જે વળતે લખેલા હોય છે; ત્યાં જેમ પશુઓને કોઈ દોરડાથી બાંધીને લઈ ભય છે તેમ દૈવગતિ તેને તે જગા પર લઈ ભય છે અને તેને અનુસરીનેજ સર્વ લોકો સુખ દુઃખના લોકતા થાય છે, તેથી સમભય છે કે-“જન ચહે લાખ પ્રયત્નો કરે, થાય જે ધાયું” ચરણીચરે.”

વાદમીકિ કૃત સંગિત.

લવ અને કુશ.—

ત્યાગ કરી મિથલેસ કુમારી । જાતમયો લક્ષ્મણ સુખકારી ॥
કૌન હેત સતી વિપિન નિકારા । જાનિ ન જાત પ્રમુ ચરિત્ર અપારા ॥

ય સેવકો સત્વર સિધાઓ, અને જુઓ કે આ ઘેર
અરણ્યમાં આવા મધુર સ્વરનો ઉચ્ચાર કરનાર કોણ
છે તેને સત્વર તેડી લાવો.

જેવી આજ્ઞા:—કહેતા કેટલાક સેવકો ઉપલા સંગિતનાં ઉચ્ચાર
કરનારને શોધ કરવા માટે વાદમીકિ વનની ધનઘેર લતાઓ વચ્ચે
અદ્રશ્ય થઈ ગયા. રામ વિચાર કરતા એક સ્ફટિકમણીનાં જેવી
ચમકાશ, કરનાર પથ્થરની શિલા ઉપર ખેડા. તેટલામાં પાછો
અવાજ આંચો.

જાગિ સિયાજવ દિલ્લન કોઈ । હૃદય મધ્ય વહુ વ્યાકુલ હોઈ ॥
કૌન હેત પ્રમુ હમય વિસારી । ત્યાગ કરી કસ જન સુખકારી ॥

અહો વન લતાઓ. કે અનિદ્રામાં રહેનારા દેવતાઓ, ગંધર્વો
કે પછી ગમે તે હો, પરંતુ બસ કરો, કારણ કે મહારાથી થયેલી
ભુલો, અને તેનાંથી કરીને સીતા પર પડેલાં અસંખ્ય સંકટો, તેનું
સ્મરણ કરતાં, મહારા હૃદયમાં બહુજ ખેડ થાય છે. કારણ કે સતી
સીતાનાં પરિત્યાગ રૂપી અગ્નિમાં, હું બળી રહ્યો છું. તેમાં તમે,
આ સંગિત રૂપી ઘત નાખી વધારે પ્રજ્વલિત કરો છો.

તમારું મધુર શ્વર સુશ્રિને, થયું ચંચળ હૃદય મારું,
કર્ચું વિપરીત મેં પ્યારી, હતું કંઈ દોષ ના તારું.
યાદ આવી જતાં ંહાલી તણી, ચિંતા હૃદમાં થાય છે,
સીતા સીતા રટણ કરતાં, દીવસ વિત્યા જાય છે.

ધાપ જાગ મૃગ વિપિન વિરુદ્ધા । સિતાહિ ઘેરિ જાહે મૃગ યુદ્ધા ॥
ચન ધમંજ વાલર નમઝાર્ । સીતા પરે રહ્યો છત્ર લગાર્ ॥

રામ—ખરેખર—

સમીપ છે કે દુર છે, પાસે કે લાંબે વશે.
કોણ છે આ વન મહી, મહારી દશા જોઈ હશે.

બોલો, બોલો, વન દેવી, વન દેવતાઓ, બોલો, તમારા
હૃદયમાં છુપાયલી મહારી પ્રિયતમાની જીવનની ખબર, તેનાં કઠોર
હૃદયવાળા પતીની પાસે બોલો-અને કહો, કહો-કે, ક્યાં છે, ક્યાં
છે. તે જનક દુલારી=તેનાં વિનાની થઈ છે, કેવી દશા મહારી—

ત્યાગ કર્યું સીતા તણું, રજક વચન શ્રવણે ધરી,
હવે સોચ બહુ થાય છે, કે હશે ક્યાં એ સુંદરી.
આરામ ક્યાં છે રામને, રામા વિના સંસારમાં,
સીતા વિનાનું શું રહ્યું; કેહશે હવે સંસારમાં.

પ્રેમીને પ્રેમીની સમીપમાં રહેવું તેનાં જેવું બીજું સુખ નથી.
તેમજ પ્રેમીથી પ્રેમીનું વિયોગ થવું તેનાં જેવું બીજું દુઃખ નથી,
કેનેહની અદ્ભુત ખુબી છે. કેનેહની અંદર રહેલી અદ્ભુત મજા કે

જે પ્રેમી જનો લોગ કરે છે. તે મળ સ્વર્ગને વિષે નિવાસ કરનારા, ઇંદ્રને પણ પ્રેમ વગર પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. પ્રેમમાં શું આનંદ છે, તે કોઈ પ્રેમી જનોને પુછો, તેમજ બુદ્ધાઈ કઈ રીતે થાય છે, અથવા બુદ્ધાઈમાં શું દુઃખ છે, તે કોઈ પ્રેમીથી બુદ્ધ થએલાને પુછવામાં આવે તો કંઈપણ યોગ્ય ખુલાસો કરે ખરો.

ખરેખર વીંછીની પીડા, કહે શું અન્ય જન કોઈ,
કુંવારી શું હૃદય જાણે, જે પીડા પ્રવશની હોઈ.
ભર્યાં ભંડાર છે જેને, નહીં દુઃખ રંકનાં જાણે,
ખિલોડી હોય ખજખરની, તે સાકર મિઠ નાં માને.

લક્ષ્મણ—વડીલ બંધુ, તે આજ વાલ્મીકિ વન છે. જ્યાં આપની આજ્ઞા થવાથી, સતી સીતાને સુતી મુકી હું અયોધ્યા પાછો ફર્યો હતો. ખરેખર તે બનાવોનું સ્મરણ થતાં, જાણે હમણાંજ બન્યાં હોય તેવો ભાસ થાય છે. આવા ઘોર અરણ્યમાં, જાત્રત થયા પછી, તેઓનું શું થયું હશે. અથવા તેનું કોણે રક્ષણ કર્યું હશે. તે કંઈ પણ સમજી શકાતું નથી.

રામ—તેજ વિચારો હમણા મહારા હૃદયને અશાન્તિ ઉપજાવી સીતાનું સ્મરણ કરાવી રહ્યા હતાં, તેમાં જ્યારથી તે દિવ્ય સંગિત, મહારા કાનોમાં પ્રવેશ કર્યું છે. ત્યારથી તો મને ચેનજ પડતું નથી. તે સંગિતનો કર્તા કોણ હશે, એટલુંજ નહીં પણ જેમાં સીતાનુંજ વર્ણન સમાયેલું છે એવું સંગિત. હે ભાઈ હું પાછો ક્યારે સાંભળીશ—

સીતા તું સ્વર્ગની લક્ષ્મી છે, સતીઓમાં શિરોમણી છે, મૃત્યુ-લોકની શાક્ષાત દેવી છે, છતાં પણ વિકારથી ભરેલા મહારા મળ-

મહોમ્મે તારા સાવને ન જાણ્યો માટેજ તું દુઃખી થઈ અને હું પણ તારા વિયોગથી ખહુજ દુઃખી થયો અને હજુએ થતો જાઉં છું.

“ તારો વિયોગી તારૂં નામ લેશેજ્જલ્દતો ને રખડતો પણ પ્રિયા જહાલી પ્રિયા કહેશે.—

બાઈ લક્ષ્મણ તમે દરેક શિકારીયોને પાછા બાળો કારણ કે આ વનમાં નિવાસ કરનારા મહાત્માઓને જરા પણ અડચણ ન થાય તેમ કરવાની ખાસ જરૂર છે. તે ઉપરાંત કોઈ સારી જગા જોઈ આપણા લશ્કરને ઉતરવા માટે યોગ્ય બંદોબસ્ત કરો, કારણ કે એક બે દીવસો પછીજ આપણે અયોધ્યા ભણી પ્રયાણ કરશું. માટે જ્યાં સુધી તમે તે દરેક બંદોબસ્ત કરીને પાછા નહી આવો ત્યાં સુધી હું અત્રેજ બેઠો છું. જેવી પ્રભુની ઇચ્છા, કહીને લક્ષ્મણ ચાલતા થયા.—

રામ વિચારમાં ને વિચારમાં બેઠા તેટલામાં પાછો તે દિવ્ય સંગિત સંભળાયો—

રવી પ્રકાસ નમ ગયો સમાદ । દેલી દુક્ષિત નૃપ જનક કી આદ ॥
સ્વગ મૃગ મૃદ કરત સેવકાદ । સતી સમીપ બેઠે હરસાદ ॥

ખતાઓ ખતાઓ વનનાં નિવાસી, હવે તો હવે થઈ મુકી દેવ હાંસી,
પ્રાણ પ્રિય વિના જીવન બિલ્કે બાણું, સીતા વિના તુચ્છ સંસાર માનું.

કેમ કોઈ કાંઈ બોલતું નથી, ઝાડોની સુંદર લતાઓ ઉઠાસ
કેમ દેખાય છે, આ પર્વતોનાં શૃંગો પણ જાણે હર્ષથી રહિત થયેલા

હોય તેમ દ્રષ્ટિએ પડે છે. સઘળાં વૃક્ષોમાં હર્ષે કરીને વિંદ્યાએલી
વનવેલીઓ તે બાણે વૃક્ષોએ પરિત્યાગ કર્યું હોય તેમ છુટી પડતી
હેખાય છે—

“હું પણ વિયોગી=તે પણ વિયોગી, વિયોગથી થાતો ખેદ
ભારી=કોને હું પુછું હાલ તેનાં=કોને બતાવું વીતી અભારી” (ચારે
બાજુ નજર કરતા) અરે આ સાંભેના લતામાંડપમાં બરાધને ઉલેલા
મુમને પુછું. કારણ કે તે અરણ્યનો ભોમિયો હોવાથી જરૂર
જવાબ દેશે.—

ત્રણ જળ ચરીને, વન અધ્ય રહેતો,
મૃગ બાળ તું તો, વન કેલિ કરતો.
તુજ નેત્ર સમ નેત્ર, શશિ રૂપ ધારી,
વનમાં નિહાળી, મુજ પ્રાણ પ્યારી.

રામને પોતાની સમીપમાં આવતો જોઈ મૃગ લાગ્યો, તે જોઈ
રામ બોલ્યો—

લાગે છે શિદ બીક લાવી, નહિ નહી હું શિકારી,
અરે મૃગ ઉલો રે, પુછું છું વાત સારી.
છોડીને ડર મૃગ અરે, આવને મુજ પાસે,
કહે હાલો તેનાં, પ્રાણ છે જેની આશે.

મૃગ નાસી જતાં રામ નિરાશ થઈ પાછા ફરે છે તેટલામાં એક
સસલા ઉપર દ્રષ્ટિ પડતાં રામ તેને કહેવા લાગ્યા—

શસ્ત્રક થઈ સભી તે, રે કેમ નાસે,
ઉલો રે ઉલો રે, જા પ્રિય પાસે.
જઈને કહે જનકની, નંદની ને,
પતિ તુજ અહીં છે, નામ તારૂં બાણીને.

સસલાને ભાગી જતો જોઈ રામ પાછા ફર્યા, પણ તેટલામાં
મુનીકુમારોની શોધ કરવા અર્થે ગયેલા શેવકો આવી પહોંચ્યા અને
કહેવા લાગ્યા—હયાસિંધુ.

મૃગોથી વિંટાઈ, બાળકો વીર રૂપ,
સમરહિત પધારે, સૈન્ય લઈ જેમ ભુપ.
મૃગ તણી અણીમાં, બાળ આ શસ્ત્રધારી,
અરણ્યનાં નિવાસી, બાળ છે વીર ભારી.

પ્રભુ જેનાં કંઠમાંથી તે મધુર સંગિતનો સ્વર બહાર પડે છે.
તે જો કે બાળકોજ છે, તથાપી તેની આકૃતિ એટલી તો ભયંકર છે,
કે-જેને જોતાંવારજ વીર પુરુષોનો વિસ્ત્ર નાસ પામે છે. તેણે
ધારણ કરેલાં ધનુષ્ય બાણો ત્રેલોક્યને પ્રાપ્ત્ય કરવા શક્તીવાન છે.
વળી તેઓની બાલ્યવય સાથે છુપાયેલી વીરતા વિચાર દ્રષ્ટિએ
જોતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે. કારણ કે તેઓની સાથે મૃગલા રૂપી સૈન્ય,
એટલું તો મોટું દેખાય છે કે જેટલું અત્રે આપણી પાસે પણ
નહીજ હોય. આવા મોટા સૈન્યમાં, જેમ કોઈ રાજા પોતાનાં બળ-
વાન અંગ્રારક્ષકો વચ્ચે નિર્ભયપણે વિચરતો દેખાય, તેમ તે શીંગડાં
રૂપી શસ્ત્રવાળા મૃગલાઓ વચ્ચે હાથમાં ધનુષ્ય તથા બાણ ધારણ
કરી કોઈ બે મુનીકુમારો ફરતા દેખાય છે. તેને જોઈ અનુમાન કરી

શકાય છે કે આખી પૃથ્વીનું દિગ્દિગ્ધ્ય કરવા મૃગલા રૂપી સૈન્ય લઈ શાક્ષાત શંકર પોતેજ બાલ્ય રૂપ ધારણ કરી તૈયાર થયા હોય, તેવા દેખાય છે—એટલુંજ નહીં પણ, રૂપમાં કામદેવને લાગવે છે. તેજમાં સૂર્યને હટાવે છે, અને વીરતામાં વીર પુરૂષોનું માન મર્દન કરી પોતાની દિવ્ય સિતાનું દર્શન કરાવે છે. તેથી સમન્વય છે કે, એકવીસવાર પૃથ્વિ નિરવીર કરી આપથી પ્રાણ્ય પામેલા પરેશરામે, પુર્વનું વેર લેવાજ બાલ્ય રૂપ ધારણ કર્યું હોય તેવું અનુમાન થાય છે.

આશ્ચર્ય, ચાલો હું તેજ લાણી આણું છું.

જેવી પ્રભુની ઇચ્છા:—

રામ (સમીપ આવતા) આશ્ચર્ય, આ બાળકોનું વિચિત્ર વેશ પ્રથમજ મહારી દ્રષ્ટિએ પડે છે. સેવકોએ કહેલું તેનાં કરતાં વિશેષ બળવાળા, ભયંકર આકૃતિ અને તેજોમય મુર્તિ, ઉગ્રસ્તરૂપ અને આવી વીરતા કોઈ મોટા યોદ્ધામાં પણ લાગ્યેજ નેવામાં આવશે. આનું બળ પ્રસંસાપાત્ર થશે, કોઈ દીવસે મોટા યોદ્ધાઓ પણ આનાથી પ્રાણ્ય પામી નિરાશ થશે, તથાબળની તિવ્ર શક્તિઓ એનું રક્ષણ કરતી દેખાય છે તેથી સમન્વય છે કે, અભિમાનીઓનું માન ઉતારવાજ પ્રદ્વાએ આ વીર મુર્તિનું જન્મ આપી, આ અરણ્યને વિશે ઉત્પન્ન કર્યા છે કારણ કે—

મુજ સરોની ત્રાસે, મૃગલા થઈ નિરાશ,
શરણમાં ગયા છે, અરણ્ય વીરોની પાસ.

અભય મૃગ કરીને, બાણુ તો તિવ્ર ધારી,
સમરહિત ઉભા છે, બાળ આ વીર ભારી.

ને વળી—

જટા યુધ્ધ માથે, કટિ મહી મેખલા છે,
યજ્ઞોપવિત ધારી, બાળ આ ઋષીનાં છે.
ચલક ચલક થાતા, પાછળે બાણુ શોભે,
મૃગ રહ્યા વિંટાઇ, જોઈને ચિત્ત લોભે.

અરેજ આ બાળકોને જોતાંજ કોણુ જાણે શા કારણથી મહારા
હૃદયમાં વતસલ્ય ભાવ જાગૃત થાય છે, આવો ભાવ મહારા હૃદયમાં
પ્રથમજ જોવામાં આવે છે. આ વનમાં જેમ જેમ હું આગળ વધતો
જાઉં છું તેમ તેમ કંઈ નવુંજ મારી નજરે પડતું જાય છે. આ બાળ-
કોની અગ્ર ભાગે ઉભેલા શુભનાં જેવા મોટા મોટા હાંતો વાળા કેશરી,
એનું રક્ષણ કરતા દેખાય છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ સ્નેહથી એનાં
મુખ ભણી જોઈ રહ્યા છે. આવા બનાવોનું અવલોકન કરી વીરોની
વીરતા તેનાં શરીરને મુઠ્ઠી નાશી જાય છે. તે ઉપરાંત, મહારા
સૈન્યકો સમીપમાં જવા છતાં, પણ તેઓને લેશ માત્ર પણ
ભય લાગતી નથી એ કેવું આશ્ચર્ય.

વળી કોઈ કોઈ તો, મુખ એનું નિહાળે,
કોઈ કોઈ ચર્ચુમાં, મસ્તકો આજ ધારે.
કોઈ કોઈ ઉભા છે, પાછળે વીર રૂપ,
મુજ અણી ભણી શું, આવતો કોઈ ભુપ.

શીરૂ હૃદયવાળા પણ બાળયોગીનાં પક્ષમાં હોવાથી બળિષ્ઠ થએલા મૃગલાઓ કેવા નિડરપણે ઉભેલા દેખાય છે, તેમાં કોઈ કોઈ તો એનાં પગોમાં બળે માથું નમાવી રહ્યાં હોય તેવાં દેખાય છે. કોઈ કોઈ એની પાછળ કાનો ઉંચા કરી સચેતપણે તૈયાર ઉભા હોય તેવાં દેખાય છે તેથી સમજાય છે કે બળે યુધ્ધાર્થે જવા માટે આજ્ઞા માર્ગતાં સૈન્યકે. ફક્ત હુકમનીજ વાટ જોતા હોય, અને તેઓનાં સર-કારો તરફથી શી આજ્ઞા થાય છે, તે અમલમાં લાવવા તત્પર થઈ ઉભા હોય એવું રપટ થાય છે. આ બધા બનાવોનું અવલોકન કરતાં અહોજમાં સમજાય છે કે મહારી સાથે યુધ્ધ કરવા મૃગ રૂપી સૈન્ય અને મૃગચર્મ ધારણ કરેલા આ બાળકો તે બાળકો નથી, બલકે કોઈ વીર યોદ્ધાઓ હોય તેવા દેખાય છે—

મૃગચર્મ તણા તો, વસ્ત્ર છે બાળ અંગે,
મૃગપતિ દિશે છે, મૃગનું સૈન્ય સંગે.
અનુચરો સંભારો, બાણ નાખો ઉતારી,
મૃગપતિ સમીપ ચાલો, સંધિનો ભાવ ધારી.

આ બાળકોએ ધારણ કરેલા મૃગચર્મો વડે અથવા તો મૃગો વસ્ત્રે ઉભેલા હોવાથી, પોતે પણ મૃગાજ રૂપે દેખાય છે એટલે કે મૃગોથી ઘેરાયેલા હોવાથી “મૃગપતી” યાને મૃગોના રાજા હોય તેવા દેખાય છે. માટે પ્રિય સેવકો તમોએ ધનુષ્યમાં જે બાણો ચઢાવેલાં છે તે પાછા ખેંચી લ્યો. એટલુંજ નહીં પણ જેમાંથી બાણોનો પ્રહાર કરી શકાય છે એવી ધનુષ્યની પરત્વંચા-ઢીલી કરી નાખો. વળી હૃદયમાં જે મૃગ મારવાની તુરંચ અભિલાશા છે તેને પણ દુર કરો, કારણ કે આ બાળકોથી વિજય પ્રાપ્ત થાય એ આશાજ ખોટી

છે. માટે તેવી ખોટી આશામાં ન રહેતાં અગત્ય સમીપ આલો-
આ જે મૃગોની અગ્ર ભાગે ઉભેલા પુર્ણ પરાક્રમી બાળકો છે તેની
પાસે જીવવાની અભિલાશાને દુર કરી, સંધી, એટલે મિત્રતા કરવાની
અભિલાશાએ આલો, કારણ કે તે શિવાય બીજો રસ્તો હવે મારી
દ્રષ્ટિએ પડતો નથી.

રામની આશા મળતાં સેવકોએ ધનુષ્યમાં ચઢાવેલાં બાણો
પાછાં ઉતારી નાખ્યાં, એટલે રામ અશ્વ ઉપરથી ઉતરી બાણે તે
બાળકોને હુર્ષથી મળવા જતા હોય, તેમ બાળકો લાણી ચાલવા
લાગ્યા. તે જોઇ પેલા બે બાળકો મૃગલાઓનાં સૈન્યમાંથી બહાર
નિકળી જેમ યુદ્ધ પ્રસંગે બે રાજાઓની અરસપરસ સલાહ અથવા
સંધી એટલે કે જેમ લડાઇ બંધ થયા પછી મિત્રતા બંધાય, તેવો
દેખાવ દ્રષ્ટિએ પડ્યો.

(બાળકોને સમીપમાં આવેલા જોઇ રામ બોલ્યા.)

વત્સ તમારું કલ્યાણ થાવ, ઉપરાંત તમારા માતા પિતાનું પણ
કલ્યાણ થાવ, કે જેણે તમારા જેવા શ્રેષ્ઠ પુત્રોને જન્મ આપી આ
સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન કર્યાં. વળી આ અરણ્યને વિશે આ વેશે વિચરનારા
જો કે તમે બ્રાહ્મણ જેવા દેખાવ છો. પણ વિચાર દ્રષ્ટિએ જોતાં
તમે કેવળ બ્રાહ્મણ હોવ તેવા લાગતા નથી ત્યારે કયા શ્રેષ્ઠ કુળને
વિશે તમારો જન્મ છે તે જો કંઈ હરકત ન હોય તો ખુશીથી પ્રકાશ
કરો. વળી તમારા મોઢામાંથી નિકળતી સુંદર વાણી કે જેમાં રઘુ-
વંશના કોઈ પ્રતાપી રાજાનું ચરીત્ર સમાયેલું છે, તે કોનાં મુખમાંથી
પ્રકાશિત થઇ છે. યર્થાત તેના કર્તા કયા દેવતા છે, તે પણ પ્રકાશ કરો.

એટલુંજ નહીં પણ તે વાણી પાછી શ્રવણ કરવા મારી પુર્ણ અભિલા-
શા છે તે હે શ્રેષ્ઠ બાળો તમે પુર્ણ કરો. તે ઉપરાંત તમારા માતા પિતા
કાણુ છે, તેઓનું શું નામ છે, અથવા તેઓ કયાં નિવાસ કરે છે, તે
પણ વગર શંકાએ પ્રકાશ કરો કારણ કે તે સર્વ બિનાઓને જાણવા
મહાર હૃદય બહુજ ઉતાવળ થાય છે.—

વળી મહારા વિષે વિશેષ જાણવાની ઇચ્છા હોય તો તમારે
સત્ય માનવું-કે, હું રઘુવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો અયોધ્યાનો રાજા
રામ છું.

રામનું આ બોલવું સાંભળી: લવ-કુસ બહુજ આશ્ચર્ય થયા
અને મન સાથે કહેવા લાગ્યા કે રામરામાયણનો નાયક હજી સૃષ્ટિમાં
વર્તમાન છે. કેવી આનંદની વાત છે કે તેનાં અમે સ્પષ્ટ દર્શન કરી
શકીએ છીએ, આખરે રામ પ્રત્યે ઉત્તર આપતાં લવ બોલ્યો,
મહારાજ, સાંભળો, “જેણે તમારા સમગ્ર ચરિત્રનું વર્ણન કર્યું છે,
તે કાવ્યના રચનાર ભગવાન વાલ્મીકિ મહાર્ષિ છે; હમણાં તે મહાર્ષિ
તમો જે વનમાં ઉભા છો તેજ વનમાં વસે છે. તે ભાર્ગવ મુનિએ આ
કાવ્યનાં ચોવીસ હજાર શ્લોક રચ્યા છે; પેહેલેથી છેલ્લે સુધી છ
કાણડ છે, તેમાં સો ઉપાખ્યાન છે; અને હે રાજન, તેમાં પાંચસો
સર્ગ છે ને સાતમો કાણડ ઉત્તર છે.”

વળી હે રાજન મહારા તેઓ પાલક પિતા અને ગુરૂ થાય છે.
અમારા માતા પિતાનું નામ તો અમે જાણતા નથી, પરંતુ એટલું તો
અવશ્ય જાણ્યે છીએ કે અમારો જન્મ રઘુવંશમાં થયો છે, અરણ્યને
વિશે રહેવું, મિષ્ટ ભોજનોને બદલે અરણ્યનાં ફળો પર અજીવિકા ચલા

વવી, પૃથિવ પર સુવું, અને વનવન ભટકવું. એ સહુ પ્રારબ્ધને યોગે થાય છે. તે તમારાથી કયાં અભણ્યું છે. એવાં સુખ: અને દુઃખને સામાન્ય રીતે જાણનારા, અમે હે રાજન-એજ વનમાં વસ્તા. મહાત્મા વાલ્મીકિનાં આશ્રમમાં રહીએ છીએ.

બાળકોને મોઢે આ પ્રમાણે સાંભળી રહેલા રામ બોલ્યા, વત્સ લવ-કુસ, તમારો જન્મ રઘુવંશમાં થયો છે એ બહુજ આનંદની વાત છે, તથાપી તમે તમારા માતા પિતાનાં નામથી તદ્દન અજાણ્યા છો, અવિધ્યમાં, તમે તે કેમ જાણી શકશો, અથવા તે તમને કાણુ બતાવશે.

“ તે હું બતાવીશ. ” આ અવાજ સાથે એક ભયંકર યોગ-મુર્તી આવી ઉભી રહી. પછી જાણે બાળબતાજ હોયની, તેમ રામે તે વૃદ્ધ યોગીને માથુ નમાવ્યું, તે જોઇ “કલ્યાણુ, કલ્યાણુની પ્રતિધ્વની કરતા મહાત્મા બોલ્યા. વત્સ રામ, તારૂ કલ્યાણુ થાવ.” વળી આ બાળકોનાં માતા પિતાને જાણુવા તારી ઉત્કંઠા છે તે પણ પુર્ણ થાવ, વળી હે-રાજન. આ બાળકોનો પિતા બીજો કોઇ નહી પણ રઘુવંશનો સ્વામી, “રામ, યર્થાત તું પોતે છે, તે ઉપરાંત વગર અપરાધે દોષિત કરાવી જેનું તેં પરિત્યાગ કર્યું છે એવી સતી શિરોમણી તારી પતિન સીતા આ બાળકોની પવિત્ર માતા છે, એમાં જરાએ શંકા નથી.—

મહાત્માનાં આ વાક્યો શ્રવણ કરી રામ બોલ્યા. તપોધન, સીતા શું હજીએ સૃષ્ટિમાં વર્તમાન છે. અથવા તે એજ વનમાં રહે છે-કે શું? હા?—તે તારા દર્શન માટે, અને આ તારા વંશની વૃદ્ધિ કરવા માટેજ હજી સુધી પ્રાણને ધારણુ કરી રહેલી છે.—રામ, મહારાં વચનો પર સંમુર્ણ વિશ્વાસ રાખ, અને

નિશ્ચય કર કે તારી પત્ની “ સીતા, આ યુગને વિષે રોહિણી, અને અરૂંધતીથી પણ શ્રેષ્ઠ પતીવ્રતા સતી છે, ” માટે તેનું બહુણુ કર અને સુખી થા—

પુત્રી સમક્ષ આવ અને દ્રશ્ય થા;—ભગવાં વસુ ધારણુ કરેલી સીતા, રામની સમક્ષ ઉભેલી દેખાઇ. સીતાનો આવો વેશ જોઇ રામનાં નેત્રોમાં સરિતા રૂપે જળ ઉભરાઇ આન્યું. તેઓ બોલ્યા, બહાલી મેં તારો બહુજ અપરાધ કર્યો. ખરેખર રાજ્ય ફેટલી બધી પીડા રૂપ છે કે, સીતા પવિત્ર હોવા છતાં હું તેને પાછી ધારણુ કરી શકતો નથી. એવા વિચાર કરતા રામના નેત્રોથી અશ્રુઓ ચાલવા લાગ્યાં. તે જોઇ સીતાજી સમજી ગયાં; અને બોલ્યાં સ્વામી ક્ષમા કરશે. ભુલથી પણ મહારાથી કંઈક આપનો અપરાધ થયો હોય, તો તે પણ વિસારી દેજો. આ બે બાળકો આપનાં પુત્રો છે, તેનું પાલન કરજો, અને હું હવે સ્વર્ગમાં આપને મળીશ. આ પ્રમાણે બોલી સીતાએ પૃથ્વી ભણી જોયું અને બોલ્યાં, માતા મારી ઇચ્છા પુર્ણ કર. આ અવાજ સાંભળ, એકાએક મ્હોટી ગર્જનાં થઇ, પૃથ્વી ફાટી અને તેની અંદરથી એક દિવ્ય સીંહાસન બહાર આન્યું, તેમાં બેસી ગએલી “ મહિસુતા ” જે સીતા, તે પણ વારમાં આ મૃત્યુલોકમાંથી અદ્રશ્ય થઇ ગઇ.

લવ અને કુશ ગુરૂ વાલ્મીકિની આજ્ઞા મળતાં પોતાનાં પિતા સાથે અયોધ્યા ભણી ચાલતા થયા—વાલ્મીકી પોતાનાં આશ્રમ વિશે ગયા.—

શાન્તિ! શાન્તિ!! શાન્તિ!!!

યેસા ન વિદ્યા નં તપો ન દાનં ।
 જ્ઞાનં ને શીલં ન ગુણો ન ધર્મઃ ॥
 તે મૃત્યુ લોકે ભુવિ ભાર ભુતા ।
 મનુષ્ય રુપેણ મૃગાશ્ચરન્તિઃ ॥

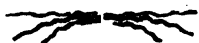
અહાર, નિંદ્રા, ભય, અને મૈથુન એ દરેક પ્રાણીઓમાં
 સમાન્ય રીતે રહેલાં છે. તથાપી મનુષ્યોમાં એક ધર્મજ વિશેષ
 છે, તે ધર્મથી જો રહિત છે તે પણ પશુજ સમાન છે:—

(સમાપ્ત.)

અગાઉથી ગ્રાહક થઈ આશ્રય આપનારા ઉદાર

જીવંતગ્રંથોનાં મુખારક નામ.જી

તન, મન, ધન અર્પણ કર્યું; સાહિત્યનાં શુભ કામ.
અમર રહો અવની વિષે, એવાં જણનાં નામ.

૫૧ ઠા. દેવજી ઉમરસિંહ.	૧૨ શેઠ માધવજી ભાણજી.
૨૫ ઠા. શંકરદાસ જેઠાભાઈ.	૧૨ શેઠ દેવકરજી ઓધવજી.
૧૦ શેઠ કે. એલ. ઠક્કર.	૨૦ શા. મોતીલાલ માવજી
૧૦ ઠા. નાનજી ગોકળદાસ.	૧૦ દલાલ દામોદર પરસોતમ.
૧૦ દલાલ સુંદરદાસ વાઘજી.	૧૦ બાઈ સાધવી કમ્થ ઠ. શા.
૮ શેઠ એન. કે. ઠક્કર.	૫ શેઠ કેશવલાલ લખમીચંદ શા.
૫ શેઠ પ્રેમજીભાઈ પરસોતમ.	૫ વોરા લાડકચંદ ઓઘડદાસ.
૫ શેઠ બળદેવદાસ કરસનદાસ.	૫ દલાલ રાઘવજી કેશવજી.
૫ ઠા. લીલાધર મોરારજી.	૫ દલાલ જેવત ઠાનજી.
૫ દલાલ પીતાંબર મુલજી.	૫ ઠા. કલ્યાણજી પુંજા.
૫ ઠા. ધનજી મોરલીવાલા.	૫ જીવરાજ ટોઠરશી.
૫ ગુલામચંદ સુંદરદાસની કુાં	૫ શેઠ ગુલામ હુસેન હાજી કર.
૫ શા ચતુરભુજ જેઠાની કુાં	૫ ઠા. સુંદરદાસ હરીદાસ પટેલ
૩ શેઠ દાદાભાઈ લીમજી બા.	૫ લુવાર ગોવીંદ નરશી

માંગુ છુ પ્રભુથી સહા સ્નેહ ધરી ભરપુર,
 માધવ, “માધવભૂતણા”-કષ્ટ કરો સહુ દુર.
 સાહિત્યને સંગિત વિશે આપે છે નિત્ય ધ્યાન,
 “દેવકશ્યુ”-ને આપને સુખ સમ્પતિ ભગવાન.

૨ કળુખાઇ ખીમભ.
 ૨ માસ્તર ધનેશ્વર વજેરામ.
 ૨ શેઠ જમનાદાસ પિતાંબર.
 ૨ ઠા. ત્રીકમદાસ કુંવરભ.
 ૨ ભાડેભાઈ હડભાઈ રવાભ.
 ૨ ઉપાધ્યાય વૈજનાથ કેશવભ.
 ૨ ભેશી રણછોડલાલ ઉગ્રેશ્વર.
 ૨ શેઠ હરીદાસ વૃદ્ધસામભ.
 ૧ ખી. પ્રેમભાઈ ઠક્કર
 ૧ શેઠ ભગવાનદાસ નથુ
 ૧ શેઠ જેરામ વસનભ.
 ૧ શેઠ ખટાઉ દામભ.
 ૧ શેઠ ગોવનભાઈ પરસોતમ
 ૧ શેઠ વી. એચ. કતીરા
 ૧ ઠાકોર પ્રેમસિંહભાઈ રાજમલભ.
 ૧ હુવાર મનભાઈ ભુઠા
 ૧ હુવાર વિઠલ ધનભ.

૨ શેઠ ઉમિયાશંકર કહેણાશંકર
 ૨ શેઠ નાગરદાસ હરીભાઈ
 ૨ વ્યાસ પરસોતમ લાલભ.
 ૨ ભટ્ટ ન્હાનાલાલ જાદવભ.
 ૨ હોરા મહમદ અલીઆદમભ.
 ૨ શેઠ ખટાઉ પ્રાગભાઈ બક્ષીયા
 ૨ શેઠ રવભાઈ ખીમભ.
 ૨ ઠા. ગણુપતસિંહ પ્રસાદસિંહ
 ૧ શેઠ વલભદાસ નાનભ.
 ૧ શેઠ વાલભાઈ હરીદાસ
 ૧ શેઠ ગોપાળદાસ દામભ.
 ૧ શેઠ ખીમભાઈ વેલભ.
 ૧ શેઠ મથુરાદાસ રણછોડદાસ
 ૧ ઠાકોર નારસિંહ સામતસિંહ
 ૧ શેઠ નારણદાસ કરસનદાસ
 ૧ સુતાર રામભાઈ શામભ.
 ૧ શેઠ અરબુન બાબાભાઈ વૃદ્ધક

પુત્ર, પુત્રી ધન ધામ સહુ નિત નિત વધતું જાય.
આહુ છું સંસારમાં, અમર-“ દેવજી ” થાય.

કાન્હ “ કાનજી ”નાં સહુ સંકટ કરશે દુર,
આહુ છું સંસારમાં રહે સુખે ભરપુર.

૧ શેઠ પરસોતમ મોતીલાલ	૧ શેઠ સંગજી શીવજી
૧ શેઠ ગવરીશંકર શોભારામ	૧ શેઠ કલ્યાણજી માધવજી
૧ શેઠ બાળાજી રામરાવ	૧ શેઠ વલ્લભદાસ નાનજી
૧ શેઠ ફરસરામ હરજીવન	૧ શેઠ નારાયણસુખાનંદ હટાકર
૧ શેઠ વિઠલ રામજી રાણા	૧ શેઠ ગોવન રામજી ઠાકા
૧ શેઠ ભગવાનભાઈ બીખાભાઈ	૧ શેઠ ધરમશી નાગશી
૧ શેઠ ભુરા ડોસા	૧ શા. નગીનદાસ મુળચંદ
૧ ઠા. ઓધવજી ગોવર્ધનદાસ	૧ શેઠ રતનશી કલ્યાણજી
૧ શા. કપુરચંદ હરીદાસ	૧ શેઠ ગોવિંદરામ ફરસરામ
૧ શેઠ લક્ષ્મીદાસ વાલજી	૧ શેઠ વેલજી રાધવજી
૧ જોશી છગનલાલ જીવનદાસ	૧ શેઠ એલ. વસનજીની કુંપની
૧ ઠા. જમનાદાસ ધરમશી	૧ જોશી ગોપાળજી ખીમજી
૧ શેઠ દામજી વાલજી	૧ ગોકળદાસ દામજી
૧ શેઠ જમનાદાસ લીલાધર	૧ શા. લઘુ દેરાજ
૧ દોલતસિંહજી દીપસિંહજી	૧ પરસોતમદાસ લખશીદાસ

